

ՄԵԲԷՈՍ

Պատմություն

Աշխատության վերնագիրը չի պահպանուել. որոշում է պայմանականորեն՝ ելնելով երկի բովանդակությունից: Ներկայ վիճակով այդ աշխատությունը մաս է կազմում պատմական մի ժողովածոյի, որը պարունակում է՝ ա. Հայկի ու Բելի առասպելը, Շամիրամի ու Արա Գեղեցիկի առասպելը եւ ւարստում է Պարսից Արշակունիների պետության հիմնադրումով (զլ. Ա, բաժանումը ըստ 1979 թ. հրատարակության). բ. Պարթեւ Արշակունիների համառոտ ժամանակագրությունը մինչեւ վերջին թագաւոր Արտաւանը եւ հայ Արշակունիների հերթականությունը մինչեւ Արշակի որդի Պապը, իւրաքանչիւրի իշխանութեան տեւողութեան նշումով (զլ. Բ). գ. Պարթեւ Արշակունիների հերթականությունն ու տեւողությունը (զլ. Գ), Մամիկոնեան տոհմի ծագումը (զլ. Դ), Պարսից, Յունաց եւ Հայոց թագաւորների զուգահեռ հերթականությունը եւ տեւողությունը՝ մինչեւ Սասանեան վերջին թագաւոր Յազկերտ Գ (զլ. Ե-Զ), Հայաստանում եւ Պարսկաստանում տեղի ունեցած պատմական անցքերը հայ Արշակունիների վերացումից մինչեւ Խոսրով Բ-ի գահ բարձրանալը, Հայաստան ժամանած պարսից մարզպանների ցանկը (զլ. Է-Թ): Այս բաժինը պատկանում է ըստ երեւոյթին, բուն պատմութեանը՝ ծառայելով որպէս իւրատեսակ ներածութիւն: Բուն պատմությունը (զլ. Ժ-ԾԲ) սկսում է Վահրամ Միհրեանդակի ապստամբությունից (590 թ.) եւ ւարստում 661 թ. անցքերով: Հեղինակը ներկայացնում է Բիւզանդիայի եւ Սասանեանների, այնուհետեւ արաբների հակամարտությունը եւ այդ հետնախորքի վրայ շարադրում Հայաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունները:

Սեբեոսը յենում է յիշողութիւնների, բանաւոր եղանակով ձեռք բերած տեղեկութիւնների վրայ, շարադրանքը հակիրճ է եւ առարկայական: Այս երկի միջոցով հասած տեղեկութիւնները շատ դէպքերում եզակի են: Դա վերաբերում է մասնաւորապէս Վարդան Մամիկոնեանի պատմութեանը 571-572 թթ.: Միաժամանակ Սեբեոսի երկը վաղուց ի վեր ճանաչուել է որպէս ողջ Մերձաւոր Արեւելքի եւ Բիւզանդիայի պատմութեան կարեւոր սկզբնաղբիւր: Ստորեւ վերահրատարակւում է Գ. Վ. Արզարեանի կազմած Սեբեոսի Պատմութեան գիտական բնագիրը (Պատմութիւն Սեբեոսի, աշխատասիրութեամբ Գ. Վ. Արզարեանի, Երեւան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչութիւն, 1979):

Կարէն Իւզբաշեան

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1. *Պատմութիւն Սեբեոսի*, աշխատասիրութեամբ Գ. Վ. Արզարեանի, Երեւան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչութիւն, 1979:
2. **R. W. Thomson**, *A bibliography of Classical Armenian Literature to 1500 AD*, Brepolis-Turnhout, 1995, pp. 196-198

ա. ՏԱՌԱՆԻՇԵՐ ԲԱՂԴԱՏՈՒԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԵՒ ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա՝ ՄՍ ձեռ. թիւ 2639, ժամանակ՝ 1672 թ.

Բ՝ ՄՍ ձեռ. թիւ 2965, ժամանակ՝ 1850 թ.

Գ՝ ՄՍ ձեռ. թիւ 6454, ժամանակ՝ 1850-1852 թթ.

Դ՝ ՄՍ ձեռ. թիւ 2867, ժամանակ՝ 1850-1852 թթ.

Ե՝ ՄՄ ձեռ. թիւ 3122, ժամանակ՝ 1852 թ.

Զ՝ ՄՄ ձեռ. թիւ 2679, ժամանակ՝ 981 թ. (հատուածական ընդօրինակութիւն)

Երից՝ ՄՄ Երիցեանի արխիւում (թերթ 153, վաւերագիր՝ 124) պահուող հատուածական ընդօրինակութիւնը, ժամանակ՝ մինչեւ 1852 թ.

Զամ՝ Զամինեանի սրբագրութիւնները, որոնք պահուում են ՄՄ Անհատական արխիւների ֆոնդում (թերթ 232բ, վաւերագիր՝ 133):

Հ՝ Միհրդատեանի օգտագործած եւ այժմ կորած հին ձեռագրերը, ժամանակ՝ ԺԶ դ.

Պատան՝ ՄՄ պատառիկ թիւ 1343, ժամանակ՝ ԺԶ դ.

Վ՝ Վիեննայի Միխիթարեան մատենադարանի ձեռ. թիւ 86, ժամանակ՝ 1851 թ.

բ. ՏՊԱԳՐԵՐԻ ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բռլ՝ բոլոր տպագիրները եւ ձեռագրերը միասին

Սալիս՝ *Սեբէոսի եպիսկոպոսի Պատմութիւն*, չորրորդ տպագրութիւն՝ բաղդատութեամբ ի ձեռն Ստ. Սալիսասեանց, Երեւան, 1939: Սոյն հրատարակութիւնը նշուած է նաեւ ՍԵՊ համառոտագրութեամբ:

Միհրդ՝ *Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն*, հրատ. Թ. Միհրդատեանի, Կոստանդնուպոլիս, 1851

Պատկ.՝ *Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն (եւ սկիզբն նորագիտ Պատմութեան Միխիթարայ Անեցոյ)*, ի լոյս ած Բ[երովբէ] Պ[ատկանեան], Ս. Պետերբուրգ, 1879

ՏՏ՝ *Սեբէոսի Պատմութիւնը* պարունակող բոլոր տպագիր հրատարակութիւնները

ԾՈսւ. - *ԼրՅՏԸՆ՝ պտնրՍՏսոն հպոպՏրոն*, տպւոյՉպս ր փպՅՉպլՏՏՏ ՌրտոնՉսպվվՏՏ ՈՐՎՎրՍՏՏ ՌջՊՈվՈ՞ հՅ. ԾՈսւՈրՎՓ, ժւոյՉՈվ, 1939.

կՈՅՍ. - *ԼրՅՏԸՆ՝ ՌՎտպլՈՅՏԸՆ ԼՐՈՍսոն*, րՏփՌվպվՌպ պտնրՍՏսոն հպոպՏրոն, տնրՈՅպս՝ VII ՉպՍՈ. կպլոյՉՏՊ ր ՈՐՎՎրՍՏՏ [կպլոյՉպս Խ. կՈՅՍՈվՖՎ]. հՈվՍՅտպՅպլոցԸ, 1862.

Hübsch. - *Zur Geschichte Armeniens und der ersten Kriege der Araber. Aus dem Armenischen des Sebeos. [Übersetzt von] Dr. Heinrich Hübschmann, [Leipzig, 1875].*

Macl. - *Histoire d'Heraclius par l'évêque Sebèos, traduite de l'arménien et annotée par Frédéric Macler, Paris, 1904.*

Ա

488ա Եւ եղև ոչ ի կամայական պիտոյից վարժ խուզակի զանստորագրեալ ժամանակ եւ զնախնի քաջացն ձեռնարկելով դրոշմել վիպասանութիւնս, զիմն յիշատակել զառասպելս, եւ ի նոյն շարագրելով ասացից զառ ի յապայսն եղելոյ. եւ ցուցից համառատիւք զարդեաց ժամանակացս զաղէտիցս վերաբերութիւն զամս եւ զաւուրս հին թագաւորացն յիշատակելով:

Անդ հայելով ի մատեանս Մարաբայ փիլիսոփայի Մծուրնացոյ, զոր եզիտ դրոշմեալ ի վերայ արձանի ի Մծբին քաղաքի, յապարանսն Մանատրուկ արքայի, հանդէպ դրան արքունական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն:

Քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ ի դուռն արքային Պարսից, եւ բացեալ զաւերածն վասն սեանցն՝ աստ դիպան արձանագրին, դրոշմեալ ի վերայ վիմի զամս եւ զաւուրս հին թագաւորացն Հայոց եւ Պարթեւաց յունարէն դպրութեամբ. զոր իմ գտեալ ի Միջագետս ի նորին աշակերտացն կամեցայ ձեզ զրուցակարգել. քանզի այս ունէր վերնագիրն այսպէս.-

«Ես Ազաթանգեղոս գրիչ գրեցի ի վերայ արձանիս այսորիկ իմով ձեռամբս զամս առաջին թագաւորացն Հայոց, հրամանաւ քաջին Տրդատայ՝ առեալ ի դիւանէ արքունի»: Զոր փոքր մի եւ ապա յիրում տեղւոջն տեսցես զպատճենն:

Բայց ես նախ առաջին զվէպս յահեղն արքայ եւ յարին այրն սկսայց ասել, նախ զնախնեացն պատմութիւնս, ուստի եղև սկիզբն ամենայն երկրի շինուածոյ լումանց. եւ անտի ի սոյնս պատուաստելոյ յաւդել զրրուցակարգութեան վէպս հսկայազանցն եւ զառասպելս ունայնս անհանձար զաւրացն. զոր ի մեծ երկանցն աշտարակին յոլութիւն ծնանելով ցրէր ընդ մեծ անապատ անթիւ, որ ի կայս անլուրս ձայնից անդադար ի վերայ առն ընկերի առնոյր սուրն Տիտան. յորում առաջին թագաւորեաց ի վերայ երկրի:

Եւ Բէլն Տիտանեան ի վեր կարծէր զինքն քան զամենայն ազգս մարդկան, զիրն ոչ ճանաչելով զբնութիւն, այլ զամենայն ազգս մարդկան ի ծառայութիւն իւր կոչէր: Ապա /488բ/ յայնմ ժամանակի Հայկն Աբեթածին ոչ կամեցաւ հնազանդել ի ծառայութիւն Բէլայ արքայի. արհամարհեաց զնա աստուած կոչել: Անդ Բէլ ի վերայ Հայկին յարձակեալ մարտիւ, իսկ Հայկն արի՝ աղեղամբ հալածեաց զնա:

Արդ՝ այս է Հայկն, որ ծնաւ զԱրամենակ գորդի իւր ի Բաբելոն: Եւ ծնաւ Արամենակ ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Արամայիս: Եւ ծնաւ Արամայիս ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Ամասիա: Եւ ծնաւ Ամասիա ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Գեղամ: Եւ ծնաւ Գեղամ ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Հարմայ: Եւ ծնաւ Հարմայ ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Արամ: Եւ ծնաւ Արամ ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Արայն Գեղեցիկն:

Արդ՝ այս են անուանք ազգածինն արանց, անդրանկելոցն ի Բաբելոն, զնացելոցն ընդ կողմանս հիւսիսոյ յերկիրն Արարադայ: Զի չուեաց խաղաց զնաց Հայկն ի Բաբելոնէ կնան եւ որդւովքն եւ ամենայն աղիսին հանդերձ, եւ չոգաւ բնակեցաւ յերկիրն

Արարադայ, ի տանն որ ի լեռնոտինն, որ զառաջինն շինեալ էր Զրուանայ՝ հարբն եւ եղբարքն հանդերձ:

Եւ ապա ետ զնա Հայկն կալուած ժառանգութեան Կադմեայ թոռին իւրում որդւոյն Արամենակայ: Եւ ինքն չուեաց զնաց անտի եւս ի հիւսիսակողմն եւ չոգաւ բնակեցաւ ի բարձրաւանդ դաշտավայրի միոջ. եւ կոչեցաւ անուն դաշտին այնորիկ Հարք, յանուն Հարցն:

Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ անուն Հայք, որ են հայազամբք հանդերձ:

Եւ արդ՝ այս Հայկ հզար զաւրութեամբ եւ բարի անձամբ եւ կորովի աղեղամբ եւ մարտիկ յոյժ:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեաց ի Բաբելոն որսորդ հսկայ Բէլն Տիտանեան, ճոխն չաստուածացեալ, որոյ հզար զաւրութեամբ եւ սաստիկ յոյժ գեղ պարանոցի իւրոյ: Եւ էր իշխան ամենայն ազգացն, որ սփռեցան ի վերայ երեսաց ամենայն երկրի: Որոյ արարեալ առ աչաւք կախարդութեամբ հնարս, եւ հրամանս թագաւորականս ամենայն ազգաց. եւ հպարտութեամբ ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատկերն իւր, եւ ետ երկիր պագանել իբրեւ աստուծոյ, եւ զոհս մատուցանել:

Եւ վաղվադակի կատարէին ամենայն ազգքն զհրամանս նորա. բայց մի ոմն Հայկ անուն, նահապետ ազգացն, ո՛չ /489ա/ հնազանդեցաւ ի ծառայութիւն նորա. եւ ո՛չ կանգնէր ի տան իւրում զպատկեր նորա, եւ ո՛չ մեծարէր զնա աստուածաւորէն շքով:

Եւ էր անուն նորա Հայկ, ընդ որում ծնաւ արքայի Բէլայ յիւտութիւն մեծ: Եւ զաւրածողով լինի Բէլ արքայ ի Բաբելոն եւ դիմէ զնայ ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա:

Գայ հասանէ յերկիրն Արարադայ ի տունն, որ էր նոցա հայրենի, զոր շինեալն էր ի լեռնոտին. եւ Կադմոս փախստական զնաց ի Հարք առ հայր իւր ազո առնել նմա. եւ ասէ. «Դիմեալ գայ Բէլ արքայ ի վերայ քո, եւ եկն եհաս մինչ ի տուն անդր. եւ ես կնաւ իմով եւ որդւովք ահաւասիկ գամ փախստական»:

Առնու Հայկն զԱրամենակ եւ զԿադմոս զորդի իւր. եւ զորդիս նոցա եւ զորդիս եւթանեցունց դստերաց իւրոց, արս հսկայս եւ նուագունս թուով:

Եւ ի դիմի հարկանի Հայկն Բէլայ արքայի. եւ ոչ կարաց զդէմ ունել բազմութեան արանց հսկայից սպառազինաց:

Անդ ի դիմի հարկանի Հայկն Բէլայ, եւ կամեցաւ ըմբռնել զնա Բէլ ի բուն իւր: Խոյս ետ Հայկն յերեսաց նորա, եւ զնայր նա փախստական. եւ Բէլ զհետ նորա երթայր պնդագոյն հանդերձ զինակրան իւրով:

Զտեղի կալաւ Հայկն եւ ասէ ցնա. «Զի՞ պնդեալ գաս զհետ իմ. դարձի՛ր անդրէն ի տեղի քո, զի մի՛ մեռանիցիս այսաւր ի ձեռաց իմոց. քանզի ոչ վրիպի նետ իմ իմիք»:

Պատասխանի ետ Բէլ, եւ ասէ. «Վասն այնորիկ, զի մի՛ անկցիս ի ձեռս մանկտոյ իմոյ

եւ մեռանիցիս. այլ ե՛կ ի ձեռս իմ, եւ կեա՛ց ի տան իմում խաղաղութեամբ, ունելով ի գործս զմանկունս ի տան իմոյ գորսականս»:

Պատասխանի ետ նմա Հայկն եւ ասէ. «Շո՛ւն ես դու եւ յերամակէ շանց՝ դու եւ ժողովուրդ քո: Եւ վասն այնորիկ թափեցից իսկ այսար ի քեզ զկապարճս իմ»: Եւ արքայն Տիտանեան սպառազինեալ, եւ վստահացեալ ի կուռ սպառազինութիւն անձին իւրոյ:

Եւ Հայկն Արեթայն մերձենայր եւ ունէր ի ձեռին իւրում զաղեղն, որպէս հեծան հզար մայրափայտեայ: Եւ Հայկին գտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղմամբ: Եւ կանգնէ զկապարճսն ի գետնոյ ընդ ինքեան յաւղ սկայարէն կամարին, եւ ընդ գիրկս մտեալ՝ զաւրութեամբ հարկանէ նետիւ զտախտակս երկաթիս, եւ ընդ պղնձի վահանն ի թափ անցուցանէ ընդ մտեղէն արձանն, յերկիր խարսխեալ վտարեալ նետն. եւ վաղ/489բ/վաղակի յերկիր կործանեալ զաստուածակարծեալ հսկայն. եւ զաւրք նորա փախստական լինէին: Եւ նոքա զհետ մտեալ թափեցին ի նոցանէն երամակս ձիոց եւ ջորեաց եւ ուղտուց:

Եւ Հայկն դարձաւ ի տեղի իւր. եւ չոգաւ կալաւ Հայկն զերկիրն Արարադայ, եւ բնակեցաւ անդրէն ազգաւ իւրով մինչեւ ցայժմ: Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան Կաղմեայ թոռին իւրում, որդւոյ Արամենակայ եղբար Հարմայի: Եւ Արամենակայ հրամայեաց երթալ ի հիւսիսակողմն, ուր ինքն իսկ դադարեաց զառաջինն:

Եւ եղև յետ մահուանն Հայկայ առ Արամենակ գորդիս իւր եւ զդստերս իւր եւ զարս նոցա, եւ զքորս եւթանեսին եւ զարս նոցա, զուստերս եւ զդստերս նոցա եւ զամենայն աղիս իւր, եւ չոգաւ բնակեցաւ անդէն յառաջնումն զաւառին, գոր կոչեցին յանուն հարց իւրեանց՝ Հարք: Ապա գնայ անտի եւս Արամենակ ի հիւսիսակողմն, եւ երթեալ իջանէ յերկիր մի խորին դաշտավայր, որ կայ ի մէջ բարձրաբերձ լեռանց. եւ հատանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդահոսան. որով անցեալ Արամենակ բնակէ անդ, եւ շինէ զերկիրն կալուած ժառանգութեան իւրոյ՝ զվայրն լեռնակողմն եւ զառապար:

Զկնի Արամենակայ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր ի վերայ գետեզրն տուն բնակութեան, եւ անուանէ զանուն նորա ըստ անուան իւրոյ Արամայի: Եւ որդիքն նորա սկսան բազմանալ եւ լնուլ զերկիրն: Եւ շինեցին զաւառք:

Մեռաւ եւ Արամայիս, եւ կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամասիա: Եւ ապա յետ նորա Գեղամ: Մեռաւ Գեղամ, եւ տիրեաց որդի նորա Հարմայ. ապա որդին Հարմայի Արամ: Ապա որդի նորա Արայն Գեղեցիկ, որով անուն իսկ դաշտին այնորիկ կոչեցաւ յանուն Այրարադ:

Եւ Շամիրամ կինն Ասորոց արքային Նինոսի քանզի լուաւ վասն գեղեցկութեան նորա՝ եւ կամեցաւ առնել ընդ նմա բարեկամութիւն, որպէս զի կատարեսցէ զկամս նորա պոռնկութեամբ. քանզի ըստ լրոյ համբաւոյ յոյժ տոփեալ էր ի վե՛րայ անձին եւ զեղայ նորա գեղեցկութեանն, զի ո՛չ գտանէր յայնմ ժամանակի նման նորա այր ոք ամենեւին՝ այր պատկերաճոյի: Յղէ առ նա հրեշտակս պատարագաւք եւ կոչէ զնա առ ինքն ի Նինուէ: Իսկ Արայն ո՛չ զպատարագ նորա ընկալաւ եւ ո՛չ յանձն առնու երթալ

ի Նինուէ առ Շամիրամ: /490ա/ ապա առնու զգաւրսն իւր Շամիրամ, եւ գնայ ի վերայ նորա ի Հայս: Գայ հասանէ ի դաշտն Արայի, եւ տայ պատերազմ ընդ Արայի, հարկանէ զգաւրն, եւ սպանանէ զԱրայ ի պատերազմին:

Եւ հրամայէ Շամիրամ տանել զդի նորա ի վերնատունն ապարանից իւրոց, եւ ասէ «Եւ ասացից աստուածոց լեզուլ զվէրս նորա, եւ կենդանասցի»:

Իսկ իբրեւ նեխեցաւ դի նորա ի վերնատանն՝ հրամայեաց գաղտնի ընկենուլ ի վիհ եւ ծածկել: Եւ զարդարէ զմի զոմն ի հոմանեաց իւրոց այր պատշաճող. եւ համբաւ հանէ՝ զԱրայի լեզուլ աստուածոցն եւ յարուցանել: Ունի ի ծածուկ. եւ ոչ ումեք ի ծանաւթից նորա ցուցանէ զնա. եւ այսպէս հանէ համբաւ արալեզաց տիկինն Շամիրամ:

Յայնժամ տիրեաց Շամիրամ ի վերայ երկրին Հայաստանեայց, եւ յայնմհետէ Ասորեստանեայց թագաւորքն տիրեցին մինչեւ ցմեռանելն Սենեքարիմայ. ապա ապստամբեցին յԱսորոց թագաւորացն ծառայութենէ:

Եւ տիրէ ի վերայ նոցա Զարեհ որդի որդոց Արամենակայ, այր զաւրաւոր եւ կորովի աղեղամբ. ապա Արմոգ. ապա Սարհանգ. ապա Շաւաշ. ապա Փառնաւազ:

Սա ծնաւ զԲագամ եւ զԲագարատ. եւ Բագարատ ծնաւ զԲիրատ, եւ Բիրատ ծնաւ զԱսպատ: Եւ որդիքն Բագարատայ ժառանգեցին զժառանգութիւնս իւրեանց ի կողմանս արեւմտից, այս ինքն է Անգեղ տուն. վասն զի կոչեցաւ Բագարատ եւ Անգեղ, զոր ի ժամանակին յայնմիկ ազգ բարբարոսացն աստուած կոչեցին:

Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգոդոնոսորայ արքայի ի Բաբելոն: Եւ ապա յայնմհետէ Բաբելացոց եւ Մարաց թագաւորքն տիրեցին մինչեւ ցԱղեքսանդր Մակեդոնացի, որ զամենայն տիեզերս հնազանդեցոյց ի ծառայութիւն:

Եւ ծառայեցին Մակեդոնացոց մինչեւ ցապստամբութիւնն Պարթեւաց ի Մակեդոնացոց, եւ ցհամբարձումն Արշակունեաց թագաւորութեանն: Քանզի զսոյն ճառէ ժամանակագիրն այդպէս, որպէս առաջիդ կայ:

(Ի Դամասկոսէ ասեն զնացեալ զՄարսեակն զընդոծինն Աբրահամու, փախստական լեալ յԻսահակայ, եւ եկեալ բնակեցաւ առ ոտամբ երկուց լերանցն որ հային հանդէպ մեծի դաշտին Արայի, յԱրագած կատար եւ ի Գեղ լեառն:

Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր, որում Ազատն կոչեն լեառն: /490բ/ Եւ լինին նորա երեք որդիք, Փառոխ, նա է Եղիազար, եւ Փառոխտ կոչեն զտեղի բնակութեանն, եւ Փառականն դաշտ որսոց եւ արշաւանաց նոցին, որ խառնին յազգ Արամենակայ):

Բ

Եւ եղև յետ մահուանն Աղեքսանդրու կայսեր Մակեդոնացոց ծառայեցին Պարթեւք Մակեդոնացոց ամս ԿԱ: Քանզի թագաւորեաց Մեղեկիոս Նիկանովր ի Բաբելոն ամս ԼԲ: Անտիոքոս Սոտեր՝ ամս ԺԹ: Անտիոքոս Թէոս՝ ամս Ժ:

Եւ յամի մետասաներորդի Անտիոքայ արքայի ապստամբեալ ի բաց կացին Պարթեւք ի ծառայութենէ Մակեդոնացոց: Եւ թագաւորեաց Արշակ Մեծ, որդի արքային Թէտալացոց, ի Բահլ Շահաստանի յերկիրն Քուշանաց, որում ամենայն ազգք արեւելից եւ հիւսիսոյ հնազանդեցան ի ծառայութիւն:

Չուեաց խաղաց գնաց Արշակ արքայն ամենայն զաւրաւքն հանդերձ յարեւելից երթալ ի Բաբելոն, յառաջին թագաւորացն կալուածսն. զի անդ հաստատեսցէ զթագաւորութիւն իւր. եկն եհաս ի Բաբելոն:

Իսկ Անտիոքոս իբրեւ ետես, զի անչափ բազմութեամբ եկեալ հասեալ էր ի վերայ նորա Արշակ արքայն Պարթեւաց, այնուհետեւ ոչ կարացեալ վստահանալ յիւր զաւրացն բազմութիւն ի դիմի հարկանել վիրագին այնմիկ՝ խոյս ետ յերեսաց նորա. փախեաւ եւ գնաց յԱսիաստան: Եւ թագաւորէ ի վերայ Ասիաստանի ամս Ե. եւ ապա մի ըստ միոջէ թագաւորեն Մակեդոնացիքն յԱսիաստան ի ժամանակս ինչ: Եւ Արշակ արքայ հնազանդեցոյց ի ծառայութիւն զԱսորեստանեայս, որ ըստ Անտիոքայ, եւ զԲաբելոնացիս եւ զՊարսիկս եւ զՄարս, եւ զերկիրն Հայոց մինչեւ ցլեառն մեծ Կապկոհ, եւ ի յեզր ծովուն մեծի Արեւմտից: Թագաւորէ Արշակ ի Բաբելոն ամս բազումս:

Եւ եղև յամին հարիւր եւ տասներորդի չորրորդի Արշակայ արքայի Պարթեւաց, ի չորրորդում ամի թագաւորութեան Դեմետրեայ ի վերայ Ասիաստանի եւ Ասորոց, մինչեւ Արշակ արքայ գնաց յարեւելս՝ զաւրածողով լեալ եւ Դեմետրիոս չոգաւ կալաւ զԲաբելովն:

Իբրեւ ետես Դեմետրիոս, զի այնչափ բազմութեամբ եկն եհաս ի վերայ նորա Արշակ՝ տեղի ետ նմա եւ գնաց մինչեւ ցԱնտիոք. եւ անդ ճակատեցաւ ընդդէմ Արշակայ ի պատերազմ: Եւ եղև պատերազմ մեծ առ Անտիոք քաղաքաւ: Հարկա/491ա/նեն եւ սրբաջունջ առնեն զգաւրն Դեմետրեայ. եւ ձերբակալ առնեն զԴեմետրիոս: Կապէ գնաւ Արշակ արքայ ոտիւք եւ ձեռաւք, եւ առնու գնայ յարեւելս ի Բահլ Շահաստան:

Իբրեւ ետես Անտիոքոս եղբայր Դեմետրեայ, եթէ ըմբռնեցաւ Դեմետրիոս ի ձեռս Արշակայ արքայի՝ ինքն թագաւորէ ի վերայ Ասորոց եւ Ասիաստանի. զաւրածողով լինի եւ գնայ ի Բաբելոն, զկնի տասն ամի: Ազդ լինի սորին, եթէ թագաւորեաց Անտիոքոս եղբայր Դեմետրեայ եւ եկն ի Բաբելոն:

Լուծանէ Արշակ զԴեմետրիոս զկնի տասն ամի եւ արձակէ առ եղբայրն, որպէս զի խաւսեսցի ինչ առնել նմա. եւ Դեմետրիոս ոչ գնաց առ եղբայրն իւր ի Բաբելոն, այլ յԱսիաստան անցանէ: Ապա խաղայ գնայ Արշակ ի Բաբելոն երեքտասան բիրովք:

Յամի հարիւրերորդի քսաներորդի ութերորդի թագաւորութեան իւրոյ իբրեւ մաւտ եղև ի Բաբելոն՝ անկանի ի վերայ նորա Անտիոքոս յանկարծակի ի ձմեռն ժամանակի՝ ի նեղ վայրի: Եւ ոչ կարեն զարել. սպառեն զգաւրն. զարկանեն եւ ընկենուն զԱնտիոքոս ի խոնարհ եւ սպանանեն. եւ ձերբակալ առնեն զՍելեւկիոս զորդին Անտիոքայ, զոր ունէր, ասէ, արքայ ի դրանն իւրում թագաւորութեան:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Արշակ զորդի իւր զԱրշակ Փոքր կոչեցեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ի Մծբին քաղաքի: Եւ զատուցանէ նմա սահմանս զԱրուաստան առ երկրան Տաճկաց եւ առ երկրան Ասորոց, եւ զԿապուտկեայ առ Կիւրիկեաւ, մինչեւ

ցեղր ծովուն մեծի Արեւմտից. եւ ցիւսիսոյ կողմանէ ի լեառն մեծ Կովկաս, որ ձգի ընդ կողմանս արեւելից եւ անցանէ առ սահմանանս առ ամուր աշխարհան Մարաց, եւ հասանէ ի լեառն Զարասայ, եւ անցանէ առ Նոր Շիրակ երկրան:

Եւ յուղարկէ զնա ի Սրժանայ ընդ յարեւմուտս զաւրու մեծաւ եւթանասուն հազարաց սպառազինաց. եւ մեծամեծ իշխանաւք նախարարաց հազարաց բիրաւորաց, որում ոչ ոք կարէր զդէմ ունել պատերազմաւ: Սմա ընդ առաջ ելանէ Բազարատն Փառագեան յորդոցն Արամենակայ նախարար մեծ հանդերձ զաւրու: Մատուցանէ նմա պատարագ ոսկի եւ արծաթ. եւ զարդարէ զնա ի սնդր եւ ի վակաս. պսակէ զնա ի թագ հայրենի. եւ նստուցանէ զնա ի վերայ ոսկիապատ ականակուռ գահոյիցն. եւ տայ նմա զդուստր /491բ/ իւր ի կնութեան:

Զսա արար Արշակ արքայ ասպետ Հայաստան երկրին, որ էր իշխան եւ հրամանատար, ամենայն թագաւորութեանն հրամանաց զլուխ, եւ հայր արքայի, եւ եղբայր. որում ետ իշխանութիւն տէրութեանն այնորիկ: Նա կոտորեաց զհսկայսն, որ զաւրաժողով եղեն ի վերայ նորա ի Միջագետս Ասորոց:

Եւ այս են իշխանք Պարթեւաց, որք թագաւորեցինն զկնի Արշակայ հաւր իւրեանց ի Բահլ Շահաստան յերկիրն Քուշանաց: Որդիք չորք ասեն լեալ Արշակայ արքայի Պարթեւաց. զառաջինն ասեն թագաւորեցոյց Թետալացոց աշխարհին. զերկրորդն ի վերայ Կիլիկեցոց. զերրորդն ի վերայ Պարթեւաց. զչորրորդն ի Հայաստան աշխարհին:

Եւ լինին ամենայն ամք Արշակայ կենաց իւրոց ԸԼ ամ. եւ թագաւորեաց ամս յիսուն եւ վեց: Զկնի նորա թագաւորէ որդի նորա Արշակ ի վերայ Պարթեւաց ի Բահլ Շահաստանի յերկիրն Քուշանաց՝ ամս Հ: Ապա որդի նորա Աշնաշ՝ ամս ԼԲ: Ապա Արշէն՝ ամս ԻԲ: Ապա Արշաւիր՝ ամս ԽԵ: Ապա Արտաշէս՝ ամս ԼԴ: Ապա Դարեհ՝ ամս Լ: Ապա Արշակ՝ ամս ԺԷ: Ապա Արտաշիր՝ ամս ԽԶ: Ապա Պերոզ՝ ամս ԿԴ: Ապա Վաղարշակ՝ ամս Ծ: Ապա Արտաւան՝ ամս ԼԶ: Ապա լինին ամենայն ամք Պարթեւաց տէրութեանն ամք ՇՀԳ:

Եւ այս են թագաւորք Արշակունիք, որք թագաւորեցին Հայաստան երկրի զկնի Արշակայ Մեծի:

Արդ՝ թագաւորէ Արշակն Փոքր կոչեցեալ՝ յամի հարիւրերորդի քսան եւ իններորդի թագաւորութեանն Արշակայ հաւր իւրոյ ի վերայ Հայաստան երկրի ի Սրժունի քաղաքի, եղբարբ իւրով Վաղարշակաւ, զոր թագաւորեցոյց Հայաստան աշխարհին՝ ամս ԽԲ: Ապա Արշակ՝ ամս ԺԳ: Ապա Արտաշէս՝ ամս ԻԵ: Ապա Արտաւան եւ Արշաւիր՝ ամս ԺԲ: Ապա Արշակ որդի Արշաւրի՝ ամս ԼԷ: Ապա Երուանդ որդի Արշակայ՝ ամս ԻԱ: Ապա Արտաշէս եղբայր նորին՝ ամս ԾԲ: Ապա Տիրան որդի Արտաշէսի՝ ամս ԻԲ: Ապա Տիգրան եղբայր նորին՝ ամս ԽԲ: Ապա Արշամ՝ ամս Ի: Ապա Արգար որդի Արշամայ՝ ամս ԼԸ: Ապա Սանատրուկ քեռորդի Արգարու՝ ամս Լ: Ապա Արտաշէս որդի Սանատրուկոյ՝ ամս ԽԱ: Ապա Արտաւազդ եւ ապա Տիգրան, որդիք Արտաշիսի՝ ամս ԻԴ: Ապա Վաղարշ որդի Տիգրանայ՝ ամս Ի: Ապա Քաջն Խոսրով որդի Վաղարշու՝ ամս ԽԸ: Ապա Մեծն Տրդատէս որդի Խոսրովայ /492ա/ ամս ԾԶ: Ապա Խոսրով որդի Տրդատայ՝ ամս Թ: Տիրան որդի Խոսրովայ՝ ամս ԽԸ: Արշակ

որդի Տիրանայ՝ ամս Լ. Շապուհ արքայ Պարսից՝ ամս ԺԲ: Պապ որդի Արշակայ՝ ամս Է:

Գ

Յետ մահուանն Աղեքսանդրու թագաւորէ Արշակ Քաջ ի Բահլ Շահաստանի, յերկիրն Քուշանաց. կեցեալ ամս ՃԼ, թագաւորեաց ամս ԾԷ: Յետ նորա որդի նորա Արտաշիր՝ ամս ԼԱ: Յետ նորա թագաւորէ նորին որդի Արշակ, որ կոչեցաւ Մեծ՝ ամս ԾԲ:

Սա թագաւորեցոյց գեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս հայոց: Արդ՝ այսպէս զատուցեալ երեւէին երկու ցեղքն թագաւորութեանց՝ Պարսից եւ Հայոց:

Արշակ Քաջ նախնեաց երկուց ցեղից՝ թագաւորեցելոյ Պահլաւկանին եւ Արշակունւոյն, ամենայն քաջութեամբ թագաւորեաց ամս ԾԷ: Յետ որոյ որդիքն զատուցեալք թագաւորք Պարսից. Արշակ Մեծ՝ ամս ԾԲ: Արշական՝ ամս Լ: Արշանակ՝ ամս ԼԲ: Արշէս՝ ամս Ի: Արշաիր՝ ամս ԽԶ: Արտաշէս՝ ամս ԼԱ: Դարեհ՝ ամս Լ: Արշակ՝ ամս ԺԹ: Արտաշէս՝ ամս Ի: Պերոզ՝ ամս ԼԳ: Վաղարշակ՝ ամս Ծ: Արտաւան՝ ամս ԼԶ:

Զսա սպանեալ Ստահրացոյն Արտաշիր որդւոյ Սասանայ՝ երարձ գտերութիւն Պահլաւաց, յերկրորդ ամին Փիլիպպեայ թագաւորին Հռոմայ: Աստանաւր դադարէ թագաւորութիւնն Պարթեւաց յազգէն Պահլաւկաց սկսեալ յերեսուն ամի թագաւորութեանն Փիլեղելփոս Պտղոմէոսի, կալեալ նոցա ընդ ամենայն ամս՝ ՆԾԷ:

Յետ որոյ նուաճեալ Ստահրացոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ զամենայն Արիս եւ զանարիս, եւ զբազումս ի նոյն ազգէ թագաւորութեանն Փիլեղելփոս Պտղոմէոսի, կալեալ նոցա ընդ ամենայն ամս՝ ՆԾԷ:

Յետ որոյ նուաճեալ Ստահրացոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ զամենայն Արիս եւ զանարիս, եւ զբազումս ի նոյն ազգէ թագաւորութեան Պարթեւաց եւ Պահլաւկաց՝ թագաւորէ ինքն, եւ յետ նորա պայազատք նորին գնոյն ձեւ արիին...

Դ

...ադրէ զՄամիկոնէիցն սակս ազգաց զնեղութիւնն: Քանզի ոչ են սոքա որդիք ազգածնինն Արամենակայ, այլ են եկեալ ի Ճենաստանէ յամս Արտաւանայ արքայի Պարթեւաց եւ Մեծին Խոսրովու արքայի Հայոց. որպէս լուայ յառնէն մեծէ, որ եկեալ էր հրեշտակութեամբ ի Ճենաց թագաւորէն առ արքայն Խոսրով. յոր իմ հարցեալ ի դրանն արքունի, եթէ «Ազգ մի մեծ ի Հայաստան երկրի կայ, զորմէ ասեն եթէ ի ձերմէ աշխարհէն գնացեալ են»: Եւ նա ասաց ինձ. «Ասեն, ասէ, գուսանք եւ ի մերում աշխարհին /492բ/ յերգս իւրեանց զՄամիկն եւ զԿոնակն, արս երկուս լեալ քաջս եւ զլիսաւոր եղբարս հարազատս, որդիք Կառնամայ նախարարին, որ էր երկրորդ ի թագաւորութեանն Ճենաստանի: Որոյ յետ մահուանն առնս այսորիկ, առ զկին սորին թագաւորն նոցին ի կնութիւն: Եւ եղեւ ի նմանէ որդի, որ զկնի մահուան հաւր իւրոյ յաջորդեալ նստաւ յաթոռ հայրենի թագաւորութեանն: Եւ նոքա, երկու եղբարք նորա ի մաւրէ եւ ոչ ի հաւրէ, ապստամբեալ ի բաց կացին ի նմանէ. եւ միաբանեալ ընդ ինքեանս զմասն մի ի նախարարացն եւ ի զաւրացն՝ առնեն ուխտ միաբանութեան:

Որոց խորհեալ խորհուրդ չարութեան՝ սպանանել զեղբայրն իւրեանց, զթագաւորն աշխարհին Ճենքակուր, եւ առնուլ զթագաւորութիւն նորա: Եւ զաւրածողով լինէին Մամիկն եւ Կոնակն ի վերայ նորա ի միում տեղոց աշխարհին իւրեանց. եւ բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս: Ազդ լինի Ճենքակուրի. գումարէ եւ նա զգաւրս իւրոյ կողմանն, եւ գնայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ յարձակին ի վերայ միմեանց, հարկանեն սրով սուսերի, եւ սպառեն զգաւրն ապստամբական: Փախստական լեալ Մամիկն եւ Կոնակն գնան առ արքայն Արշակունի, որ նստէր ի Բահլ Շահաստանի, յերկիրն Քուշանաց: Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկոցունց թագաւորութեանցն այնոցիկ:

Յայնժամ մեծաւ աղերսի խնդրեալ զնոսա Ճենքակուրի յարքայէն Պարթեւաց, «զի բարձցէ ի միջոյ. ապա թե ոչ՝ լուծցի ուխտ խաղաղութեանն՝ որ ի միջի մերում»: Իսկ նորա խնայեալ յարսն՝ ոչ ետ զնոսա ի ձեռս նորա, այլ զրէ առ նա սիրով. «Անդրէն ուխտ խաղաղութեան մերոյ, ասէ, հաստատո՞ւն կացցէ ի միջի մերում, զի երդուեալ եմ առ նոսա, զի նոքա մի՛ մեռցին. այլ ետու տանել զնոսա ի մուտս արեւու եւ յեզր երկրի, ի տեղին յայն, ուր արեգակն ի մայրն մտանէ»:

Յայնժամ հրամայէ արքայն Պարթեւաց զաւրաց իւրոց տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ, կնաւ եւ որդուվքն իւրեանց եւ ամենայն աղիսին իւրեանց յերկիրն Հայոց առ ազգական իւր արքայն Արշակունի, որ էր թագաւոր Հայաստան երկրին, ուր եւ սերեալ բազմացան յոյժ, եւ եղեն յազգ մեծ Մամիկայ եւ ի Կոնակայէ: Յայսմանէ այն է սպարապետ:

Ե

Եւ եղև յետ մահուանն Արտեւանայ, որդւոյ Վաղարշու արքային Պարթեւաց, թագաւորեաց Արտաշիր որդի Սասանայ /493ա/ միահեծան տէրութեամբ ի վերայ Բաբելացոց եւ Ասորոց եւ Մարաց եւ Պարսից եւ Պարթեւաց, ամս Ծ:

Յամի երրորդի Եղիանոսի կայսեր, եւ յամս ԼԹ երրորդի առաջի Մեծին Խոսրովայ արքային Հայոց՝ փոփոխումն թագաւորութեանն այսորիկ լեալ: Եւ էր Խոսրով՝ ԼԱ ամ: Եղիանոս՝ երրորդն. Արտաշիր՝ զառաջինն:

Յամին ԼԹ երրորդի չորրորդի Մեծին Խոսրովայ, եւ չորրորդ ամի արքային Պարսից Արտաշրի թագաւորէ Տերենտիանոս ամիսս վեց. քանզի փութանակի վախճանի:

Յամին ԼԵԹ երրորդի Խոսրովայ արքայի, եւ ի հինգերորդ ամի Արտաշրի Պարսից արքայի թագաւորէ Պրոպոս ամս Զ: Խոսրով՝ ԼԵ: Արտաշիր՝ Ե: Պրոպոս՝ զառաջինն:

Եւ եղև յամին ԽԱԹ երրորդի Մեծին Խոսրովայ, եւ ի ԺԱ ամի Արտաշրի թագաւորէ Յունաց Կարոս, հանդերձ որդուվքն իւրովք Կարինաւ եւ Նոմերիանոսի՝ ամս Է: Խոսրով՝ ԽԱ: Արտաշիր՝ ԺԱ: Կարոս՝ զառաջինն:

Յամին ԽԸԹ երրորդի Խոսրովայ, ԺԸ Արտաշրի, մինչ արչքայ Խոսրով ի Միջագետս էր, Կարոս կայսր գումարէ ամբոխ զաւրաց բազմաց, եւ դիմէ ի վերայ արքային Խոսրովայ: Անտի աճապարեալ ընդդէմ նորա ելանէ Կոռնակ սպարապետ մեծին Խոսրովու:

հարն Տրդատայ: Ասեն զամանէ յերկարեալ զամս կենացն ՃԿ եւ ունել ի ժամ մահուանն զհերս եւ զաչս եւ զլսելիս եւ զգաւրութիւնն եւ զթերթելութիւն մանկութեանն:

Եւ ապա յայնժամ եղև պատերազմ մեծ ի մէջ Խառանու եւ Ուրհայի. հարկանեն եւ վանեն զգաւրն Յունաց. եւ մեռանի Կարոս ի պատերազմին հանդերձ միով որդւովն Կարիանոսի: Եւ ի նմին ամի թագաւորէ Յունաց Դիոկղետիանոս ամս ԻԲ: Խոսրով ԽԸ: Արտաշիր՝ ԺԸ: Դիոկղետիանոս՝ զառաջինն:

Յամի ԻՊ երորդի առաջներորդի Արտաշրի Պարսից արքային ի չորրորդում ամի Դիոկղետիանոսի կայսեր՝ մեռանի Քաջն Խոսրով ի վատանուն Անակայ: Եւ տիրէ ի վերայ աշխարհիս Հայոց Արտաշիր արքայ Պարսից ամս ԺԱ: Դիոկղետիանոս՝ զչորրորդն:

Յամին ԼԲՊ երորդի Արտաշրի, հնգետասաներորդի Դիոկղետիանոսի, կայսերակերպ շքեղութեամբ Տրդատիոս ելանէ ախոյեան ընդդէմ արքային Գդաց: Եւ անդէն ձերբակալ արարեալ զախոյեանն անարի զթագաւորն Գդաց՝ ածեալ կացուցանէ յանդիման կայսերն Դիոկղետիա/493բ/նոսի. եւ անդէն ի նմին ամի թագաւորեցուցանէ Դիոկղետիանոս զՏրդատ ի վերայ աշխարհիս Հայոց: Գումարէ ի ձեռս սորս զարս բազումս եւ արձակէ յիրական իշխանութիւն աշխարհին Հայոց: Որ տիրէ ամենայն քաջութեամբ եւ բարեպաշտութեամբ ամս Հ: Եւ է այսպես. Արտաշիր՝ ԼԲ: Դիոկղետիանոս՝ ԺԵ: Տրդատէս՝ զառաջինն:

Յամին ԹՊ երորդի Տրդատայ արքային Հայոց թագաւորէ ի վերայ Յունաց աշխարհին Կոստանդիանոս, որ շինեաց զԲիւզանդիա՝ ամս Թ: Արտաշիր՝ զԽ: Տրդատիոս՝ իններորդ: Կոստանդիանոս՝ զառաջինն:

Յամին ԽԹՊ երորդի Արտաշրի արքային Պարսից, եւ ԺԹ ամ Տրդատայ արքային Հայոց թագաւորէ Շապուհ որդի Արտաշրի ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս ՀԳ: Եւ ի սոյն ամի վախճանի կայսրն Յունաց Կոստանդիանոս եւ թագաւորէ Մաքսիմիանոս եւ Գալիանոս ամս ԺԸ, եւ տայ պատերազմ ընդ Շապուհոյ որդւոյ Արտաշրի ի Միջագետս ի Խառան. եւ լինի անդ կոտորած մեծ, մինչեւ ի նեղ անկանել զարուն Պարսից յերկիրն Ուրհայո: Եւ տեսեալ Շապուհ զպարտութիւն իւր զարուն, զիջանի առնել իսաղաղութիւն ընդ կայսեր. եւ նա առեալ զգանձս եւ զաւարս բազումս դառնայ ի տեղի իւր: Տրդատէս՝ Ի: Մաքսիմիանոս եւ Գալիանոս՝ զերկրորդն: Շապուհ՝ զառաջինն:

Յամին ԼԵՊ երորդի Տրդատայ արքային, ԺԸՊ երորդի Շապուհ արքայի թագաւորէ Յունաց Մաքսիմիանոս որդի Մաքսիմիանոսի՝ ամս ԺԳ: Տրդատէս՝ ԼԵ: Շապուհ՝ ԺԸ: Մաքսիմիանոս՝ զառաջինն:

Յամին ԾՊ երորդի Տրդատայ արքային՝ թագաւորէ Յունաց Կոստանդէս՝ ամս ԺԷ: Տրդատէս՝ Ծ: Շապուհ՝ ԼԱ: Կոստանդէս՝ զառաջինն:

Յամին ԿԵՊ երորդի Տրդատայ արքայի Հայոց, ԽԸ ամի Շապուհ արքային Պարսից՝ թագաւորէ Կոստանդիանոս որդի Կոստանդէայ ամս ԼԲ: Տրդատ՝ ԿԷ: Շապուհ՝ ԽԸ: Կոստանդիանոս՝ զառաջինն:

Յամին ԾԲՊ երրորդի Շապհոյ արքային Պարսից, ԵՊ երրորդի ամի բարեպաշտին Կոստանդիանոսի կայսեր, վախճանի երանելին Տրդատես. եւ թագաւորէ Խոսրով որդի նորա ամս ԺԷ: Շապուհ՝ ԾԲ: Կոստանդիանոս՝ ԵՊ երրորդն: Խոսրով՝ զառաջինն:

Յամին ԿԹՊ երրորդի Շապհոյ արքային Պարսից, ԻԲ Կոստանդիանոսի կայսեր՝ թագաւորէ ի վերայ Հայոց Տիրան, որդի Խոսրովայ, ամս ԺԲ: Շապուհ՝ ԿԹ: Կոստանդիանոս՝ ԻԲ: Տիրան՝ զառաջինն:

Յամի ԻԷՊ երրորդի Կոստանդիանոսի կայսեր, ի Ջ ամի Տիրանայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ Ներսէհ որդի Շապհոյ ի վերայ Պարսից ամս Թ: Կոստանդիանոս՝ ԻԷ: Տիրան՝ Ջ: Ներսէհ՝ /494ա/ զառաջինն:

Յամի ԺԲՊ երրորդի Տիրանայ արքայի Հայոց թագաւորեն Կոստանդիաս եւ Կոստաս, որդիք Կոստանդիանոսի բարեպաշտի՝ ամս ԺԴ: Տիրան՝ ամս ԺԲ: Ներսէհ՝ Է: Կոստանդիաս եւ Կոստաս՝ զառաջինն:

Յամին ԺԲՊ երրորդի Տիրանայ, եւ ԷՊ երրորդ ամի Ներսէհի արքային Պարսից, եւ Ա ամի Կոստանդի եւ Կոստասայ, որդւոց Կոստանդիանոսի բարեպաշտի Հռովմայ՝ եկն ի վերայ նորա ի Բասեան գաւառի ի գեաւղն Յոսիայ, մինչ դարձուցանել նմա զՏիրան արքայ ամենայն գերութեամբն հանդերձ, եւ զորդի նորա Արշակ թագաւորեցուցանել եւ արձակել ի Հայս: Ներսէհ՝ զուրբերորդն: Կոստանդիաս եւ Կոստաս՝ զԲ: Արշակ՝ զառաջինն:

Յամի չորրորդի Կոստանդէայ եւ Կոստասու, եւ յերրորդի ամի Արշակայ թագաւորեաց Պարսից Որամազդ որդի Շապհոյ ամս Գ: Կոստանդիաս եւ Կոստաս՝ Դ: Որամազդ՝ զառաջինն:

Յամի ՋՊ երրորդի Արշակայ արքային Հայոց թագաւորէ ի վերայ Պարսից Շապուհ որդի Որամազդայ՝ ամս Հ: Կոստանդիաս եւ Կոստաս՝ ԷՊ երրորդն: Արշակ՝ ՋՊ երրորդն: Շապուհ՝ զառաջինն:

Յամի Թ եւ ԺՊ երրորդի Շապհոյ արքայի Պարսից, ԻՊ երրորդի չորրորդի ամի Արշակայ արքայի Հայոց, թագաւորէ Յունաց Յուլիանոս՝ ամս Բ: Արշակ՝ ԻԴ: Շապուհ՝ ԺԹ: Յուլիանոս նզովածն՝ զառաջինն: Սա որդի է քեռ մեծին Կոստանդիանոսի. թողեալ զքրիստոնէութիւնն եւ եղև կռապաշտ: Ի նոյն աւուրս երանելին Աթանաս հալածեցաւ յԱրիանոսացն, զոր Սոկրատն պատմէ: (Ի սուրբն Կոստանդիանոսէ սկսանի եւ մինչ ի Փոքր Թէոդոսն զանսրբոց եւ զսրբոց գործքն եւ զհայրապետացն զուղղափառութիւնս: Յուլիանոս եւ Գաղիանոս, որդիք Դաղմատիոսի ումեմն, մնացին որք ի մէկ հաւրէ եւ ոչ ի մաւրէ, զոր սնոյց Կոստանդ բարեպաշտն. յետոյ եղեն կռապաշտ:

Կոստի քոյր թագաւորին Կոստանդէ, կին Լիկիանէ թագաւորին, որ ի բռնագրաւսելն մեռաւ):

Յամին ԻՋՊ երրորդի Արշակայ թագաւորին Հայոց եւ ի ԻԱՊ երրորդի ամի Շապուհ արքային Պարսից թագաւորէ Վաղենտիանոս եւ Վաղէս՝ ամս ԺԳ: Արշակ՝ ԻՋ: Շապուհ՝ ԻԱ: Վաղենտիանոս եւ Վաղէս՝ զառաջինն:

Յամի ԼԴՊ երրորդի Շապհոյ արքային Պարսից, ԼԹ ամի Արշակայ արքային Հայոց թագաւորէ Յունաց Գրատիանոս զառաջինն:

Յամի ԽԴՊ երրորդի /494թ/ Շապհոյ արքային Պարսից (եւ Յուլիանոսի պղծոյ) ըմբռնի Արշակ Հայոց արքայ ի Շապհոյ արքայէն Պարսից: Եւ տիրէ Շապհոյ ի վերայ Հայոց ամս ժԲ սրով եւ հրով եւ գերութեամբ: Ապա թագաւորէ Յունաց Թէոդոս ամս ժԹ: Շապհոյ ԾԱ, ի տէրութեան ի վերայ Հայոց զեւթներորդն: Թէոդոսն Մեծ զառաջինն:

Յամին ԾԶՊ երրորդի Շապհոյ արքային Պարսից, եւ ի ԶՊ երրորդի ամի թագաւորութեանն Թէոդոսի Մեծի, թագաւորեցոյց Թէոդոս զՊապ որդի Արշակայ ի վերայ աշխարհին Հայոց: Տիրէ ամս ժԳ: Շապհոյ ԾԶ: Թէոդոս Զ: Պապ զառաջինն:

Յամի ԿԹՊ երրորդի Շապհոյ արքային Պարսից, ժԹՊ երրորդի Թէոդոսի Մեծի, թագաւորէ ի վերայ Հայոց Վարազդատ ամս Զ: Շապհոյ ԿԹ: Վարազդատ զառաջինն:

Յամի ՀՊ երրորդի Շապհոյ արքային Պարսից, երկրորդ ամի Վարազդատայ արքայի Հայոց թագաւորէ Յունաց Արկադէոս որդի Թէոդոսի ամս ժԹ: Շապհոյ Հ: Վարազդատ զերկրորդն: Արկադէոս զառաջինն:

Յամի ԵՊ երրորդի Արկադէայ կայսեր, ի ԶՊ երրորդ Վարազդատայ արքայի Հայոց, թագաւորէ Պարսից Արտաշիր որդի Շապհոյ ամս Դ: Արկադէոս Ե: Վարազդատ Զ: Արտաշիր զառաջինն:

Յամի ԶՊ երրորդի Արկադէայ կայսեր, յերկրորդի ամի Արտաշրի արքային Պարսից, թագաւորեն ի վերայ Հայոց Արշակ եւ Վաղարշակ ամս Ե: Արկադէոս Զ: Արտաշիր Բ: Արշակ եւ Վաղարշակ զառաջինն:

Ապա թագաւորէ Պարսից Վռամ ամս ժԱ: Արկադէոս ամս Թ: Արշակ եւ Վաղարշակ Դ: Վռամ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Վռամայ, մետասաներորդի ամի Արկադէայ կայսեր, թագաւորէ ի վերայ Հայոց Խոսրով ոմն հրամանաւ Պարսից արքային ամս Գ: Արկադէոս ժԱ: Խոսրով զառաջինն:

Յամի ժԴՊ երրորդի Արկադէայ կայսեր, եւ ի ԶՊ երրորդի ամի Վռամայ Պարսից արքային թագաւորէ Հայոց Վռամշապուհ արքայ ամս Ը: Արկադէոս ժԴ: Վռամ ԶՊ երրորդն: Վռամշապուհ զառաջինն:

Յամին ժԱՊ երրորդի Վռամայ Պարսից արքայի թագաւորէ Յունաց Ոնորիոս ամս ԻԲ: Վռամշապուհ Է: Յազկերտ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Յազկերտի որդոյ Վռամայ, եւ յամի երկրորդի Ոնորեայ կայսեր քարձաւ թագաւորութիւնն Հայոց, որ տեւեաց ամս ԿԵ: Եւ վախճանեցաւ եւ վճարեցաւ:

Արդ՝ թագաւորէ Պարսից Յազկերտ ամս ԻԱ: Եւ Ոնորիոս թագաւորէ Յունաց ամս ԻԲ: Յազկերտ՝ զառաջինն: Ոնորիոս՝ զառաջինն:

Յամի ԻՊ երորդի երկրորդի Ոնորեայ կայսեր թագաւորէ Վռամ որդի Յազկերտի՝ ամս ԻԲ: Եւ յամի երկրորդի Վռամայ թագաւորէ Յունաց Թէոդոս ամս ԻԲ: Եւ Ոնորիոս՝ ԻԲ: Վռամ՝ Բ: Թէոդոս՝ զառաջինն:

Յամի ԻՊ երորդի Թէոդոսի Փոքու թագաւորէ Պարսից Յազկերտ որդի Վռամայ ամս ԺԹ: Եւ յամի Յազկերտի թագաւորէ Յունաց Կոստանդիաս՝ ամս Ա: Յազկերտ՝ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Յազկերտի թագաւորէ Յունաց Վաղենտիանոս՝ ամս Լ: Յազկերտ՝ զերկրորդն: Վաղենտիանոս՝ զառաջինն:

Յամի ԺԸ երորդի Վաղենտիանոսի կայսեր թագաւորէ Պարսից Վաղարշ որդի Յազկերտի՝ ամս Դ: Վաղենտիանոս՝ ԺԸ: Վաղարշ՝ զառաջինն:

Յամի ԻՊ երորդի երկրորդի Վաղենտիանոսի կայսեր թագաւորէ Պարսից Պերոզ՝ ամս ԽԸ: Վաղենտիանոս՝ ԻԲ: Պերոզ՝ զառաջինն:

Յամի ԺՊ երորդի Պերոզ թագաւորէ Յունաց Նարկիսոս ամս Զ: Պերոզ՝ Ժ: Նարկիսոս՝ զառաջինն:

Յամի ԺԷ երորդի Պերոզ արքայի թագաւորէ Յունաց Վռափնոս՝ ամս Գ: Պերոզ՝ ԺԷ: Վռափնոս՝ զառաջինն:

Յամի ԻՊ երորդի Պերոզի թագաւորէ Յունաց Մարկիանոս ամս Ե: Պերոզ՝ Ի: Մարկիանոս՝ զառաջինն:

Յամի ԻԵ երորդի Պերոզի թագաւորէ Լէոն զառաջինն: Յամին ԼՊ երորդի Պերոզի թագաւորէ Յունաց Անթիմոս, ամս՝ Զ: Պերոզ՝ ԼԱ: Անթիմոս՝ զառաջինն:

Յամի ԽԴ երորդի Պերոզ թագաւորէ Յունաց Ուլիմպոսս՝ ամ մի: Եւ ի միստում ամի մեւ Զենոն՝ ամ մի: Եւ ի ԽԶ երորդին Պերոզի թագաւորէ Զենոն ի վերայ Յունաց՝ ամս ԺԷ: Պերոզ՝ ԽԶ: Զենոն՝ զառաջինն:

Յամի չորրորդի Զենոնի թագաւորէ Պարսից Զամասս՝ Բ: Զենոն ի վերայ Յունաց՝ զչորրորդն: Զամասս՝ զառաջինն:

Եւ ի վերայ ԵՊ երորդի ամի Զենոնի կայսեր թագաւորէ Պարսից Կաւատ՝ ամս ԽԱ: Զենոն՝ Զ: Կաւատ՝ զառաջինն:

Յամի ԺԳ երորդի Կաւատայ թագաւորէ Յունաց Անաստաս՝ ամս ԽԷ: Կաւատ՝ զԺԴ: Անաստաս՝ զառաջինն:

Յամի ԽՊ՝ երրորդի Կալատայ թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս ամս ԼԸ: Կալատ՝ զԽ: Յուստիանոս՝ զառաջինն:

Յամի երրորդի Յուստիանոսի կայսեր թագաւորէ Խոսրով որդի Կալատայ՝ /495բ/ ամս ԽԸ: Յուստիանոս՝ զերրորդն: Խոսրով՝ զառաջինն:

Յերեսուն եւ եաւթն ամի Խոսրովայ թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս՝ ամս ԺԲ: Խոսրով՝ ԼԷ: Յուստիանոս՝ զառաջինն:

Յամի ԺԲՊ՝ երրորդի Յուստիանոսի կայսեր թագաւորէ Պարսից Որմիզդ որդի Խոսրովայ ամս ԺԲ: Յուստիանոս՝ ԺԲ: Որմիզդ՝ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Որմզդի թագաւորէ Յունաց Տիբերոս՝ ամս Գ: Որմիզդ՝ զերկրորդն: Տիբերոս՝ զառաջինն:

Ի հինգերորդի ամի Որմզդի թագաւորէ Յունաց Մարիկ՝ ամս ԻԱ: Որմիզդ՝ Ե: Մարիկ՝ զառաջինն:

Յամի ԷՊ՝ երրորդի Մարկայ կայսեր Պարսից Խոսրով որդի Որմզդի՝ ամս ԼԷ: Մարիկ՝ զԷՊ՝ երրորդն: Խոսրով՝ զառաջինն:

Յամի ԺԴՊ՝ երրորդի Խոսրովայ թագաւորէ Յունաց Փոկաս՝ ամս Ը: Խոսրով՝ ԺԴ: Փոկաս՝ զառաջինն:

Յամի ԻՊ՝ երրորդի Խոսրովայ Պարսից արքային թագաւորէ Յունաց Երակղոս որդի Երակղի՝ ամս Լ: Խոսրով՝ ԻԲ: Երակղոս՝ զառաջինն:

Յամի ԺԷՊ՝ երրորդի Երակղի կայսեր թագաւորէ Պարսից Կալատ որդի Խոսրովայ՝ ամս Ա: Երակղոս՝ ԺԷ: Կալատ՝ զառաջինն:

Ապա Արտաշիւր՝ ամս Գ: Երակղոս՝ ամս Ի: Արտաշիւր՝ զառաջինն:

Ապա Բբոր բամբիշն դուստր Խոսրովայ՝ ամս Բ: Երակղոս՝ ԻԱ: Բամբիշ՝ զառաջինն:

Ապա Յազկերտ՝ ամս Ի: Երակղոս՝ ԻԳ: Յազկերտ՝ զառաջինն:

Յամի ԻԴՊ՝ երրորդի երանելոյն Երակղի կայսեր, եւ յերկրորդ ամի Յազկերտի Պարսից արքայի միաբանեալ Իսմայելացիքն՝ ելին արտաքս ի Սինէ անապատէ հրամանաւ Աստուծոյ՝ առնել անապատ միանգամայն զամենայն երկիր: Երակղոս՝ ԻԴ: Յազկերտ՝ զերկրորդն: Ամռ, արքայ Իսմայելի՝ զառաջինն:

Բայց զամս եկամտիցն եւ ծառայիցն թագաւորելոցն, որպէս Խոռեմայն եւ զԽոռոխ Որմզդին եւ Խոսրովայն եւ զՈրմիզդն, որք բռնութեամբ կալան զթագաւորութիւնն, եւ էր որ ընդ պատառել ազգացն հակառակութեամբ, ի սոյնս յաւելեալ կարգեցից թիւ. որպէս զկէս ամին Խոռեմայ ի կէս ամին Կալատայ յաւել եւս ասացից ամ մի:

Յամի ԹՊ Էրոբրդի Պարսից արքայի Յազկերտի վախճանի երանելին Երակղէս, եւ թագաւորեն որդիք նորա Կոստանդին եւ Երակղակ: Ի նմին ամի մեռաւ Կոստանդին դաւեալ ի մարէն: Եւ թագաւորէ Երակղակ: Դարձեալ փոխեցաւ Երակղակ, եւ թագաւորէ Կոստաս որդի Կոստանդեայ, որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ Կոստանդին: /496ա/ Յազկերտ՝ ԺՊ Էրոբրդ: Կոստաս՝ զառաջինն:

Եւ թագաւորեաց Յազկերտ ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս Ի: Յազկերտ՝ Ի: Կոստանդին՝ ԺԱ: Արքայն Իսմայելի՝ ԺԹ:

Յերկոտասան ամի Կոստանդի, եւ ի ԻՊ Էրոբրդ ամի Իսմայելացոց տէրութեանն՝ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից որ կալաւ ՇԼԲ ամ:

Է

Եւ եղեւ ի նուազիլ ժամանակաց տէրութեանն Արշակունեաց ի Հայաստան աշխարհի, ի բառնալ տէրութեանն Վռամշապուհ արքայի՝ տիրէ ի վերայ սորա ազգն՝ Կարքեղովմայեցի իշխանութեանն: Խորհուրդ ի ձեռն առեալ ահեղ եւ ահագին՝ հանդերձ միաբանութեամբ դառնաշունչ եւ մեծամեծ քաղէիցն եւ ամենայն գլխաւոր նախարարաւքն թագաւորութեան իւրոյ՝ բառնալ ի Հայաստան աշխարհէ զբարեպաշտութեան պտուղս: Ուստի ոչինչ աւգտեցաւ, այլ յոյժ վնասեցաւ, եւ բարեպաշտութիւնն եւս քան զեւս ծաղկեալ պայծառացաւ:

Արդ՝ զժամանակս թագաւորութեանն չարագործին Յազկերտի. եւ եթէ ո՛րպէս նա կամէր զաստուածայինն եղծանել կարգս, եւ կամ ո՛րպէս քաջ նախարարացն Հայոց եւ նախանձաւորն Աստուծոյ նահապետն Մամիկոնէից տանն, Կարմիրն կոչեցեալ Վարդան, հանդերձ միագունդ սպառազէն նիզակակից ընկերաւքն եւ զաւրաւք իւրեանց կազմեալ զինեցան ի պատերազմ, առեալ ի ձեռն զվահանն հաւատոյ, եւ զգեցեալ իբրեւ զգրահ ամրութեան զնախանձն աստուածային բանին, գոզցես թէ առաջի աչաց իսկ ականատես դէմ յանդիման տեսանելով զի վերուստ առաքեալ նոցա զպսակն. վասն որոյ արհամարհեալ զմահ, եւ առաւել լաւ համարեալ մեռանել ի վերայ աստուածային պողոտային. եւ թէ որպէս ի վերայ նոցա եկին զաւրքն պարսիկ սաստիկ բռնութեամբ, եւ կամ ո՛րպէս ի դիմի հարեալ զիւրեանց կատարեցին զնահատակութիւն, եւ կամ որպէս ի ձեռս հեթանոսաց ըմբռնեալ սուրբ վկայքն Քրիստոսի՝ կատարեցին զնահատակութիւնս իւրեանց յԱպր Շահր մերձ ի Նիւշապուհ քաղաքի, ի տեղուջն, որ կոչի Թէարքունի Ո՛ այն ամենայն ի ձեռն այլոց գրեցաւ, որպէս ցուցանէ նոյն իսկ պատմութիւնն:

Բայց զայն ամենայն, որ ի Պերոզի ժամանակն եղեալ չարութիւն, եւ զառ ի Խոսրովայ զապստամբութիւնն զՎարդանայ, եւ զզաւրացն Պարսիցն զապստամբելն ի յՈրմզդէ, զմահն Որմզդի եւ զթագաւորելն Խոսրովայ. զմահն /496բ/ Մաւրկայ եւ զթագաւորելն Փոկասայ. զառնուլն Եգիպտոսի. զկոտորածն Աղեքսանդրի. զդիմելն Հերակղի ի կողմանս հիւսիսոյ առ արքայն Թէտալացոց. զյուզարկումն անհուն բազմութեանն ազգաց. զասպատակն Յունաց յԱտրպատական, զառ եւ զաւար, եւ զդարձն ընդ Փայտակարան. զեկ զաւրացն Պարսից յարեւելից զդիմի հարկանել նմա. զպատերազմն որ յաշխարհին Ադուանից. զդարձ կայսերն ի Նախաճրւան քաղաքն եւ զկռիւն Արճիշոյ. զգնալն կայսեր անդէն ի սահմանս իւր. զմեւս եւս այլ դիմելն ի վերայ

Խոսքովայ. զգործ պատերազմին որ ի Նինուէ. զասպատակն որ ի Տիսրոն քաղաք. զդարձն յԱտրպատական. զմահն Խոսքովայ. զթագաւորելն Կաւատայ. զհաշտութիւն՝ որ ի մէջ թագաւորացն երկոցունց. թգողուլն անդրէն ի բաց զսահմանսն Յունաց. զդարձ աստուածեան խաչին ի քաղաքն սուրբ: Յետ այսորիկ զարթոնցեալ անհուն բարկութիւն, եւ զվերջին աղէտս հինին՝ որ ի կողմանս հարաւոյ, եւ թէ ո՛րպէս յանկարծաւրէն շարժեցան բանակքն Իսմայելի, եւ ի վայրկեան ժամանակի վանելով զգաւրութիւն թագաւորացն երկոցունց՝ կալան յՅեգիպտոսէ մինչեւ յայսկոյս գետոյն մեծի Եփրատայ եւ ցսահման Հայաստանեայց, եւ յեզերէ ծովուն մեծի Արեւմտից մինչեւ ի դունն թագաւորութեանն Պարսից զամենայն քաղաքս Միջագետաց Ասորոց եւ զՏիսրոն եւ զՎեհ Արտաշիր եւ զՄարանդ, զՀամադան մինչեւ զԳանձակ քաղաք եւ ցՀրատն մեծ՝ որ յԱտրպատական գաւառի լ՝ զայս ամենայն կամեցայ ի ձեռն գրոյս այսորիկ կարճառաւտիւ ձեզ վիպասանել:

Ը

Եւ եղև յամս Պերոզի արքայի Պարսից բարձումն ամենայն իշխանութեանցն եւ կարգաց եւ արինաց քրիստոնէութեան, եւ այնպիսի վտանգ նեղութեան հալածանաց եւ քամահանաց ի վերայ հասեալ իշխանաց, մինչ զի ի բաց ընկեցին յինքեանց զլուծն ծառայութեան: Եւ ապստամբեալ Մամիկոնեանն Վահան՝ հալածեաց զՊարսիկս եւ բռնաբարայն գրաւեաց զիշխանութիւնն:

Յայնժամ արձակէ ի վերայ նորա Պերոզ արքայ՝ Հոնաց զար յոյժ: Եւ հրաման տայ իսիստ սաստիւ՝ սպանանել զապստամբն, եւ հարկանել զամենայն արու սրով սուսերի: Ընդդէմ սորա աճապարեալ Վահան սպարապետ Լ հազարաւ ընտիր վառելոց, կարգին գունդ առ /497/ գունդ եւ ճակատ առ ճակատ, եւ յարձակին ի միմեանս ի ձայն փողոյ տագնապաւ ի դաշտին Գերանայ:

Անդ յաւգնութիւն հասեալ աստուածեան Բանն, հողմն սաստկացուցեալ զմրրիկ փոշւոյն՝ զգաւրաւքն. Պարսից հեղոյր, իբրև զմութ խաւարի զնոսա պատեր ի միջաւրեայ ժամանակի: Մաստիկ կոտորած լինէր երկոցունց կողմանցն, եւ ոչ գոյր ընտրել զդի անկելոցն, ո՛չ զպարսիկ եւ ո՛չ զհայ զաւրական: Բայց սակայն զաւրացեալ զաւրն Հայոց վանեցին անդ կոտորածով զգաւրն Պարսից, եւ զմնացեալսն փախստական արարեալ հալածական տանէին. եւ դարձան յաղթութեամբ մեծաւ:

Այս Վահան ժողովեաց եւ զհարկս աշխարհիս Հայոց եւ շինեաց զեկեղեցիս մեծամեծս, զոր աներեալ էր Պարսից ի Վաղարշապատ քաղաքի եւ ի Դըւնի եւ ի Մզրայս եւ ի բագում տեղիս աշխարհիս Հայոց: Եւ շինեալ զերկիրս նորոգեաց վերստին:

Իսկ Պերոզի արքային Պարսից, թէպէտ եւ կամեցաւ վերստին զաւրս գումարել ի վերայ աշխարհիս Հայոց, ո՛չ եղև նմա պարապ. զի համբաւք թշնամեացն ստիպէին զնա ի կողմանցն Քուշանաց եւ յայնմ մարզէ. զի ինքն իսկ արքայն Քուշանաց խաղացեալ գայր ի վերայ նորա զաւրու մեծաւ:

Եւ նորա գումարեալ զաւրս իւր՝ գնաց ընդդէմ նորա տագնապաւ մեծաւ: Ասէ. «Երթայց նախ առաջին զնա վանեցից, եւ ապա պարապաւ դարձեալ զնացից ի Հայս, եւ մի՛ ինայեսցէ սուր իմ ի նոսա, յարս եւ ի կանայս»:

Եւ ինքն անցեալ փութանակի եհաս ընդդէմ թշնամոյն յարեւելս. եւ եղեւ պատերազմն սաստիկ. հարին եւ կործանեցին զբազմութիւն զաւրացն Պարսից, մինչեւ ո՛չ մնաց ի նոցանէն ապրեալ եւ փախստական: Եւ մեռաւ Պերոզ արքայ ի պատերազմին հանդերձ եւթաներումք որդուովն:

Եւ ապա յայնժամ թագաւորեաց Կաւատ որդի նորա ի վերայ աշխարհին Պարսից: Եւ զի բեկեալ էր զաւրութիւն բազմութեանն զաւրաց իւրոց, ո՛չ ընդ ումէք կամեցաւ ունել զորձ պատերազմի, այլ արար խաղաղութիւն յամենայն կողմանց. առնէ եւ ընդ Հայոց հաշտութիւն, եւ կոչէ զՎահան ի դուռն, եւ մեծարէ զնա մեծապէս պատուով: Եւ տայ նմա զմարգպանութիւն աշխարհին եւ զՄամիկոնեաց տէրութիւնն, եւ երդում առ բազում ի ծառայութիւն, եւ արձակէ բարեաւ յերկիր իւր:

Յետ Վահանայ կալաւ զիշխանութիւնն Վարդ Պատրիկ եղբայրն նորա սակաւ ինչ ժամանակ, եւ մեռաւ: Չկնի նորա /497ր/ եկին մարգպան պարսիկք. ապա ո՛չ կարացին պատերազմիլ Հայք, ի հնազանդութեան կացին մինչեւ ցՍուրէնն մարգպան եւ ցՎարդանն Մամիկոնէից տէրն:

Եւ եղեւ ի ԽԱ ամի թագաւորութեան Խոսրովայ որդոյ Կաւատայ՝ ապստամբեաց Վարդան եւ ի բաց եկաց ի ծառայութենէ թագաւորութեանն Պարսից հանդերձ միաբանութեամբ ամենայն Հայաստանեալք: Սպանեալ զՍուրէնն մարգպան յանկարծարէն ի Դուին քաղաքի՝ առին զաւար բազում եւ գնացին ի ծառայութիւն Յունաց:

Յայնժամ յառաջ քան զայս ապստամբեալ ի բաց եկաց ի Հայոց անուանեալ Վահան իշխան աշխարհին Սիւնեաց, եւ խնդրեաց ի Խոսրովայ յարքայէն Պարսից, զի տարցեն զդիւան աշխարհին Սիւնեաց ի Դըւնայ ի Փայտակարան քաղաք, եւ կարգեսցէ զքաղաքն ի շահրմար Ատրպատականի, զի մի՛ եւս կոչեսցի անուն Հայոց ի վերայ նոցա: Եւ կատարէր հրամանն:

Իսկ առ Հայոց երդնոյր թագաւորն Յունաց, եւ հաստատէր զնոյն ուխտ՝ որ ի մէջ թագաւորացն էր երկոցունց, երանելոյն Տրդատայ եւ Կոստանդիանոսի. եւ տայր նոցա զգաւրսն կայսերական յաւգնութիւն: Եւ նոցա առեալ զգաւրն՝ դիմեցին ի վերայ քաղաքին Դըւնայ եւ պաշարեալ կործանեցին ի վերուստ մինչեւ ի վայր, եւ հալածեցին զգաւրն Պարսից որ ի նմա կային:

Բայց եհաս ի վերայ նոցա յանկարծարէն խռովութիւն մեծ, զի զեկեղեցի սրբոյն Գրիգորի, որ շինեալ էր մերձ ի քաղաքն, էին արարեալ համբարանոցս Պարսիկքն, հարին հուր եւ այրեցին. վասն որոյ եղեւ նոցա խռովութիւն մեծ:

Գայ ապա ի վերայ նորա Միհրանն Միհրեւանդակ Ի հազարաւ զաւրու եւ փղաւք բազմաւք: Եւ եղեւ պատերազմ մեծ ի դաշտին Խաղամիսեայ. եւ հարեալ զգաւրն Պարսից անհնարին հարուածովք մաշէին ի սուր սուսերաց, զփիղսն զամենայն թափէին: Եւ Միհրանն սակաւուք պրծեալ գնացին յերկիրն իւրեանց:

Այս այն Վարդան է, յորոյ վերայ եկն ինքն արքայն Պարսից, կոչեցեալ Անուշ Ըռուան Խոսրով, հանդերձ բազմութեամբ սպառազէն զաւրացն եւ փղաւք բազմաւք, եւ ճանապարհ կալեալ ընդ գաւառն Արտագու՝ գնաց ընդ Բագրեւանդ, զանց արարեալ

զԿարնոյ քաղաքաւ: Եւ կալեալ ճանապարհ գնաց ի Մեղիտինէ եւ բանակեցաւ դէմ յանդիման նորա:

Եւ ի վաղուեան առաւաւտուն հապճեպ ստիպով կարգեն գունդ առ գունդ եւ ճակատ առ ճակատ, եւ բաղխէին /498ա/ զմիմեանս պատերազմաւ: Եւ սաստկացաւ պատերազմն ի վերայ երեսաց երկրի, եւ խմբեցաւ պատերազմն յոյժ. եւ մատնեաց Տէր ի պարտութիւն զթագաւորն Պարսից եւ զաւրս նորա զամենայն: Եւ խորտակեցան առաջի թշնամեացն սրով սուսերի, եւ փախեան յերեսաց նոցա սաստիւ տագնապաւ. ո՛չ գիտելով զճանապարհս փախստեան իւրեանց՝ երթեալ ամացան ի գետն մեծ, որ կոչի Եւփրատէս: Եւ ուռուցեալ ի վեր ջուրն՝ խաղացոյց զբազմութիւն փախստականացն իբրեւ զբազմութիւն մարախոյ, եւ ո՛չ կարացին յաւուր յայնմիկ ճողոպրել բազումք: Բայց թագաւորն մագապուր պրծեալ սակաւութիւն՝ ի փիղս եւ ի ձին սպաստան եղեալ, փախստական ընդ Ադանիսն անդրէն ի կայեանս իւր երթայր:

Եւ նոքա առին զբանակն ամենայն հանդերձ արքունական գանձիւքն: Եւ կալան զբամբիշն եւ զբանուկան եւ թափեցին զմաշապերճանն ամենայն, դեսպակն ոսկեղէն բազմաքանքար, որ էր ակամբք պատուականաւք եւ մարգարտաւ յաւրինեալ, որ անուանեալ կոչէր ի նոցունց դեսպակ փառաց: Առաւ եւ Հրատն, զոր ընդ ինքեան շրջեցուցանէր թագաւորն հանապազորդ յաւգնականութիւն իւր, որ մեծագոյն համարեալ էր քան զամենայն կրակ, որ կոչէր ի նոցունց Աթաշ. հեղձաւ ի գետն հանդերձ մովպետան մովպետաւ եւ այլ բազմութեամբ մեծամեծ աւագաց: Յամենայն ժամ աւրհնեալ է Աստուած:

Թ

ԳԼՈՒԽ Թ

Ի Քրիստոս հաւատալ եւ մկրտիլ Անուշըռուան Խոսրովայ: Մարգպանք եւ զաւրավարք Պարսից որ եկին ի Հայս յետ Վարդանայ մինչեւ ցբարձումն Սասանեան տէրութեանն:

Այս Խոսրով, որ կոչեցաւ Անուշ Ըռուան՝ ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն, յառաջ քան զապստամբութիւնս զայս, հաստատեաց զերկիր, քանզի էր խաղաղասէր եւ աշխարհաշէն: Եւ ի լինել ապստամբութեանն այնորիկ, յայնմ հետէ ընդոստուցեալ զարթեաւ ի բարկութիւն, զանձն անվնաս համարեալ իբր թէ՝ «Հայր էի ամենայն երկրի, եւ ոչ տէր, եւ սնուցեալ զամենեսեան իբրեւ որդի եւ սիրելի: Եւ արդ՝ ասէ, ի նոցանէ խնդրեցէ Աստուած զարիւնս զայս»: Այս Խոսրով ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն կապեաց զՊահակն Ճորայ եւ Ադուանից. կալաւ ձերբակալ զարքայն Եգերացոց, եւ առ մարտիւ զԱնտիոք Պիսիդացոց, եւ գերեալ նստոյց առ թագաւորական կայանին:

Շինեալ քաղաք եւ անուանեալ զնա Վեհ Անջատոք Խոսրով, զոր անուանեալ Շահաստանմ ի Նոկմ նոյ կոչեն: Եւ առ սա զԴարա եւ զԿաղնիկոս, գերեաց սսպատակաւ եւ զկողմանս Կիւղիկեացոց:

/498բ/ Կալաւ սա զթագաւորութիւնն ամս ԽԸ: Եւ ի ժամ վախճանին ծագեալ փայլակնացեալ զնովաւ լոյս աստուածային Բանին. քանզի հաւատաց ի Քրիստոս,

ասելով այսպես. «Հաւատամ ի միայն Աստուած, յայն՝ որ արար զերկինս եւ զերկիր, զոր քրիստոնեայքդ պաշտել խոստովանին, Հայր եւ Որդի եւ Հոգի Սուրբ. զի նա միայն է Աստուած, եւ այլ ո՛չ գոյ բաց ի նմանէ, զոր քրիստոնեայքն պաշտեն»:

Եւ հրաման տուեալ սպասաւորացն՝ զմոզպետն արձակել արքունի ի հեռագոյն տեղիս ի գործ, եւ զայլսն մերժեալ յարքունական կայենիցն, եւ կոչեալ զեպիսկոպոսապետն, որ Երան կաթողիկոս անուանի, մկրտեցաւ ի նմանէ, եւ հրամայեաց ժամ առնել ի սենեկին, եւ ընթեռնուլ զտէրունական Աւետարանին զպատգամս, եւ հաղորդեցաւ կենդանարար մարմնոյ եւ արեանն Տեառն, եւ հրաժարեալ ի կաթողիկոսէն եւ ի տէրունեան Աւետարանէն՝ եւ արձակեն զնա յիւր տեղին:

Եւ ապա զկնի սակաւ ինչ աւուրց ննջեաց ի բարուք ծերութեան իւրում. եւ բարձեալ զմարմին նորա քրիստոնէիցն՝ տարեալ եղին ի շիրիմս թագաւորացն: Եւ թագաւորէ Ռմիզդ որդի նորա յետ նորա:

Եւ արդ՝ այս են զաւրավարք արքային Պարսից, որ եկին մի ըստ միոջէ յերկիրս Հայոց՝ յապստամբութենէ Վարդանայ Մամիկոնէից տեառն որդւոյն Վասակայ, մինչեւ ցայսար ժամանակի: Ոմանք մեռան ի պատերազմի, եւ ոմանք պատերազմեցան, եւ ոմանք յաղթութիւն գործեցին եւ գնացին:

Յորժամ սպանին զՍուրէն մարգպան՝ ի նմին ամի եկն Վարդան Վշնասպ ոմն, եւ գործ ինչ ո՛չ կարաց գործել. եկաց ամ մի եւ գնաց:

Ապա եկն եւ Գողոնն Միհրանն Ի հազարաւ զաւրաց սպառազինաց եւ փղաւք բազմաւք, եւ ունէր նա ընդ ինքեան սատարս բազումս ի ճամբարէ անթիւ ազգացն, որ բնակեալն են ընդ լեռնակողմամբն Կովկասու ազգք Հոնաց, եւ հրաման յարքայէն՝ զի անճեստս արասցեն զարս ի յաշխարհէն Հայոց, իլել, բրել, յատակել եւ անխնայ յերկիր կործանել: Եւ եկեալ նա, բայց եթէ ուրեք յանմատոյց ամրոցաց ուրեմն մնացեալ ապրեցան մարդիկ եւ կամ թէ՛ ուրեք ի հեռագոյն աշխարհս փախստական գնացին: Բայց սակայն ո՛չ կարացին բազումք ճողոպրել. քանզի զորս /499ա/ գտանէին՝ սուր ի վերայ եղեալ սատակէին: Սա արար կոիւ մի ի Վիրս, եւ պարտեցաւ: Եկն ի Հայս, եւ առ զԱնկղ սուտ երդմամբ:

Փիլիպպոս, Միւնեաց տէր. արար կոիւ մի ընդ քաղաք եւ ընդ Խաղամախիս. եւ [վերստին] կոիւ մի ի Վանանդ, ի յՈւրմսու գեղ, եւ յերկոսեանն պարտեցաւ. եկաց նա ամս է եւ գնաց:

Ապա եկն ինքն արքայն Անուշ Ըռուան Խոսրով, /500բ/ որպէս ասացի, եւ արար պատերազմ մի մեծ ի Մեղիտինէ, յորում պարտեցաւ եւ գնաց:

Ապա եկն Տամ Խոսրով, եւ արար երկու կոիւս, մի՝ ի Բասեան ի Բոլորապահակի, ուր Մուրց եւ Երասխ խառնին, եւ մի՝ ի Բագրեւանդ, ի Կըթնի: Եւ յերկոսինն յաղթութիւն գործեաց մեծամեծ. եկաց /501ա/ երկուս ամս եւ գնաց:

Ապա եկն Վարազ Վզուրն եւ արար կոիւ մի ի Վանանդ ի յՈւրմսու գեղ, որ եւ նախ վանեցաւ, եւ ապա յաղթեաց. եկաց ամ մի եւ գնաց:

Ապա եկն ասպետն մեծ պարթենն եւ պահլան, եւ արար կռիւ մի ի Շիրակաւանին եւ յաղթեաց. եկաց եւթն ամ եւ գնաց:

Ապա Հրահատն մարգպան, որ գնաց ի Մրծունին իւրայնոցն սատար ի պատերազմ. եւ անդ նոքա պարտեցան եւ ապա յաղթութիւն ստացան: Եւ անտի դարձեալ՝ արար կռիւ մի ի Բզնունիս ի Ծաղկաջուրն եւ յաղթեաց. եկաց չորս ամիս՝ եւ գնաց:

Ապա եկն Հրատրին Դատան մարգպան: Ապա այնուհետեւ ոչ կարացին Պարսիկք պատերազմաւ գդէմ ունել զաւրացն Յունաց: Առ սովաւ սպանաւ Որմիգդ, եւ թագաւորեաց որդի նորա Խոսրով: Եկաց ամս երկու եւ գնաց:

Ապա եկին սահմանակալք պարսիկք մինչեւ ցսպառումն խաղաղութեանն՝ որ ի մէջ Պարսից եւ Յունաց եւ ի մէջ թագաւորացն երկոցունց՝ Մարկայ եւ Խոսրովայ:

Եւ ապա Վընդատականն: Ապա Խորականն: Զսա սպանին զաւրք Պարսից ի Գառնի, եւ ինքեանք ապստամբեալք գնացին ի Գեղումս: Ապա Մերակբուտն: Ապա Յազդէնն: Ապա Բուտմահ: Ապա Հոյիմանն:

ՄԱՏԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԵԱՆ

Պատմութիւն թագաւորական

Վեպ արիական, վանումն տիեզերական, հէն Մասանական՝ յԱպրուէզն Խոսրովեան, որ հրդեհեալ բոցացոյց զառ ի ներքոյս ամենայն, դողորդեալ զծով եւ զցամաք, զարթուցանել զկործանումն ի վերայ ամենայն երկրի:

Եւ արդ՝ ես ճառեցից զեղելոցն յերկրի զանցից կործանմանն առասպելս վիպասանելով, զի վերուստ զարթուցեալ սրտմտութիւն, եւ զառ ի ներքոյ բորբոքեալ զբարկութիւն. զհրոյն եւ զարեան հեղեղս եւ զհինիցն արշաւանս. եւ զմահաբերն ասպատակ, զգոչիւն դիւաց եւ զաղաղակ վիշապաց, զազանց քաւդեաց եւ զարանց հսկայազանց, քաջաց սպառազինաց հեծելոց, յարեւելից յարեւմուտս, ի հիւսիսոյ ի հարաւ: Եւ զՀարաւայինն զարթուցեալ մեծաւ բորբոքմամբ՝ յարձակեալ ի վերայ միմեանց, եւ կատարել զհրամանն բարկութեան Տեառն ի վերայ ամենայն երկրի. որք իբրեւ զմրրիկ աւոյթ թռուցեալ /501բ/ փոթորկեալ ընթացեալ՝ ապականել զառ ի ներքոյս ամենայն, աւարել զլերինս եւ զբլուրս, պատառել զդաշտս վայրաց, եւ խորտակել զվէմս եւ զքարինս ի ներքոյ զարշապարաց երիվարաց եւ յառաթուր սմբակաց:

Եւ արդ՝ ասացից զվեպս ի կործանիչն եւ յապականողն Խոսրով, յԱստուծոյ անիծեալն:

Ժ

Եւ եղև յետ մահուանն Խոսրովայ որդւոյ Կաւատայ, եւ թագաւորել որդւոյ նորա Որմիգդի ի վերայ աշխարհին Պարսից. որոյ մայր իւր դուստր էր Խաքանայ մեծի արքային Թետալացոց, կին Խոսրովայ. հաւր սորա անուն Կայէն, որ թեպէտ ի հայրենեաց մեծագոյն՝ եւս առաւել մեծագոյն եւ զազանագոյն ի մայրենեաց կողմանէ:

Քանզի երարձ սա զամենայն նախարարս եւ զնախնիս եւ զտունս բնակագոյնս յաշխարհէն Պարսից: Սպան սա զասպարապետն մեծ, զպարթէն եւ զպահլան, որ էր ի զաւակէ Անակայ մահապարտի. զոր առեալ դայեկաց ի հինէ անտի Խոսրովայ արքայի Հայոց՝ փախուցին ի դունն արքունի իւրեանց՝ ի կողմանս Պարսից: Եւ կատարեաց արքայն ի վերայ նորա զպարգէսն խոստացեալս հարն նորա Անակայ զբուն իսկ զպարթեական զպալիան անդրէն դարձուցեալ՝ թագ կապեալ մեծարեաց, եւ արար իւր երկրորդ թագաւորութեանն:

Եւ էին երկու որդիք սպարապետիս այսորիկ, անուն միոյն Վնդոյ եւ երկրորդին՝ Վստամ. /499ա/ զՎնդոյն կապեալ եղ ի Գրուանդականի, եւ Վստամ պրծեալ գնաց փախստական. եւ ո՛չ սակաւ ինչ պատերազմունս զարթոյց սա յաւուրսն յայնոսիկ շուրջ զիւրեալ:

Եւ եղեւ ի ժամանակին յայնմիկ Վահրամ ոմն Մերհեւանդակ, իշխան արեւելից կողմանց աշխարհին Պարսից, որ հարկանէր քաջութեամբ իւրով զգաւրս Թետալացոց եւ բռնութեամբ ունէր զԲահլ եւ զամենայն երկիրն Քուշանաց, մինչեւ յայնկոյս գետոյն մեծի, որ կոչի Վեհոտ, եւ մինչեւ ցտեղին, որ կոչի Կաղբին: Քանզի զանց արար յայնկոյս նիզակի քաջին Սպանդիատայ, զորմէ ասեն բարբարոսն, եթէ հասեալ նա պատերազմաւ մինչեւ ցայս վայր, ցցեալ զնիզակ իւր ի գետնի:

Յայնժամ արարեալ Վահրամայն այնորիկ պատերազմն ընդ մեծի արքային Մազքթաց, որ էր ի կողմանն յայնմիկ, յայնկոյս գետոյն մեծի՝ եհար զբազմութիւն զաւրացն, եւ սպան զթագաւորն ի պատերազմի. եւ ըմբռնեալ յափշտակեաց զամենայն զգանձս թագաւորութեանն այնորիկ:

Յայնժամ առաքէ առ արքայն Պարսից ի ձեռն հրեշտակաց իւրոց հրովարտակս աւետաւորս, եւ սուղ ինչ աւարամասն ի մեծամեծ գանձուցն հասելոց յաւարէ ասպատակին, նշանակ թագաւորութեանն ի պատուական իրացն, եւ զամենայն զգանձն զաւրուն շնորհէ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան:

Արդ՝ իբրեւ տեսեալ թագաւորին Որմզդի զհրեշտակսն եկեալս աւետաւորս, եւ ընթերցեալ զգիրս ողջունի զաւրացն, եւ ընկալեալ զընծայսն աւարամասն ի պատուական յարքունական գանձուցն, թէպէտ եւ ինդացեալ վեր ի վերոյ զմարդկան զմիտս հաճէր՝ այլ ի ներքուստ ցասմամբ բարբառեալ ասէր. «Ընթրիքն առաւել մեծագոյն, եւ զնշանն ի պատառոյս ճանաչեմ. բայց յայնչափ սաստիկ գանձուցն ոչ էր արժան այնչափ հասանել յարքունիս»:

Յայնժամ փոխանակ աւետաւոր /499բ/ հրովարտակին հրամայէ զրել հրովարտակ առաւել ցասմամբ, եւ արձակէ ի գնդէն համահարզանց եւ փուշտիպանացն արքունի, զի երթիցեն առ զաւրն, եւ զգանձն զամենայն ի միջի արասցեն: Եւ նոցա երթեալ սկսան պահանջել:

Յայնժամ ընդոստուցեալ զաւրն ամենայն, սպանին զհաւատարիմս արքային, եւ ի բաց կացեալ ի ծառայութենէ նորա՝ զՎահրամ նստուցին թագաւոր իւրեանց: Երդումն կնքեցին ըստ աւրինի իւրեանց. միաբանեցան եւ դարձան յարեւելից եւ

դիմեցին յԱսորեստան, զի սպանցեն զթագաւորն իւրեանց զՌամիզդ, եւ բարձցեն զտունն Սասանական, եւ հաստատեցեն զՎահրամ յաթոռ թագաւորութեանն: Եւ փութանակի ժողովեալ եւ առեալ գնացեալ զբազմութիւն քաջ եւ մարտիկ ազգացն արեւելից:

Արդ՝ մինչեւ ցայս այսպէս շփոթ ամբոյսի ի մէջ Պարսից աշխարհին լեալ՝ Յովհան պատրիկ եւ զաւրք Յունաց պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն Դրնայ, մարտուցեալ ընդ նմա մեքենայիւքն՝ մերձ էին ի կործանել զպարիսպն: Իսկ իբրեւ եհաս լուրս այս՝ թողին զնա եւ գնացին. ճանապարհ կալեալ յԱտրպատական լաստեցին զերկիրն ամենայն, հարեալ զամենայն զայր եւ զկին բերանով սրոյ իւրեանց, առեալ զամենայն առ եւ զգերի եւ զաւար՝ դարձան յերկիրն իւրեանց:

Արդ՝ իբրեւ եհաս լուր աղաղակիս այսորիկ ի դուռն Սասանականին, առ Ռամիզդ թագաւորն Պարսից՝ ոչ սակաւ ինչ երկունք ահի պատեցին զնա: Եւ կոչեցեալ զնախարարս որ ի դրանն արքունի եւ զգունդս համահարզանց եւ զփուշտիպանացն, եւ խորհուրդ արարեալ՝ առնուլ զգանձն թագաւորութեան եւ զամենայն ամբոյս դրանն արքունի, եւ անցանել յայնկոյս գետոյն մեծի Դգղաթայ ընդ զով ի Վեհկաւատ, եւ հատանել զլարսն կամրջացն. եւ խորհէր իւր ապաւեն առնել զբազմութիւն ամբոյսին արքային Տաճկաց:

Իսկ այս ոչ այսպէս պատկանէր. քանզի խորհուրդ արարեալ խորհին արանց եւ համահարզանց եւ փուշտիպանաց արքային, զի սպանցեն զՌամիզդ եւ նստուցեն թագաւոր գորդի նորա զԽոսրով:

/500բ/ Արդ՝ վասն զի մայր շապիոյ դուստր ասպարապետին այնորիկ, որ էր նախարար տանն Պարթեւաց, որք մեռեալ էին, քոյր Վնդոյի եւ Վստամայ. եւ ինքն Վնդոյ էր այր իմաստուն եւ խորհրդական եւ սրտիւ արիագոյն՝ /499բ/ խորհուրդ արարեալ լուծանել զնա եւ առնել իւրեանց առաջնորդ եւ գործոյն զլիաւոր: Եւ գնացեալ ի բերդն Գրուանդականի, լուծին զնա եւ զամենայն կալանաւորսն ընդ նմա, եւ արձակեալ զունն սուրհանդակ /500ա/ հաւատարիմ երազագոյն երիվարաւք, եւ գրեալ առ Վստամ եղբայր, զի սաստիկ ստիպով վաղ հասցէ ի տեղի գործոյն. եւ եկեալ նա փութանակի:

Եւ ժողովեցան ամենայն նախարարք եւ զաւրագլուխք եւ զաւրք ի դահլիճն արքունի, որ ի ժամուն յայնմիկ հանդիպեցան անդ. եւ մտեալ ի սենեակ արքայի՝ կալան զթագաւորն Ռամիզդ, եւ անդէն վաղվաղակի փորեցին զաչս նորա եւ ապա սպանին: Եւ նստուցին գորդի նորա թագաւոր ի վերայ աշխարհին Պարսից. եւ սկսան առնել պատրաստութիւն փախստեան յայնկոյս գետոյն մեծի Դգղաթայ:

Եւ ոչ յետ բազում ատուրց Վահրամն եկն եհաս փութանակի իբրեւ զխոյանալ արծուոյ: Եւ քանզի մանուկ տղայ էր Խոսրով ի թագաւորել իւրում՝ առին զնա քեռիքն իւր Վնդոյ եւ Վստամ, եւ անցին յայնկոյս գետոյն մեծի Դգղաթայ ընդ զով, եւ հատեալ ի բաց զլարսն կամրջացն: Եւ եկեալ Վահրամն էտ զամենայն զտունն եւ զգանձն եւ զկանայս արքունի, եւ նստաւ ի գահոյս թագաւորութեանն: Եւ հրամայեաց կապել զլաստս փայտեղէնս, եւ անց զգետովն առ ի յըմբռնել զԽոսրով:

Բայց նորա յերկիրդէն ոչինչ կարաց ունել գտելի: Իբրեւ անցին գնացին փախստական, եւ խորհեալ ի ճանապարհի, թէ ո՞ր լաւագոյն իցէ, երթալ առ արքայն Տաճկաց, եթէ առ թագաւորն Յունաց:

Ապա լաւ համարեցան առնել իւրեանց ապաւեն զթագաւորն Յունաց: «Ձի թէպէտ եւ եւ, ասեն, թշնամութիւն ի միջի, սակայն քրիստոնէայ են եւ ողորմած. եւ յորժամ երդնուն՝ ստել երդման ոչ կարեն»: Եւ գնացեալ ընդ արեւմուտս գողիղ ճանապարհ երթեալ մտին ի քաղաքն՝ որ կոչի Խաղաբ. եւ դադարեցին անդ:

Եւ սա թէպէտ անց զգետովն՝ ոչ կարաց հասանել. յետս դարձան անդրէն ի Տիւբոն:

ԺԱ

Յայնժամ յղէ Խոսրով արքայ առ թագաւորն Մարիկ արս ճոխս պատարագաւք, եւ գրէ այսպէս. «Տուր ինձ զգահ եւ գտելի թագաւորութեան հարց եւ նախնեաց իմոց, եւ արձակեա՛ ինձ զաւր յաւգնութիւն, որով կարացից հարկանել զթշնամին իմ, եւ կանգնեա՛ զթագաւորութիւն իմ, եւ եղէց քոյ որդի: Եւ տաց քեզ զկողմանս Ասորոց ॥ զԱրուաստանն ամենայն մինչեւ ի Մծբին քաղաք, եւ յերկրէն Հայոց՝ զաշխարհն Տանուտէրական իշխանութեանն մինչեւ ցԱյրարատ եւ ցԴուին /500բ/ քաղաք, եւ մինչեւ ցեզր ծովուն Բզնունեաց եւ ցԱռեստաւան. եւ զմեծ մասն Վրաց աշխարհին՝ մինչեւ զՏփիսիս քաղաք. եւ կալցուք ուխտ խաղաղութեան ի մէջ մեր մինչեւ ցմահ երկոցունցս, եւ անշուշտ լիցի այս երդումն ի միջի մերում եւ ի մէջ որդւոց մերոց, որ թագաւորելոց իցեն յետ մեր»:

Արդ՝ ժողովեալ թագաւորին զամենայն սնկղիտոսն, հարցանէր ցնոսա խորհուրդ, եւ ասէր. «Սպանին Պարսիկք զՌամիզդ զթագաւորն իւրեանց եւ նստուցին զորդի նորա թագաւոր: Եւ զաւրք թագաւորութեանն նստուցին զայլ ոմն թագաւոր յԱրեւելս. եւ եկեալ նա զաւրու մեծաւ յինքն յափշտակեաց զթագաւորութիւնն. եւ մանուկ որդի նորա փախստական գնացեալ եկն առ մեզ, եւ խնդրէ ի մենջ զաւրս յաւգնականութիւն, եւ խոստանայ առնել այսպէս: Արդ՝ զի՞նչ արասցուք, ընդունի՞մք. արժա՞ն է ընդունել, թէ ոչ»: Իսկ նորա ասեն. «Ոչ է արժան ընդունել, զի ազգ մի անաւրէն են եւ ամենեւին սուտ. ի նեղութեան իւրեանց խոստանան առնել, եւ յորժամը յանդորր ելանեն՝ ստեն. բազում չարիս կրեալ է մեր ի նոցանէ. թո՛ղ սպառեցեն զմիմեանս, եւ մեք հանգիցուք»:

Անդ թագաւորն Խոսրով կայր ի մեծ վտանգի, եւ տեսանէր զմահ առաջի աչաց. զի զերծեալ էր ի բերանոյ առիծու եւ անկեալ ի բերան թշնամեաց, ուստի փախուստ ոչ գոյր:

Իսկ թագաւորն մերժեալ զխորհուրդս սնկղիտոսացն՝ յինքենէ յղէր զՓիղիպիկոս զփեսայ իւր եւ տայր տանել պատասխանի ընդունելութեանն. առնոյր ի նմանէ երդումն, եւ տայր նմա զաւր կայսերական յաւգնականութիւն՝ զՅովհանն Պատրիկ ի Հայոց կողմանէ, եւ զՆերսէս ստրատելատ յԱսորոց եւ զզաւրս նոցա. անցեալք ի հանդիսի, երեք հազար հեծեալ ըստ հարիւրաւորաց, ըստ հազարաւորաց, ըստ գնդից, ըստ դրաւշից իւրեանց:

/501բ/ Եւ զգաւրս աշխարհին Հայոց ընդունէին գումարել, որք ի ժամուն առ ձեռն գտեալ. եւ անցեալք ի հանդիսի իբրեւ հազարք հնգետասանք, իւրաքանչիւր գունդք նախարարաց՝ ըստ հարիւրաւորաց, ըստ հազարաւորաց, ըստ գնդից, ըստ դրաւշուց իւրեանց: Ամենեքեան սոքա սպառազէնք, ընտիրք պատերազմողք, վառեալք քաջութեամբ՝ իբրեւ զհուր, որ ո՛չ զանգիտեն եւ ոչ զթիկունս դարձուցանէին: Դեմք առիծու դէմք նոցա, թեթելութիւն ոտից իբրեւ զթեթելութիւն այծեմանց երագութեամբ ի վերայ դաշտաց: Մտադիրութեամբ եւ ամենայն հնազանդութեամբ չու յուղի անկեալ գնացին:

Արդ՝ առեալ ապստամբին միհրացելոյն զգաւրս իւր, զփիղս եւ զամենայն զգանձս թագաւորական, չու արարեալ գնայ հասանէ յԱտրպատական. եւ բանակեցան սակաւ մի հեռագոյն ի միմեանց ի Վարարատ գաւառին:

Արդ՝ գրէ Վահրամն հրովարտակ առ /502ա/ Մուշեղ եւ առ այլ նախարարս Հայոց, որ ունէր այսպէս.՝

«Ես այսպէս կարծէի, եթէ ես յորժամ ընդ թշնամիս ձեր մարտնչիմ, եւ դուք ի կողմանէ այտի եկեալ՝ ինձ աւգնական լինիցիք. զի ես եւ դուք միաբանութեամբ բարձցուք ի միջոյ զտիեզերական պատուհասն, զտունն Սասանայ: Իսկ դուք աւադիկ ժողովեալ գայք ի վերայ իմ պատերազմաւ յաւգնականութիւն դմա: Այլ ես ո՛չ երկեայց ժողովելոց երիցանցոյ Հռովմայեցւոցոյ, որ եկեալ են ի վերայ իմ: Բայց դուք, Հա՛յք, որ տարածամ ցուցանէք զտիրասիրութիւն. ո՛չ ապաքէն տունդ Սասանական երարձ զերկիրդ ձեր եւ զտէրութիւն: Եւ կամ ընդէ՞ր բնաւ ապստամբեցին հարքն ձեր եւ գնացին ի ծառայութենէ նոցա, մինչեւ ցայսաւր պատերազմեալ ի վերայ աշխարհին ձերոյ: Եւ արդ՝ դիմեալ գայք ի վերայ իմ կորուսանել զայնչափ վաստակս ձեր. զի թէ Խոսրով յաղթեալ էր՝ երկոքին դոքա միաբանեալ բարձցեն զձեզ ի միջոյ: Բայց զի հաճոյ թուեսցի ձեզ ի բաց կալ ի դոցանէ եւ միաբանել ընդ իս, եւ ձեռն տալ ինձ յաւգնականութիւն: Եւ թէ ես յաղթեցիք՝ երդուեալ ի մեծ աստուածն Արամազդ, եւ յԱրեգակն տէր եւ ի Լուսին, ի Հուր եւ ի Ջուր, ի Միհր եւ յամենայն աստուածս, եթէ ձեզ տուեալ լիցի իմ զՀայոց թագաւորութիւնն. զո՛ր եւ դուք կամիք՝ արասջիք ձեզ թագաւոր: Եւ թողում ձեզ զամենայն երկիրն Հայոց մինչեւ ցԿապկոհ եւ ցդուոն Ադուանից. եւ յԱսորոց կողմանէ՝ զԱրուաստան, զՄրծուին եւ զՆոր Շիրական մինչեւ ցսահմանս Տաճկաց, զի առ նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է. եւ ընդ արեւմուտս մինչեւ ցԿեսարիա Կապադովկացոց: Եւ ես մի՛ իշխեցից քան զՋարասպ անցանել յայնկոյս. եւ գանձն Արեաց թագաւորութեանս բաւական համարեալ լիցի ինձ եւ ձեզ, եւ այնչափ ձեզ շատ լիցի՝ մինչեւ ձեր թագաւորութիւնդ հաստատեսցի»:

Եւ ըստ իւրեանց կարգի՝ էր աղ ծրարեալ եւ կնքեալ ընդ հրովարտակին:

Եւ առեալ նոցա զհրովարտակն եւ ընթերցեալ՝ ոչ արարին բանիցն պատասխանի. եւ ոչ իսկ ասացին բազմաց, զի երկնչէին յանմիաբանութենէ իւրեանց:

Եւ արդ՝ գրէ նա անդրէն դարձեալ թուղթ երկրորդ:

«Գրեցի առ ձեզ ի բաց կալ ի նոցանէ, ինձ եւ ձեզ բաւական համարելով զամենայն աշխարհս եւ զամենայն զանձս թագաւորութեանս այսորիկ. ուրեմն ոչ կամեցարուք

լսել, /502բ/ զի ոչ արարէք բանիցն պատասխանի»: «Ես զձեզ ապաշաւեմ, ասէ. քանզի վաղիւ առաւաւտուն ցուցանեմ ձեզ փիղս վառս, եւ ի վերայ, զաւրս սպառազինեալս քաջաց, որ տեղացեն ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս ձեռքաձուլութեամբ, եւ շաւառունս մուխս պողվատիկս սլաքաւք՝ ի հաստաձիգ աղեղանց. արս երիտասարդս հզաւրս սպառազէնս վատնելոց, եւ երիվարս տաճիկս եւ երագունս, տապարս եւ սուսերս մուխս եւ պողվատիկս եւ կռուփս՝ որչափ Խոսրովայ եւ ձեզ պիտոյ իցէ»:

Առնէ նմա Մուշեղ պատասխանի այսքան. «Առ Աստուծոյ է թագաւորութիւնն, եւ ում կամեցաւ՝ ետ. բայց դու պարտիս յանձն քո ապաշաւել եւ ոչ ի մեզ: Եւ ծանեայ զքեզ պոռոքաբան. եւ ոչ իւրախուսես յԱստուած, այլ ի քաջութիւն եւ ի փղաց զաւրութիւն: Այլ ես ասեմ քեզ. եթէ Աստուած կամեսցի՝ վաղիւ պատելոց է զքեւ պատերազմ քաջաց, եւ ճայթեսցեն ի վերայ քո եւ ի վերայ բազմութեան փղացոյ իբրեւ զամպս երկնից զազանագոյնս քան զամենեսեան: Եւ ի վերուստ ահագին ճայթէ եւ փայլատակէ եւ յարձակին քեզ սպառազէնք ճերմակ երիվարաւք եւ բռնալիր նիզակաւք, եւ անցանեն ի մէջ բազմութեանն՝ իբրեւ զփայլատակունք հրոյ շանթելոյ, զի ցաւղանայցեն ի յերկնից ի յերկիր, եւ այրեսցեն զխոյնս դաշտաց, զանտառս զդալարս եւ զգաւսացեալս: Քանզի թէ Աստուած կամեսցի՝ տանելոց է սաստկութիւն հողմոյ զզաւրութիւնդ քո իբրեւ զփոշի, եւ զանձ արքունի յարքունիս գնայ»:

Էին ընդ նոսա Վնդոյն այն եւ Վստամ, զոր վերագոյն ասացի. եւ զաւրք պարսիկք իբրեւ ութ հազար հեծեալ:

Եւ եղև ի վաղուեան առաւաւտուն, մինչդեռ արեւն զծայրս հարկանէր, կարգէին ճակատ առ ճակատ, եւ բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ: Ուժգին լինէր խումբ եւ խառնուրդ, եւ սաստիկ լինէր կոտորածն ի մէջ տարուբերին: Եւ մարտուցեալ յայդուէ մինչեւ ցերեկոյ՝ յաւգնեցան երկոքին կողմեանքն ի պատերազմին:

Եւ այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն, մինչեւ զի խաղացեալ վտակաց սաստկութիւն արեանցն առզանէր զերկիրն ամենայն: Եւ ոչ կարացեալ զդէմ ունել փախստական լինէր զաւրն ապստամբական առաջի զաւրացն Յունաց: Իսկ նոցա զհետ մտեալ մինչեւ զքաջ մթանալ երեկոյին՝ /502գ/ ցիրս դիաթաւալ կացուցանէին զդաշտաւքն եւ զճանապարհաւքն. զբազումս սատակէին ի սուր սուսերի իւրեանց. եւ զբազումս ձերբակալ արարին, եւ կապեալ զձեռս ի վերայ թիկանց՝ բերեալ կացուցանէին առաջի թագաւորին:

Եւ բազմութիւն փղացն դիմեալ գնային բռնաբար: Ապա զհետ արշաւեալ ազատագունդ սպառազինացն՝ ներքուստ ի վեր ծակոտէին զսպառազէնս հեծելոց, որ կային ի նիւս փղացն. եւ աներկիւղ անվեհեր կռուէին, եւ սատակեալ զբազում փիղս եւ զհեծեալս եւ զփղապանս՝ դարձուցանէին անդէն բռնաբար եւ զբազմութիւն փղացն: Եւ եկին ածին յանդիման թագաւորին:

Եւ անդէն դիմեալ ի բանակատեղն զաւրացն Վահրամայ: Եւ կայր ի խորանին գանձ արքունի եւ ամենայն գանձք թագաւորութեանն անթիւ եւ անհամար պատուականք. զամենայն աւար հարկանէին. եւ զբազում գահոյս ոսկիապատս չքնաղ եւ զանազան կազմութեամբ մանրէին սուսերաւք իւրեանց, եւ անցանէին ի կողմանս փաղանգ փաղանգ զբերինս բարձեալ ուղտուց եւ ջորուց բազմութեանն: Եւ լցան ամենեքեան

բազում եւ մեծամեծ աւարաւ: Ժողովեցին ապա եւ զաւրն Պարսից ի ճապաղուածէ գանձուցն ոչ սակաւ իրս, եւ հասուցին անդրէն յարքունիսն իւրեանց: Եւ զաւրացաւ յաւուր յայնմիկ արքայ Խոսրով ի ձեռն յաղթութեանն այնորիկ քան զամենայն զթշնամիս իւր, եւ հաստատեցաւ թագաւորութիւն նորա:

Եւ զբազմութիւն ձերբակալաց ձիահեծելոց եւ փղահեծելոցն հրամայէր մերկացուցանել եւ կապել զձեռս ի վերայ ուսոց եւ արկանել կոխան ի ներքոյ ոտից փղացն: Եւ ոչ ուրեք կարացին գտանել զհետ Վահրամայ. զի զերծաւ եւ գնաց այսպէս փախստական, եւ չոգաւ եւ անկաւ ի Բահլ Շահաստան, ուր եւ ի բանէն Խոսրովայ սպանաւ ի նոցունց իսկ:

ԺԲ

Եւ եղև ըստ աւուրց ինչ յետ անցանելոյ պատերազմին այնորիկ մեծի, մինչդեռ արքայն Խոսրով նստէր ի մէջ խորանին իւրում, եւ զաւրն Պարսից շուրջ գնովաւ բանակեալ, եւ զաւրն Յունաց հեռագոյն ի նոցանէ աւթիւ միով, ուրոյն բանակեալ հոծ բազմամբոյս լիութեամբ աւարաւ իւրեանց, եւ կային զառաջեաւ արքային ամենայն մեծամեծք նախարարք իւր ը իսաւսել սկսաւ արքայն եւ ասէ. «Իցէ՞ ոք արդեաւք լեալ ի թագաւորաց աշխարհի, որ կարող է ըմբռնել զմեւս այլ թագաւոր զթշնամի /502ր/ իւր, զաւերիչ թագաւորութեան իւրոյ, եւ ոչ սպանցէ զնա եւ ջնջեսցէ զամենայն արու յաշխարհէ նորա, այլ առնիցէ՞ զնա յորդեգիրս. թագ կապեալ նմա եւ ծիրանեաւք զարդարեալ մեծարիցէ, վանեալ զթշնամիս նորա, եւ հաստատեսցէ զնա յաթոռ թագաւորութեանն, եւ տուել նմա գանձ արքունական ի գանձուց իւրոց, արձակէ զնա բարեաւ զնալ զճանապարհ իւր: Այսպիսի պարգեւս շնորհեաց ինձ Մարիկ թագաւոր հայր իմ, գոր ոչ ոք կարէ ի մարդկանէ շնորհել որդւոյ իւրում սիրելւոյ»: Պատասխանի ետուն ոմանք ի նոցանէ, եւ ասեն. «Արքայ, յաւիտեա՛ն կեաց. մեք ոչ գիտեմք, արժա՛ն իցէ շնորհ ունել եւ թէ ո՛չ: Զի ամենայն թագաւորութիւն գանձիւք հաստատեալ կայ. եւ դոքա զամենայն գանձս թագաւորութեան աւա՛ր վարեցին»:

Պատասխանի ետ արքայն եւ ասէ. «Զգանձս թագաւորութեան իմոյ ընդ կողս դոցա այսրէն արտաքս քարշեցից հանդերձ նոցունց աղիւտեալ գանձիւք, քանզի իմ է այն ամենայն: Բայց ինձ այս կարի է, զի ապրեցաւ տիրատեացն այն եւ գնաց: Այր քաջ է նա եւ վերստին այլ զաւրս գումարէ ի քաջաց ազգաց արեւելից»:

Պատասխանի ետուն նմա եւ ասեն. «Զտիրատեացն զայն նոքա զերծուցին, քանզի մերով աչաւք իսկ տեսաք, զի կալաւ զնա Մուշեղն այն Մամիկոնեան, եւ ետ նմա երիվար եւ զէն, եւ արձակեաց»։ Զայս ասացին՝ զի կամեցան ի վերայ նորա չարիս։ Քանզի տեսանելով զհաւայս նորա չարաչարս՝ զարհուրեալ խոտորեցան սիրտք իւրեանց ի նմանէ։ Եւ ոչ ինչ էած զմտաւ արքայն, եթէ զի՛նչ իցէ բանն այն. քանզի մանուկ տղայ էր եւ իսկ։ Եւ ոչ ինչ յիշեաց զխոռվութիւն այնպիսի զաւրացն. այլ հաստատեաց զմիտս իւր ի վերայ բանիցն ստութեան, եւ ասէ. «Կոչեսցի այսր Մուշեղ, եւ կապեսցի ոտիւք եւ ձեռաւք, մինչեւ ես վասն նորա ծանուցից կայսեր»։

Ի նմին ժամու հրամայէ գրել նա յետկար, եւ արձակու զմի ի սուրհանդակացն առ Մուշեղ. «Փութով եկ, ասէ, գործ հասեալ է կարի կարեւորագոյն»։ Եւ հրաման ետ փուշտիպանացն իւրոց եւ ասէ. «Պատրա՛ստ լերուք, զի յորժամ եկեսցէ նա, եւ ես

ձեռամբ նշանակեցից ձեզ՝ յանկարծակի զձեռս նորա յետս կալարուք եւ կապեցէ՛ք զնա. բայց պատրա՛ստ լիջիք, զի այր քաջ է նա, եւ մի՛ թէ կամ ինքն մեռանի, կամ զիս սպանանէ: /503ա/ Եւ թէ ինքն իսկ մեռանի՝ ես պատասխանի տաց կայսեր վասն նորա»: Սոյնպէս եւ բարապանացն պատուէր ետ, ասէ. «Զգոյշ կացէք, զի յորժամ եկեսցէ Մուշեղ ի դուռն խորանին իմոյ՝ ի բաց լուծէք ի միջոյ նորա զկամարն եւ զսուսերն, ասելով, եթէ «Ոչ է արեւն զինու հանդերձ մտանել յանդիման թագաւորին»:

Արդ՝ մինչդեռ առնէր նա համար հանդիսի ի մէջ զարաց իւրոց, տեսանել զթիւ կենդանեացն եւ մեռելոց, որք անկան ի պատերազմին՝ եկն եկաց առաջի նորա սուրհանդակն եւ ասաց նմա ողջոյն, եւ մատոյց նմա զթուղթն: Իսկ Մուշեղայ առեալ զթուղթն՝ ասէ ցնա, եթէ «Ողջո՞յն իցէ եւ խաղաղութիւն»: Պատասխանի ետ սուրհանդակն եւ ասէ. «Ողջոյն է եւ խաղաղութիւն, եւ զայլազգ ինչ ես ո՛չ գիտեմ, բայց միայն զի հրամայեցաւ ինձ փութանակի կոչել զքեզ»: Եւ անդէն վաղվաղակի պատրաստեցաւ նա որպէս ի պատերազմ, քանզի արկ ի միտս իւր, եթէ գուցէ հասեալ ինչ իցէ գործ պատերազմի, կամ շնորհ ինչ իցէ պարգեւս փոխանակ վաստակոցն: Եւ առնու ընդ իւր արս երկու հագարս ի սպառազինաց՝ յազատաց եւ յանազատաց, զորս զիտէր արժանիս պատուոյ, եւ վստահ էր հեծելութեամբ:

Էր գրեալ վասն նորա եւ առ Պատրիկն Յովհան, զի արձակեցէ զնա, եւ նորա դարձեալ հրաման տուեալ նմա երթալ այնպէս պատրաստութեամբ, եւ հրամայեաց ամենեցուն նոցա արկանել զանձամբ զիրաքանչիւր զսպառազինութիւն: Արկաւ եւ ինքն զանձամբ զսպառազինութիւն իւր: Վառեցան եւ գնացին:

Եւ եղև իբրեւ մտին ի մէջ բանակին եւ մերձ եղեն մաւտ ի մաշկապերձանն արքունի, եւ հրաման հասանէր ընդդէմ, մի՛ երթալ այնքան բազմութեամբ, այլ բացագոյն նստուցանել զնոսա, եւ նմա սակաւ արամբք յանդիման լինել արքայի:

Եւ նորա ոչ առեալ յանձին առնել այնպէս, այլ գնաց զարութեամբք մաւտ ի դուռն խորանին արքունի. եւ զար Պարսից կացին շուրջ զխորանաւն սպառազինեալք. եւ իջեալ յերիվարէն՝ գնաց ի դուռն խորանին Ծ արամբք: Եւ զարն կային այնպէս զինեալ իւրաքանչիւր երիվարաւք: Զարհուրեցաւ արքայն, եւ ամենայն զարք նորա. եւ սկսան ծածկել զենգութիւնն: Եւ եղև իբրեւ եհաս ի դուռն խորանին՝ մատեան բարապանք /503բ/ դրանն եւ ասեն. «Լո՛յժ զկամարդ եւ զսուսերդ ի միջոյ քումմէ, եւ մերկեա՛ ի քէն զսպառազինութիւն քո. զի ոչ է արեւն մտանել առաջի թագաւորին»: Անկաւ կասկած ի սիրտս նորա, սկսաւ պատրաստել եւ կազմել զինքն յարձակումն: Պատասխանի ետ բարապանացն եւ ասէ. «Ի մանկութենէ իմմէ սննդակից եղեալ եմ թագաւորաց ի նախնեաց իմոց եւ հաւուց, եւ այժմ հասեալ կամ ի դուռն արքունի, ի տեղի հանդիսի: Ես զսպառազինութիւնն իմ յանձնէ իմմէ ի բա՞ց մերկացայց, եւ լուծի՞ց զկամարս եւ զգաւտիս յանձնէ իմմէ, զոր ո՛չ երբէք լուծանեմ ի տան իմում յուրախութեան: Եւ կամ ի՞նչ արժան իցէ զիտել զչարութիւնդ Պարսից»: Եւ հրաման ետ միում ընթանալ մանկանցն, զի յառաջ մատուցէ զզարն յաւգնութիւն. եւ ինքն դարձաւ անդրէն ի գնալ:

Ազդ եղև արքայի, եթէ ոչ կամեցաւ այնպէս մտանել, այլ դարձաւ անդրէն եւ գնաց: Եւ սկսաւ թագաւորն ծածկել զչարութիւնն եւ ասէ. «Թողցի արդ ի բաց խորհուրդն այն. թող եկեսցէ, որպէս եւ կամեսցի»: Քանզի ինքն մանուկ էր, եւ զարութիւն զարացն

սուղ ինչ եւ սակաւ: Կոչեն անդրէն եւ ասեն. «Հրաման ետ մտանել որպէս եւ կամիս»: Նա դարձաւ եւ ասէ. «Թող տեսից, եթէ զի՞նչ բարի խորհեցի տալ ինձ արքայից արքայ»:

Եւ եմուտ ի խորանն, զառաջեալ արքայի եւթն արամբք, եւ խոնարհեցաւ ի վերայ երեսաց իւրոց, երկիր եպագ արքայի, եւ կանգնեցաւ: Եւ արքայ ոչ ձգեաց զձեռն իւր որպէս երեկն եւ եռանդն՝ ընդունել զնա եւ ողջունել, այլ կայր այնպէս յամառացեալ. եւ անդ կացին այսպէս յամառացեալք:

Երկեալ արքայ եւ զանգիտեաց, եւ ոչ կարաց տալ հրաման՝ որպէս խորհեալ էր, եւ ասել կամ մեծ կամ փոքր՝ յերկիրդէն: Եւ նա դարձեալ էլ փութանակի ի խորանէն. մատուցին նմա զերիվարն, հեծաւ եւ գնաց: Եւ եղև իբրև ետես զայն արքայ՝ յոյժ երկեալ, եւ կամեցաւ ծածկել զվնաս իւր. յտոն եկաց ի գահոյիցն եւ ընթացաւ ի դուռն խորանին, էլ արտաքս եւ արձակեաց զհետ նորա զոմն գլխաւոր նախարար: Ետ տանել աղ կնքեալ՝ երդումն, եւ կոչել անդրէն, «զի պատուով եւ մեծարանալք զնացես, ասէ, աստի, եւ մի՛ համարիր ի միտս քո խորհել վասն քո այլազգ ինչ»:

Եւ նորա ո՛չ կամեցեալ, այլ զնաց /504ա/ ճանապարհ իւր: Արդ՝ նա խորհեալ նոցա զայս՝ յերրորդ ժամու դիմել ի վերայ խորանին եւ սպանանել զնա: Եւ հրաման տուեալ զաւրացն՝ որք սպառագինեալ շուրջ զխորանան Խոսրովու կային: Վասն զի եկեալ ի զգացումն եւ զաւրաց նորա զխոռովութիւն դադարեցին ի խորհրդոյն եւ զնացին:

Եւ եղև մինչդեռ երթային նոքա՝ ի դիմի հարաւ սոցա մի ոմն ի փուշտիպանաց արքայի, եւ ըմբոնեալ զնա՝ առին զնացին ընդ իւրեանս. եւ սպանացաւ նմա Մուշեղ երդմամբ, զի եթէ ոչ պատմեացէ նմա զեղեալն վասն նորա խորհուրդ՝ մեռցի:

Իսկ նորա երդմնեցուցեալ զնա, զի մի՛ տացէ զնա ի ձեռն արքայի. եւ պատմեաց զամենայն: Ապա ի միւսում աւուրն ընդ առաւաւտնն զնացեալ ի դուռն Պատրկին Յովհաննու, ետես զնա եւ խաւսեցաւ զամենայն չարիսն, ունելով առաջի զոստիկանն փուշտիպանն, որ եւ նա եկաց եւ խաւսեցաւ զամենայն եղեալ բանս: Խոռվեցան իշխանքն եւ ամենայն զաւրն. բայց եւ նոցա յիշելով զերդումն եւ զխոռովութիւնն կայսերն, ոչ ինչ ի վեր հանին զբանսն: Ասացին գրել առ թագաւորն եւ ծանուցանել նմա զամենայն չարիսն: Բայց ասաց Մուշեղ յանդիման ամենեցուն. «Եթէ ոչ մեռցի այրն այն՝ ի նորա ձեռն կորնչելոց է ամենայն երկիր Հոռովմայեցոց տէրութեանդ»:

Յայնմ ժամանակի գործեցին ընծայս, մեծ աւարմասն թագաւորին իւրեանց, պսակս եւ խոյր մի ի զմրուխտս եւ ի մարգարիտս յաւրինեալս, ոսկի եւ արծաթ բազում յոյժ, եւ ականս պատուականս չքնադագիւտ, եւ հանդերձս պճնեալս ի զգեստուց՝ որ է զարդ իւրեանց յաւրինեալ թագաւորացն Պարսից, երիվարս արքունականս հանդերձ նոցուն իսկ արքունական կազմուածովքն: Եւ գործեալ ընծայս, եւ առաքեն հանդերձ աւետաւոր հրովարտակաւ, գրեալ եւ ամբաստանութիւն զարքայէն Խոսրովայ, եւ զումարենն զհետ ընծային հեծեալս չորեք հարիր: Ազդ լինի Խոսրովայ, եթէ ետուն տանել ի գանձուց քոց՝ զանձ աւարմասն թագաւորին իւրեանց, եւ գրեցին զքեն ամբաստանութիւն: Եւ ընդոստուցեալ դառնութեամբ Խոսրով՝ արձակէ զկնի նոցա զաւր, զի հասցեն ի ճանապարհի եւ կորուսցեն զՄուշեղն յանկարծարէն գաղտաբար. եւ առեալ զգանձն արքունի՝ հասուցեն առ նա: Այսպէս իմն փութանակի գիտացեալ

/504բ/ Եւ վասն իրացն եւ իշխանքն յունականք՝ եւ նոցա առաքեալ զկնի նոցա զարբոնագոյն. եւ հասեալ անդէն ի մաւտոյ՝ ոչ ապրեցուցին ի նոցանէ եւ ո՛չ մի: Եւ բանն ի վեր ոչ էլ. եւ զաւարն տարեալ հասուցին ի պաղատն մեծաւ խնդութեամբ:

Ընկալաւ թագաւորն զընծայսն, եւ առաքէ հրովարտակ մեծաւ շնորհակալութեամբ ի ձեռն իւրոյ հրեշտակի, եւ գրէ առ նոսա ի բաց կալ ի խորհրդոյն յայնմանէ, զոր ամբաստանեալ զթագաւորէն: «Եթէ ոչ զգուշանայցէք անձին դորա՝ ի ձեռաց ձերոց խնդրեցից զդա»: Գրէ եւ առ արքայն՝ գոհութեամբ արձակել զամենեսեան:

Յայնժամ արքայն Խոսրով ետ ամենեցուն ըստ իւրաքանչիւր չափուց պարգեւս, եւ արձակեաց յիւրմէ: Եւ իւր չու արարեալ յԱտրպատականէ՝ գնաց յԱսորեստան, ի բնիկ թագաւորական կայեանս իւր: Եւ հաստատեցաւ յաթոռ թագաւորութեան. եւ զխոստացեալ պարգեւսն կայսերն կատարեաց. ետ նոցա զԱրուաստան զամենայն մինչեւ ցՄծբին, եւ զերկիրն Հայոց. որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էր, զտունն Տանուտերական մինչեւ զգետն Հուրագղան, եւ զգաւառն Կոտէից մինչեւ ցաւանն Գառնի եւ ցեզր ծովուն Բզնունեաց, եւ ցԱռեստաւան եւ զԳոգովիտ գաւառ մինչեւ ցՀացին եւ ցՄակու: Եւ կողմն Վասպուրական գնդին էր ի ծառայութիւն Պարսից արքային: Եւ ի նախարարացն Հայոց բազումք ի Յունաց կողմանէ եւ սակաւք՝ ի Պարսից: Ետ եւ զմեծ մասն Վրաց աշխարհին մինչեւ ցՏփիսիս քաղաք: Բայց զՄուշեղն զայն կոչեաց թագաւորն ի պաղատն. եւ այլ ո՛չ ետես զերկիրն:

ԺԳ

Էին սորա կանայք բազում ըստ արինի մոգութեան իւրեանց, բայց առ սա եւ կանայս քրիստոնէայս, եւ սորա կին քրիստոնէայ յոյժ գեղեցիկ ի Խուժաստան աշխարհէ, անունն Շիրին: Սա է բամբիշն, տիկնաց տիկին: Շինեաց վանս եւ եկեղեցի մերձակայ արքունական կայենիցն, եւ բնակեցոյց ի նմա քահանայս եւ պաշտանէայս. կարգեաց ռոճիկս եւ հանդերձագինս յարքունուստ, զարդարեաց ոսկով եւ արծաթով: Եւ բարձր ի զլուխ համարձակութեամբ քարոզէր զաւետարանն արքայութեան ի դրանն արքունի. եւ ոչ որ իշխէր ի մեծամեծաց քաղեկիցն բանալ զբերան իւր եւ ասել բան մի մեծ կամ փոքր ընդ քրիստոնէի:

/505ա/ Բայց ապա յորժամ լցան աւուրքք եւ եհաս ի կատարեալ ժամանակի՝ զբազումս ի մոգուց որ դարձան ի քրիստոնէութիւն՝ սպանմամբ կատարեալ մարտիրոսութեամբ ի տեղիս տեղիս:

Եւ հրաման ետ, ասէ. «Մի՛ որ յանարինաց իշխեսցէ դառնալ ի քրիստոնէութիւն, եւ մի՛ որ ի քրիստոնէից դարձցի յանարինութիւն, այլ իւրաքանչիւր որ յիւր հայրենի յարէնս պինդ կացցէ: Եւ որ ոչն կամիցի ունել զհայրենի դէն, այլ ապստամբեալ ի բաց կացցէ յիւր հայրենի արինացն՝ մեռցի»: Բայց ի մեծ տանի ողորմեանն՝ երթային ի վանաց Շիրինայ, եւ որ այլ քրիստոնէայք՝ ի դուռն սենեկին արքայի, պաշտմամբ ընթեռնուին զաւետարան, եւ առնուին պարգեւս ի թագաւորէն եւ գնային: Եւ ոչ որ իշխէր խաւսել ինչ ընդ նոսա:

ԺԴ

Եւ եղէւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ խնդրեաց թագաւորն Յունաց ի թագաւորէն Պարսից զմարմին մեռելոյ առն այնորիկ, որ կայր ի Շաւշ քաղաքի, ի գանձու արքային, եղեալ ի պղնձի աւագանի, զոր պարսիկն անուանէ Կաւ Խոսրով, եւ քրիստոնէայքն ասեն զԴանիէլի մարգարէի: Եւ արքայն Խոսրով հրամայէ տալ նմա զխնդիրն: Իսկ տիկինն Շիրին յոյժ խռովեալ էր ի վերայ իրացն. իբրեւ ոչինչ կարաց առնել զկամս թագաւորին դարձուցանել՝ հրաման ետ ամենայն քրիստոնէից աշխարհին, զի պահաւք եւ աղաւթիւք խնդրեսցեն ի Քրիստոսէ, զի մի՛ շարժեալ գնասցէ յաշխարհէն շնորհն այն:

Եւ ժողովեալ ամենայն երկիրն ի տեղին յայն, ուժգին խնդրուածովք եւ արտասուագոչ ողբովք խնդրէին ի Քրիստոսէ արգելուլ: Եւ ածեալ նմա ջորիս, եւ բերեալ նմա դեսպակ արքունի, եւ առին գնացին: Իսկ իբրեւ ելին ընդ դուռն քաղաքին, յանկարծաւորէն ցամաքեցան աղբիւրքն, որ ելանէին ի մէջ քաղաքին եւ հոսէին արտաքս. եւ ամենայն երկիրն վայիւ եւ աղաղակաւ գնային զհետ նորա:

Եւ եղէւ իբրեւ մեկնեցան ի քաղաքէն ասպարէզս երիս՝ յանկարծակի զտեղի առին ջորիքն որ ի դեսպակին. եւ ոչ ոք կարաց զնոսա շարժել ի տեղուջէն: Եւ դարձեալ անդրէն յանկարծակի բռնաբար սուր սուր հարկանելով զամբոխն պատառեցին եւ զգունոն բռնութեամբ, եւ ընթացան անդրէն ի քաղաքն. եւ եղէւ իբրեւ մտին ընդ դուռն քաղաքին՝ անդրէն արձակեալ բղխեցին ջուրք գետոյն, եւ հոսէին ջուրքն արտաքս լի /505բ/ յորձանաւք ջուրց իբրեւ զառաջինն:

Գիտութիւն արարին կայսերն վասն նորա փութանակի: Եւ նորա տուեալ տանել նմա պատարագս՝ հրամայեաց առնել որպէս եւ նայն կամեցաւ. թողին զնա եւ գնացին ի բաց:

ԺԵ

Յայնմ ժամանակի թագաւորն Յունաց Մարիկ հրամայէ գրել առ թագաւորն Պարսից զիր ամբաստանութեան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեայց եւ զարաց իւրեանց: «Ազգ մի խոտոր եւ անհնազանդ են, ասէ, կան ի միջի մերում եւ պղտորեն: Բայց ե՛կ, ասէ, ես զիմս ժողովեմ եւ ի Թրակէ գումարեմ. եւ դու զքոյդ ժողովէ եւ հրամայէ յԱրեւելս տանել: Չի եթէ մեռանին՝ թշնամիք մեռանին. եւ եթէ սպանանեն՝ զթշնամիս սպանանեն. եւ մեք կեցցուք խաղաղութեամբ: Չի եթէ դոքա յերկրի իւրեանց լինիցին՝ մեզ հանգչել ոչ լինի»:

Միաբանեցան երկոքին: Եւ սկսաւ կայսրն հրաման տալ, զի ժողովեսցեն եւ ի Թրակէ գումարեսցեն. եւ սաստիկ տագնապէր՝ հրամանն կատարէր: Եւ սկսան փախչել ի կողմանէն յայնմանէ եւ գալ ի ծառայութիւն Պարսից, մանաւանդ որոց երկիրն ընդ նորա իշխանութեամբ էր: Իսկ նա զամենեսեան ընդունէր մեծարանաւք եւ մեծամեծ պարգեւս քան զկայսր պարգեւէր նոցա. մանաւանդ իբր տեսանէր զփախուստ նոցա ի կայսերէն՝ եւս առաւել մեծապէս սիրով կամէր զամենեսեան կորզել առ ինքն:

Արդ՝ իբրև տեսաներ թագաւորն Պարսից զմարդկան փախուստ ի կայսերէն՝ արձակոյր ի Հայս զՎասպուրականն համարակարն հանդերձ գանձու բազմաւ եւ մեծամեծ պատուովք. զի այնպէս նուաճեալ ածցէ զնոսա ի ծառայութիւն իւր. եւ գնայր համարակարն ի Հայս, եւ ընդ նմա գանձ ուղտուք բազմաւք:

Եւ մինչ Սամուէլ Վահեւունի հանդերձ այլովք ընկերաւք իւրեանց գնացին ընդդէմ նորա եւ պատահեալ նմա ի սահմանս Ատրպատական աշխարհին՝ հանին զգանձն, եւ համարակարին զարեւն պարգեւ շնորհեցին: Եւ էին այսոքիկ. Ատատ Խորխոռունի, Սամուէլ Վահեւունի եւ Սամակ Մամիկոնեան, Ստեփանոս Սիւնի եւ Կոտիտ Ամատունեաց տէր եւ Թէոդորոս Տրպատունի, եւ հեծեալք իբրև երկու հազարք: Եւ զայս եղեալ ի մտի՝ եթէ գանձուդ այդուիկ զՀոնս մե՛ր արասցուք. եւ առեալ ի նոցանէ աւգնականութիւն՝ պատերազմեսցուք ընդ երկուսին թագաւորսդ, եւ բռնութեամբ զերկիրդ /506ա/ մեր ի մեզ դարձուցուք: Եւ հասեալ ի Նախճաւան քաղաք՝ քակտեցան խորհուրդք միաբանութեան. ո՛չ հաւատալով միմեանց ի բաց բաժանեցին զգանձն, եւ բանակեցան եւ նստան ի շամբին, որ կոչի Ճահուկ:

Նա աւանիկ համարակարն երթեալ ի դուռն՝ պատմեաց թագաւորին զամենայն եղեալսն եւ բանք կայսերն արդարացան: Յայնժամ հրամայէ զրել Խոսրով արքայ հրովարտակ առ կայսր, եւ խնդրէ զաւր յաւգնականութիւն, եւ արձակու անդրէն զՎասպուրական համարակարն ի Հայս: Յայնժամ հրամայէ Հերակղի զաւրավարի, որ նստէր ի Հայաստան երկրի, առնուլ զգաւրս իւր եւ գնալ ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ արդ՝ երթեալ միացան երկուց թագաւորացն զաւր ի Նախճաւան քաղաքի: Եւ եղև ի գումարել ի վերայ նոցա զաւրացս այսոցիկ՝ սկսան արձակել առ նոսա պատգամս, զի մի՛ լիցի պատերազմ եւ արինհեղութիւն ի մէջ քրիստոնէից, այլ ի բաց կացցեն ի յամառութենէն յայնմանէ, եւ նուաճեսցին անդրէն ի ծառայութիւն թագաւորին, եւ երդմամբ հաստատեալ առ նոսա, եթէ ո՛չ երկիրդ է ձեզ ի թագաւորէն: Ասէր եւ համարակարն, եթէ «Զիս արքայից արքայ առ ձեզ արձակեաց, եւ ես ձեզ իսկ բերի զգանձն, եւ չի՛ք ինչ ձեզ երկիրդ յարքայից արքայէ», եւ ցուցանէր նոցա երդումն ըստ արինի իւրեանց:

Սկսան նոքա քակտել եւ բաժանել ի միմեանց. ի բաց եկաց ի սոցանէ Սամակն Մամիկոնեան եւ Կոտիտն Ամատունեաց տէրն եւ Ստեփանոս եւ այլք եւս ընդ նոսա, զանձինս անվնաս ցուցանելով համարակարին՝ նուաճեցին զգաւրս իւրեանց ի ծառայութիւն արքային Պարսից: Իսկ Ատատն Խորխոռունի եւ Սամուէլն Վահեւունի զաւրաւքն իւրեանց փախստական գնացին ընդ քաղաքագեւղն կոչեցեալ Մաւղայ, հասանէին յաշխարհն Ադուանից, ի Հոնս դէմս արարեալ, եւ անցեալ ընդ գետովն որ կոչի Կուր՝ բանակէին առ գետեզերքն:

Հասեալ եւ սոքա յափն գետոյն՝ բանակէին աստի կողմանէ: Եւ իբրև ոչ կարացին նոքա վստահանալ ի ճամբարս Հոնաց, յայնժամ ապա երդումն խնդրեալ ի թագաւորէն Յունաց, եւ գնացին ի ծառայութիւն նորա: Գնացին ոմանք առ համարակարն, եւ դարձան անդրէն յերկիրն իւրեանց: Եւ ժողովեալ համարակարին զամենայն իշխանս եւ զգաւրս Հայոց, որ ի /506բ/ Պարսից կողմանէ՝ ողորձաւ եւ եւս քաղցր բանիւք յորդորեալ զամենեսեան միաբանեաց, արար գունդս գունդս: Եթող

անդրէն յաշխարհին սակաւութիւն եւ գնաց. «Մինչեւ ես ծանուցից, ասէ, վասն ձեր, եւ հասցէ անտի հրաման դադարել անդ»: Զի գմտաւ իսկ ածեալ էր նորա եւ զայլոց գալն առ նոսա եւ զբազմանալն:

Իսկ զԱտատն Խորխոռունի փութանակի հանդերձ զարուն իւրոյ կոչէ թագաւորն ի պաղատն, եւ մեծարէ շքով եւ պատուով. եւ տայ ինչս բազումս եւ գումարէ ի Թրակացիս:

ԺԷ

Ապստամբէին դարձեալ ի կողմանցն Յունաց սեպուհքն Վահեւունիք Սամուէլն գորասացի եւ Սարգիս եւ Վարազ Ներսէի եւ Ներսէս եւ Վստամ եւ Թէոդորոս Տրպատունի: Եւ խորհէին սպանանել զկորատորն՝ մինչդեռ նա նստէր ի ջերմկի՝ բժշկել ի հիւանդութենէ, մերձ ի քաղաքն Կարնոյ: Իսկ նա ուստեմն իրազեկ եղեալ՝ փախստական ի քաղաքն անկանէր. եւ նոցա արշաւեալ ի ջերմուկն՝ ոչ դիպան նմա: Ապա աւարեալ գոր ինչ ի դիմի հարկանէր՝ առին աւար բազում, եւ գնացին յերկիրն ամուր Կորդուաց. եւ կամեցեալ զամուրսն զայն ունել:

Ապա զհետ նոցա լինէին զարն Յունաց, Հերակղ զարավար եւ Համագասպ Մամիկոնեան. եւ նոցա հասեալ մերձ յամուրն՝ անցին զգետովն՝ որ կոչի Ջերմաց ընդ կամուրջն, որ անուանեալ կոչի Դանիէլի կամուրջ, եւ ի բաց ընկեցին զկամուրջն եւ ամրացեալք յանձուկն պահէին զտեղի կամրջին: Կային առ գետեզերքն, եւ խորհէին՝ թէ զի՛նչ արժան է առնել: Եւ իբրեւ ոչ գտին հուն, եւ կամեցան դառնալ ի բաց՝ յանկարծակի ի դիմի հարկանէր սոցա երեց մի ուղեւոր. եւ կալեալ նոցա զերեցն՝ ասէն նմա. «Տո՛յց մեզ զհուն գետոյս, ապա թէ ոչ սպանցուք զքեզ»: Եւ նորա առեալ զզարն՝ եցոյց զհունն ի ներքոյ անդ: Եւ անցեալ զարն ամենայն զգետովն՝ ոմանք ի թիկանց զամուրն պահէին, եւ ոմանք զկամրջախելն եւ զձորաբերանս ունէին, եւ այլք մտեալ յամուրն՝ ընդ նոսա մարտնչէին, եւ չարաչար լինէր կոտորածն. բայց սակայն սպառէին զնոսա:

Արդ՝ զՆերսէս եւ զՎստամ եւ զՍամուէլ սպանին ի պատերազմին, որք ոչ սակաւ արարին շուրջ զնովա զկոտորածն. բայց զՍարգիս եւ զՎարազ Ներսէի ձերբակալ արարին հանդերձ /507ա/ այլովք ոմամքք. եւ տարեալ ի Կարնոյ քաղաք, եւ ապա զլիսատեցին: Որ ի ժամ զլիսատելոյն ասէր Վարազ Ներսէի ցՍարգիս. «Վիճակ արկցուք, թէ զո՛ւ առաջի սպանցեն»: Իսկ Սարգիս ասէր. «Ես այր ծեր եմ եւ մեղաւոր, աղաչեմ զձեզ, զպարգեւսդ այդ ինձ շնորհեցէք. թո՛ղ զի փոքր մի հանգեայց, եւ ոչ իսկ տեսից զմահս ձեր»: Ապա զնա յառաջ զլիսատեցին: Բայց Թէոդորոսն Տրպատունի փրծեալ փախստական գնաց ի դուռն արքային Պարսից: Եւ նորա կապել հրամայեաց եւ տալ ի ձեռս թշնամեացն, զի մեռցի. եւ սաստիկ աղետիւք վտանգեցոյց:

Եւ թշնամիքն որ էին ի Թրակացոց կողմանէն, աւար առին զթագաւորութիւնն, անհուն զարացն բազմութեամբ ի ձեռն հապճեպ պատերազմացն զթագաւորութիւնն եւ զազգս Հռովմայեցոց տերութեանն կամեցեալ բառնալ, եւ թագաւորութեանն տիրել անձամբ ի վերայ թագաւորանիստ քաղաքին:

ԺԸ

Յայնժամ թագաւորն Յունաց հրաման տայր՝ ժողովել զաւրաց իւրոց զամենայն որ յարեւելից կողմանէ. վասն զի խաղաղութիւն էր, եւ բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Ասորիսն ի Պարսից տէրութենէն: Հրաման ետ անցուցանել զամենեսեան ընդ ծով, եւ գումարել ի կողմանս Թրակացոց ընդդէմ թշնամոյն: Հրաման ետ դարձեալ ժողովել զամենայն այր եւ ձի ի Հայաստանեայց եւ զիշխանս նախարարացն, որք հմուտ էին եւ կարող գղէմ ունել՝ կռուել ռազմ ի նիզակամուխ ճակատի: Եւ հրաման ետ դարձեալ վերստին զաւր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ, զամենեսեան կամով եւ ընտրով հասակի. կազմել գունդս զարդու եւ զինու վառեալ եւ անցուցանել զամենեսեան յաշխարհն Թրակացոց ընդդէմ թշնամոյն. եւ Մուշեղ Մամիկոնեան զաւրագլուխ նոցա:

Արդ՝ երթեալ նոցա ի վերայ ազգացն, որ ունին զկողմանս արեւմտից ի յեզր մեծի գետոյն Դանուբայ: Եւ եղև պատերազմ սաստիկ ի վերայ երեսաց երկիրն այնորիկ. խորտակեցաւ զաւրութիւն թշնամոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն Յունաց, եւ փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Դանուբայ: Եւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն եւ ամենայն պաղատոյն փութանակի առաքելին:

Եւ գնացեալ ինքեանք ի ներքին կողմն աշխարհին ասպատակաւ, եւ անցին ի նեղ ինչ տեղիս, աւերէին զերկիրն ամենայն, եւ հասեալ ի դիմին՝ եղև պատերազմ մեծ. հարին զՅոյնն եւ խորտակեցին /507թ/ կործանմամբ մեծաւ, եւ փախստական վարեցին առաջի իւրեանց: Եւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա թշնամոյն՝ վանեցին զնոսա սրով սուսերի, եւ ճողոպրեալ հազիւ հազ զերծանէին յամուրս աշխարհին Թրակացոց: Եւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն Մամիկոնեան, կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին եւ սպանին: Եւ բազմութիւն նախարարացն եւ զաւրացն Հայաստանեայց յաւուր յայնմիկ կործանեալ սատակեցան:

Ապա վերստին դարձեալ այլ զաւրս գումարեալ՝ հրամայեաց թագաւորն միայն զգուշանալ անձանց:

ԺԹ

Հրաման ելանէ դարձեալ ի կայսերէն վերստին այլ՝ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի յամենայն եկեղեցիս Հայաստան երկրի, եւ միաւորել հաղորդութեամբ ընդ զաւր իւր: Իսկ մանկունք ուխտի եկեղեցեացն Հայոց փախստական գնացեալ յաւտար երկիր վարէին: Եւ բազմաց առ ոչինչ համարեալ զհրամանն՝ զտեղի կալան եւ անշարժ մնացին: Եւ բազումք հաւանեալ փառասիրութեամբ հաղորդեալ միաւորեցան արինաւք: Բաժանեցաւ ապա եւ աթոռ կաթողիկոսութեանն յերկուս. անուն միոյն Մովսէս, եւ միւսոյն՝ Յովհան: Մովսէս ի Պարսից կողմանէ, եւ Յովհանն՝ Յունաց:

Եւ Յովհան ընդ նոսա հաղորդեալ միաւորեցաւ, բայց Մովսէս ամենեւին ոչ լինէր ի նոսա հուպ: Եւ սպասք ամենայն եկեղեցոյն որ ի Դրնի սրբոյն Գրիգորի, զոր տարան եղեալ ի պահեստի ի Կարնոյ քաղաքի: Ուստի վարեցաւ ինքն այսուհետեւ ի զերութիւն յերկիրն Պարսից, յԱհմատան շահաստան:

Ի

Յայնմ ժամանակի դարձեալ հրաման ելանէր ի կայսերէն՝ վերստին քննել եւ խնդրել յաշխարհէն Հայոց զայր եւ զձի արս ընտիրս սպառազէս ԲՌ հեծելոց, եւ տալ յերկուս արս հաւատարիմս եւ արձակել մեծաւ ստիպով:

Յայնժամ ի խնդիր ելեալ ընտրեցին արս ԲՌ սպառազէս եւ ետուն երկու հազարս յերկուս արս հաւատարիմս, մի հազար ցՍահակ Մամիկոնեան եւ մի հազար ի ձեռն Սմբատայ Բագրատունոյ, որդոյ Մանուէլի: Եւ ոչ ընդ մի ճանապարհ արարեալ նոցա զչուն, այլ զՍահակ Մամիկոնեան արձակեն միով հազարաւ ընդ Սեբաստիա, եւ զՍմբատ Բագրատունի միւսովն ընդ կողմանս Խաղտեաց: Եւ Սահակ գնացեալ տանի հասուցանէ /508ա/ զգաւրն ի պաղատն, եւ յանդիման լինի թագաւորին:

Իսկ Սմբատ հասեալ ի Խաղտիս՝ բռնանայ. քանզի երկեաւ գաւրն ի ճանապարհի, ոչ կամեցեալ երթալ ի տեղին յայն զհետ թագաւորին խնդրոյ: Ազդ լինի թագաւորին եղեալ իրքն. ապա ի ձեռն հրովարտակաց եւ հաւատարիմ հրեշտակաց երդմամբ խոստանայ՝ մեծաւ պատուով փութանակի արձակել յերկիրն իւր: Եւ գաւրուն խոստանայր պատիւս մեծամեծս եւ ինչս, եւ այնպէս ողորբեալ ածէ ի հաշտութիւն: Եւ գնացեալ միաբանութեամբ յանդիման լինէին թագաւորին: Եւ թագաւորն սպառազինէ զգաւրն եւ զարդարէ եւ գումարէ ի սահմանս Թրակացոց, եւ զՍմբատ մեծաւ պատուով յուղարկէ անդրէն հասանել յերկիրն իւրեանց բազում ստացուածովք:

Ապա դարձեալ սկսան միաբանել մնացեալ նախարարքն Հայոց, եւ խնդրէին ի բաց կալ ի ծառայութենէն Յունաց թագաւորին եւ նստուցանել իւրեանց թագաւոր, զի մի՛ եւ նոցա հասցէ մեռանել ի կողմանս Թրակացոց, այլ կեալ եւ մեռանել ի վերայ աշխարհին իւրեանց: Եւ բանք խորհրդոց նոցա ոչ ունէր զմիաբանութիւն իրին յինքեանս հաստատեալ, այլ ոմանք ի նոցանէ շոգմոզութեամբ հասուցին զբանս խորհրդեանն յունկն թագաւորին, եւ ինքեանք այսր եւ անդր սորսորեալ խուսափէին:

Յայնմ ժամանակի հասանէին դեսպանք արքունականք հրովարտակաւք, եւ կալեալ զՍմբատ հանդերձ այլովք ոմամբք եւթն արամբք եւ տարան յանդիման թագաւորին: Եւ քննեալ զնոսս ի մէջ բազմամբոյս հրապարակին՝ հատաւ վճիռ ի վերայ նոցա՝ մերկացուցանել եւ ընկենուլ ի կիւնիկն:

Եւ էր սա այր անհեղեղ անձամբ եւ գեղեցիկ տեսլեամբ, եւ բարձր եւ լայն հասակաւ, եւ բուռն եւ ցամաք մարմնով: Յայնժամ հզաւր եւ պատերազմող, որ ի բազում պատերազմունս ցուցեալ էր զիւր քաջութիւնն եւ զբռնութիւն: Այս է գաւրութիւն նորա. քանզի անցեալ սա ի ներքոյ անտառախիտ մայրեաց եւ գաւրաւոր ծառոց, ի վերայ յաղթանդամ եւ հզաւր երիվարին, եւ յարձակեալ զոստով ծառոյն՝ բուռն հարկանէր, եւ կծկեալ ուժգին երանաւքն եւ ոտիւք զմէջ երիվարին՝ վերացուցանէր երանաւքն ի գետնոյն. մինչ զի ամենայն գաւրացն տեսեալ ահաբեկ լինէին ի զարմացմանէ:

Եւ արդ՝ մերկացուցեալ զնա եւ ազուցեալ անդրավարտիս եւ ընկեցեալ ի կիւնիկն, /508բ/ զի կուր լիցի գազանաց:

Եւ արձակեալ ի վերայ նորա արջ: Եւ եղև իբրև դիմեաց ի վերայ նորա արջն՝ նա աղաղակեաց մեծաձայն եւ ընթացաւ ի վերայ արջոյն, եւ զարկեալ բռամբ իւրով զձակատն, եւ անդէն սատակէր զնա ի տեղուջն:

Երկրորդ անգամ արձակեցին ի վերայ նորա ցուլ: Իսկ նորա բուռն հարեալ զեղջերացն ցլուն... եւ զաղաղակ հզարին... եւ յաւգնեալ ցուլն ի մարտին՝ զելոյր զպարանոցն եւ խորտակէր զերկոսին եղջիւրսն ի վերայ գլխոյն. թուլանայր ցուլն եւ յետմ յետս զնալով ի փախուստ դառնայր: Իսկ նորա զհետ ընթացեալ՝ բուռն հարկանէր յագին եւ ի կճղակն ազդեր միոյ ոտին նորա, եւ թափեալ զկճղակսն՝ մնայր ի ձեռին նորա: Եւ ցուլն զնայր ի նմանէ փախստական, միով ոտամբն բոկ:

Դարձեալ երրորդ անգամ արձակեցին ի վերայ նորա առիծ: Եւ եղև ի վերայ նորա յարձակել առիծուն՝ այնպէս իմն յաջողեալ նմա ի տեառնէ, բուռն հարեալ յականջ առիծուն՝ հեծաւ ի վերայ նորա: Եւ անդէն բուռն հարեալ զխոչափողիցն՝ խեղդէր զառեւծն եւ սպանանէր: Անդ աղաղակ բազում ամբոխին զերկիրն լնուին, եւ խնդրէին ի վերայ նորա ողորմութիւն ի թագաւորէն:

Եւ նա վաստակեալ ի մարտին՝ նստէր ի վերայ առիծուն մեռելոյ, զի փոքր մի հանգիցէ: Անդ եւ կին թագաւորին անկեալ առ ոտս նորա՝ խնդրէր ի վերայ նորա առնել ողորմութիւն. վասն զի սիրելի էր յառաջն այրն այն թագաւորին եւ կնոջ նորա, եւ անուանեալ էր զնա իւր յորդեգիրս: Եւ նա զարմացեալ ընդ զաւրութիւն եւ ընդ պնդութիւն առնն եւ լուեալ պաղատանաց կնոջն եւ ամենայն պաղատոյն՝ հրամայեաց առնել ի վերայ նորա ողորմութիւն:

Յայնժամ տարան զնա ի լուացումն ի բաղանիս. լուացին զնա եւ զգեցուցին, եւ կոչեցին զնա յընթրիս արքունի, դարմանեցին զնա կերակրովք: Եւ զկնի սուղ ինչ անցելոց, մանաւանդ եթէ ոչ ի չար ինչ կամաց թագաւորին, այլ ի նախանձորդաց չարախաւսութենէ, հրամայէ հանել զնոսա ի նաւ եւ աքսորել ի կղզիս հեռաւորս. եւ ապա անտի հրամայէ անցուցանել յԱփրիկէ, (եւ առնել նոցա անդ ի մէջ նոցա) եւ առնել զնա անդ ի մէջ զաւրացն, որ էին անդ՝ տրիբուն:

ԻԱ

Իսկ որ ի Պարսից կողմանէ էին նախարարքն եւ զաւրք, զորմէ վերագոյն ասացի, եթէ եթող համարակարն եւ զնաց. թէ մինչեւ հասցէ հրամանն արքունի:

Յայնժամ եկին հասին /509ա/ պէշասպիկք հրովարտակաւք կոչել զնոսա միաբանութեամբ ի դուռն արքունի: Եւ այսոքիկ են նախարարք եւ զաւրք, որ զնացին միաբանութեամբ հանդերձ իւրաքանչիւր զնորովք եւ դրաւշու ի դուռն թագաւորին Պարսից Խոսրովու, յամի վեցերորդի թագաւորութեան նորա: Առաջին՝ Գագիկ Մամիկոնեան որդի Մանուէլի. երկրորդն՝ Պապ Բագրատունի որդի Աշոտայ ասպետի. երրորդն՝ Խոսրով Վահեւունեաց տէր. չորրորդն՝ Վարդան Արծրունի. հինգերորդն՝ Մամակ Մամիկոնեան. վեցերորդն՝ Ստեփանոս Միւնի. եւթներորդն՝ Կոտիտ Ամատունեաց տէր, եւ այլք ընդ նոսա ի նախարարաց: Եւ հասեալ նոցա յԱսորեստան ի տեղի արքունական տանն եւ յանդիման եղեն թագաւորին: Իսկ նա խնդութեամբ ընկալաւ զնոսա, եւ երեւելի շքեղութեամբ մեծացոյց պատուովք. եւ

զմեծամեծ իշխանան հրամայե պահել ի դրանն արքունի, կարգել նոցա ռոճիկս յարքունուստ՝ տալ ի տունս իւրաքանչիւր, եւ կոչել յամենայն աւուր յընթրիս արքունի: Եւ զաւրաց նոցա հրաման տայր նստել ի Սպահան աշխարհի, եւ դարմանել զնոսս սիրով եւ ամենայն կամակարութեամբ:

ԻԲ

Յայնմ ժամանակի արկ ի միտս իւր Խոսրով արքայն՝ խնդրել զքէն վրիժուց մահուան հար իւրոյ ի ձեռաց նախարարացն այնոցիկ, որք սպանին զնա: Եւ նախ կամի դատել զքեռիս իւր: Հրաման տայ ունել զՎնդոյ, զայն որ վերագոյն ասացի, կապել եւ սպանել: Իսկ եղբայր նորա Վստամ ոչ հանդիպեցաւ ի ժամուն յայնմիկ ի դրանն արքունի: Եւ թէպէտ եւ կոչեալ պատրանաւք եւ բազում ողորջանաւք, իբր թէ ոչ գիտիցէ նա զմահ եղբարն իւրոյ, սակայն նա ուստեմն իրագեկ եղեալ՝ ոչ անկանէր ի պատրանս խաբէութեան նորա, այլ ապստամբեալ անկանէր յամուր երկիրն Գեղմայ, եւ զումարեալ նուաճէր ընդ ինքեան զամենայն զաւրս նոցա:

Եւ ելեալ ի կողմն Ռէոյ ասպատակաւ, եւ աւար հարկանէր զամենայն զբազում աշխարհս թագաւորութեանն Պարսից: Յայնժամ արքայն Խոսրով առնոյր զզաւրս իւր եւ գնայր ի վերայ նորա. եւ զաւր կայսերն էր ընդ նմա: Եւ մարտ եղեալ կռուով ընդ միմեանս յՌէի աշխարհին: Եւ յայնմ պատերազմի ոչ փոքր ինչ քաջութիւն գործեալ հայակոյտ զաւրացն. զոր տեսեալ թագաւորն՝ առաւել զարմանայր:

Իսկ իբրեւ ոչ կարաց /509բ/ ընդդէմ ժուժկալել ապստամբն՝ ի լեռնակողմն ապաւինեալ ամրանայր: Եւ այնպէս ոչ յաղթահարեալք ի միմեանց՝ ի բաց դառնային յիւրաքանչիւր տեղի: Գնայր եւ ապստամբն Վստամն յամուր յերկիրն Գեղմայ, որ եւ ապա անտի չու արարեալ երթայր ի կողմանս Պարթեւաց, ի բուն երկիրն իւրոյ իշխանութեանն, զի նուաճեցուցէ ընդ ինքեան զզաւրս կողմանն այնորիկ եւ դարձցի նոյնպէս:

Եւ թագաւորին չու արարեալ յԱսորեստան՝ հասանէր ի բուն կայեանս իւրոյ արքունականս, եւ իշխանք նախարարացն Հայոց ընդ նմա:

ԻԳ

Յայնժամ հասեալ մահ իշխանացն Հայոց, մեռան ի դրանն արքունի մահուամբ իւրեանց՝ Գագիկ Մամիկոնեան եւ Խոսրով Վահեւունեաց տէր: Իսկ Մամակ Մամիկոնեան արձակեալ ի Հայս վասն զաւրուն. եւ նորա իսկ եւ իսկ հասեալ ի Դուին քաղաք, կեցեալ սակաւ ինչ աւուրս՝ մեռանէր: Իսկ Ստեփանոս Սիւնոյ պայքարեալ վասն տանուտէրութեան (լեալ) ընդ հարեղբարն իւրում Սահակայ: Իսկ Սահակ գրէր ի վերայ նորա գիր մահապարտութեան, եւ կնքէր մատանեաւ իւրով եւ տանն եպիսկոպոսի, եւ մատանեաւք այլ եւս իշխանաց Սիւնեաց, յիշեցուցանել թագաւորին զվնաս նոցա ապստամբութեանն:

Յայնժամ հրաման ետ արքայն կապել զՍտեփանոս եւ դնել ի բանտ. եւ գլխատեցին զնա ի բուն աղուհացն ի զատկին շաբաթուն:

Եւ զԿոտիտ արձակեալ ի Սրծուին դեսպան՝ հրաման ետ հեծելոցն դարանամուտ լինել ի դաշտի, եւ աւազակաբար յարձակեալ ի վերայ՝ սպանին զնա ի ճանապարհին:

Իսկ զարն նոցա որ նստին ի Սպահան աշխարհին, իբրեւ լուան գեղեալսն՝
ասպատակեալ աւերեցին զերկիրն. առին եւ զգանձն արքունի որ ի տանն
համարակարին, որ ի հարկաց ժողովեալ աշխարհին այնորիկ. եւ ճանապարհ կալեալ
գնացին յամուրն ի յերկրին Գեղմայ: Եւ զհետ սոցա հասանէին զարն պերոզական.
զոմանս ի նոցանէ սրով սատակէին, եւ ոմանք ընդ իւրեանս իսկ սուր ելեալ՝ զի մի՛
լիցին ձերբակալեալ. եւ ոմանք մագապուր պրծեալ անկանէին յամուր երկրին
Գեղմայ: Եւ իբրեւ անդ ոչ դիպէին Վստամայ՝ ճանապարհ կալեալ գնացին յերկիրն
/510 ա/ Պարթեւաց, եւ երթեալ կային առաջին նորա:

ԻԴ

Եւ եղեւ ի ժամանակին յայնմիկ հաճոյանալ Սմբատայ Բագրատունոյ յաչս Խոսրովու
արքային. տայ ի նա զմարզպանութիւն երկրին Վրկանայ, առնէ զնա իշխան ի վերայ
ամենայն կողմանն այնորիկ, առաւել մեծացուցանէ պատուովք եւ իշխանութեամբ. լնու
զնա ոսկւով եւ արծաթով, զարդարէ ի հանդերձս պատուականս եւ յերեւելիս: Տայ նմա
զկամարն եւ զուսերն լեալ հար իւրոյ Որմզդի. զումարէ ի ձեռս նորա զարս
պարսիկս եւ զհայաստանեայս եւ հրամայէ զնալ յերկիր իշխանութեանն իւրոյ:

Էին ապստամբ ի ժամանակին յայնմիկ յարքայէն Պարսիկ երկիրքն, որ անուանեալ
կոչի Ամադ, Ռոյեան, Զրէճան եւ Տապարաստան. զորս վանեալ նորա պատերազմաւ՝
հարկանէր սրով սուսերի եւ ի ծառայութիւն արքային Պարսից կացուցանէր, եւ շինեալ
հաստատէր զամենայն երկիր իւրոյ մարզպանութեանն, քանզի էր երկիրն աւերակ:
Կային յաշխարհին յայնմիկ ազգն գերեալք ի Հայաստան երկրէ, եւ նստուցեալ առ
ստորոտով անապատին մեծի, որ ի Թուրքաստանի եւ ի Դելհաստան կողմանէ. զլեզու
իւրեանց մոռացեալ եւ դպրութիւն նուազեալք եւ կարգ քահանայութեանն
պակասեալք: Կային անդ եւ ազգ Կողրեացն, որք գերեցան մերովքն արամբք: Կային
անդ եւ յիշխանութենէն Յունաց եւ յԱսորոց կողմանէ ոչ սակաւք:

Էին ազգ Կողրեացն անհաւատք. բայց ի վերայ քրիստոնէիցն ծագէր լոյս մեծ.
հաստատէին ի հաւատս եւ ուսանէին զդպրութիւն եւ զլեզու. եւ հաստատէին ի կարգ
քահանայութեան յաշխարհի անդ երեց ոմն ի նոցանէ, որ անուանեալ կոչէր Աբել:

ԻԵ

Եւ եղեւ ի ժամանակին յայնմիկ նուաճեալ ընդ ինքեան Վստամայ զերկոսին
թագաւորսն Քուշանաց, զՇաւկն եւ զՊարիովկն. եւ զումարեալ զամենայն զարսն
կողմանց Արեւելից՝ դիմեաց զնաց յԱսորեստան զարու մեծաւ եւ հզաւր յոյժ, զի
սպանցէ զԽոսրով եւ առցէ յինքն զթագաւորութիւն նորա: Եւ զարք նորա կային յաջմէ
եւ յահեկէ բացագոյն ի նմանէ. եւ արքայն Քուշանաց Պարիովկն ի թիկունս նորա զկնի
նորա: Յայնժամ արկեալ ի միտս իւր նենգաւոր արքային Քուշանաց՝ երթեալ անցանէր
/510բ/ զառաջեաւ նորա սակաւ արամբք, եւ իջեալ յերիվարէն երկիր պագանէր ի
վերայ երեսաց իւրոց եւթն անգամ: Եւ մատուցեալ սա յառաջ՝ հրամայեաց հեծանել
անդրէն յերիվարն իւր: Եւ դարան գործեալ էր նմա ի ճանապարհի: Ասէ ցնա
Պարիովկն. «Հրամայեա՛ արձակել ի քէն զամբոխդ, զի խաւսեցայց ինչ ընդ արքայի
բանս ինչ խորհրդեան»: Որոյ ոչ զգացեալ զնենգութիւն նորա՝ հրամայեաց մարդկանն
երթալ յինքենէ: Եւ եղեւ մինչդեռ երթային նոքա զճանապարհն եւ խաւսէին՝ ելին

յանկարծակի դարանակալքն ի տեղուղէն իւրեանց, եւ հարեալ սպանին զՎստամ: Եւ ժամադիր լեալ զաւրացն իւրոց Պարիովկն՝ ազդ առնէր նոցա փութանակի, եւ նոցա զհետ արշաւեալ հասանէին եւ կալեալ զկին Վստամայ եւ զամենայն աղիս եւ զկարասի նորա՝ դարձան փութանակի եւ գնացին:

Անագան ուրեմն եւ ապա յետ աւուրց ինչ անցելոց ազդ լինէր ամենայն զաւրացն. եւ նոքա լքեալ քակտեցան ի միմեանց, եւ մեկնեալ գնացին յիւրաքանչիւր ի տեղիս: Գնացին նոյնպէս եւ զաւրն Գեղումն որ ընդ նմա, եկեալ հասեալ փութանակի յամուրս աշխարհին իւրեանց, եւ արքն այն հայաստանեայք, որ ապստամբեալ էին ի Սպահան եւ գնացեալք առ Վստամ՝ ընդ նոսա: Իբրեւ գնացին նոքա յերկիրն որ կոչի Կոմշ, որ կայ անդրէն ի թիկանց Վրկանի, յայնմ կողմանէ սարոյն, որ անցանէ ընդ մէջ նոցա, եւ հասին ի գեղն, որ կոչի Խեկեւանդ՝ ընդդէմ ելանէր նոցա Շահր Վահրիճ, եւ Սմբատ Գուրկան մարգպան հանդերձ բազմաւ: Եւ զաւրք Գեղումք ոչ աւելի քան զերկուս հազարս: Եւ պատերազմ ի վերայ երկրին այնորիկ: Հարին զզաւրն Պարսից, եւ փախստական արարեալ հալածական տանէին. զբազումս սպանեալ եւ զբազումս ձերբակալ արարեալ դարձան անդրէն եւ բանակեցան մաւտ ի տեղի պատերազմին եւ արքն այն հայաստանեայք ընդ նոսա: Մեռան բազումք եւ ի զաւրացն եւ ի հայաստանեայցն, որ ընդ մարգպանին Սմբատայ:

ԻԶ

Արդ՝ անկեալ ի միտ առն միոջ երազիւր երեք ամսաւք յառաջ քան զլինելն պատերազմին այնորիկ. եւ անուն առն Յովսէփ: «Այր մի, ասէ, սքանչելատեսիլ, եկեալ ասէր ցիս՝ պատերազմ լինի զկնի երից /511ա/ ամսոց, եւ անկանին բազումք ի պատերազմին. բայց դու երթիջի ը ի տեղի պատերազմին. եւ նշան լիցի քեզ այս, զի տեսանիցես այր մի անկեալ ի վերայ երեսաց երկրի, եւ մարմին նորա պաղպաղէ ի մէջ ամենայն դիականցն, եւ դու երթեալ որ ինչ գտանիցես առ նմա, առցես ի քեզ: Եւ զգոյշ լեր, ասէ, մի՛ մոռանայցես զշնորհն այն զի նա է սքանչելի»: Եւ յարուցեալ գնաց. եւ իբրեւ հասեալ ի տեղին՝ գտանէ նոյնպէս, որպէս ի տեսլեանն ասացեալ էր, զի մերկացուցեալ էր զնա եւ զամենայն դիակունսն: Եւ ունէր ընդ անձն շագոյր մաշկեղէն ուս ընդ անութ իւր: Ապա կայր մարմին նորա ի մէջ դիականցն. եւ մատուցեալ՝ առ յինքն զշագոյրն. եւ տեսանէր զի կայր ի նմա տուփ մի արծաթեղէն եւ խաչ մի ի մէջ նորա, յորում կայր մասն մեծ ի տերունեան խաչէն: Կնքեր զինքն նովաւ, եւ առեալ զնայ զհետ ընկերաց իւրոց:

Չուեցին ամենայն զաւրքն ի տեղուղէն յայնմանէ, եւ երթեալ հասանէին յամուրս աշխարհին իւրեանց: Յայնժամ զՎահրիճն խնդրէր թագաւորն ի տուն, եւ առ Սմբատ առաքէր շնորհակալութիւն մեծ, զի միամտութեամբ մարտուցեալ վանեցաւ, եւ ոչ եթող զտեղին, եւ ապա յետոյ ամենեցուն գնայր եւ նա փախստական:

ԻԷ

Եւ եղև ի գալ միւս ամի՝ ժողովէին ամենայն գունդքն թշնամեաց, եւ երթեալ բանակէին ի Տապարաստան զաւարի. գումարէ եւ Սմբատ զամենայն զաւրսն իւր եւ ի դիմի հարկանի նոցա պատերազմաւ: Եւ մատնեաց տէր Աստուած զզաւրս թշնամեացն ի ձեռն Սմբատայ, եւ սատակեաց զամենայն սրով սուսերի. եւ ապրեալքն

զնացին փախստական ի տեղիս իւրեանց: Իսկ այնք, որ էին ընդ նոսա, խնդրեցին երդումն եւ պայման եւ եկին կացին առաջի Սմբատայ, եւ Յովսէփն այն ընդ նոսա: Ապա ունէր Յովսէփ զգիւտն իւր առաջի նորա եւ պատմէ զտեսիլն, եւ բազում նշանս, զոր արարեալ էր ի մէջ բարբարոսացն, պատմէր: Յայնժամ յարուցեալ Սմբատ ծունր կրկնէր առաջի նորա, եւ առեալ յինքն՝ կնքէր զինքն նովաւ. եւ տայր ի ձեռն Միհրուի ուրումն առն երանելոյ, զոր եւ կարգեալ էր ի վերայ տանն իւրոյ հաւատարիմ եւ կամակատար, որ ի տանէ Դիմաքսենից, եւ տայր յեկեղեցին զոր ունէին երիցունք դրան նորա:

Յայնժամ /511ր/ առաքէ առ նա թագաւորն հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ, պատուով մեծացուցանէ ի վեր քան զամենայն մարգպանս իւրոյ տէրութեան առնելով, եւ զամենայն անաւթս մատռուակացն առաքէ նմա ոսկի, եւ հանդերձս թագաւորականս, արտախուրակս ոսկեզաւծս եւ զանգապանակ ակամբք եւ մարգարտովք կարգեալ. եւ զորդի նորա, որոյ անունն էր Վարագտիրոց, զոր էր սնուցեալ նորա իբրեւ զմի յորդոց իւրոց եւ էր մեծարու ամենայն դրանն արքունի՝ կարգէր ի մատռուակութեան, պաշտել զգինի անձին արքայի:

Եւ կալաւ Սմբատ զմարգպանութիւն աշխարհին այնորիկ ամս Ը: Յետ այսորիկ հրաման հասանէ կոչել զնա բազում մեծարանաւք ի դուռն արքունի, եւ հրամայէ երթալ տեսանել զերկիր իւր՝ յամի ուր եւ տասներորդի իւրոյ թագաւորութեանն:

Արդ՝ խնդրէ նա հրաման յարքայէն շինել զեկեղեցի սրբոյն Գրիգորի, որ էր ի Դուին քաղաքի: Եւ վասն զի վախճանեալ էր Մովսէս կաթողիկոսն երանելի, եւ ոչ գոյր վարդապետ ի տեղոջն յայնմիկ՝ եւ եւս փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման. եւ հասեալ հրաման յերկիր իւր՝ առնէ խնդիր վասն արթոռոյն մեծի, զի կարգեսցեն ի վերայ նորա տեսուչ խնամող եկեղեցւոյն եւ առաջնորդ փրկութեան իւրոյ: Եւ նստուցին զԱբրահամ զՌշտունեաց եպիսկոպոսն յարթոռ հայրապետութեան: Ապա սկսան արկանել հիմն եկեղեցւոյն. ժողովեաց ճարտարապետս քարի, եւ կացոյց ի վերայ նոցա հաւատարիմ գործակալս, եւ հրաման ետ փութանակի հասուցանել ի կատարումն:

Եւ գրեալ զիր ամբաստանութեան բերդակալին եւ մարգպանին առ արքայ, եթէ «Կարի մերձ է առ բերդն, եւ վնասակար է ի թշնամոյ»: Հրաման հասեալ յարքայէ, եթէ «Բերդն քակեսցի, եւ եկեղեցին անդրէն ի նմին տեղոջն շինեսցի»: Ամեն:

ԻԸ

Եւ եղև՝ յանցանել ձմերայնոյն, ի զալ զարնայնոյն ժամանակի՝ հասանէին սուրհանդակքն հրովարտակաւք, եւ կոչեն զնա մեծաւ շքեղութեամբ ի դուռն արքունի: Եւ երթեալ յանդիման լինի թագաւորին ի Մեծ անուանեալ Դաստակերտին եւ ելեալ արտաքս ի դահլիճն, նստի ի բոբ եւ ի բահդակ:

Յայնժամ տայ նմա արքայ զտանուտէրութիւն՝ որ անուանեալ կոչէր Խոսրով Շում, զարդարէ ի չքնաղս, ի գտակ եւ ի պատմուճան բեհեզեայս յոսկոյ աւծեալ, /512ա/ մեծացուցանէ ահագին պատուաւք ի ճամբար ականակապ եւ ի գումարտակ, եւ ի զահս արծաթիս. արձակու ի նա զվաճառն փոքր, զդիւան աշխարհին: Տայ նմա

զփոռսն չորեքձայնեանս եւ պահապանս դրանն նորա ի հետեւակաց արքունի.
գումարէ նմա զաւր մեծաւ ահեղութեամբ յարեւելս յերկիրն Քուշանաց. եւ հրամայէ
նմա առնել մարգպան՝ զոր ինքն կամեսցի: Իսկ սորա գնացեալ անտի՝ եկն եհաս ի
մերձակայ երկիրն առաջին իւրոյ իշխանութեան՝ Կումշ, եւ կոչէ առ ինքն ի Վրկանէ
զբուն ձեռական զաւրսն իւր զհամաշխարհիկ եւ գնայ ուղղորդ յԱրեւելս:

Եւ այս են իշխանք նախարարացն Հայոց, որ ընդ նմա իւրաքանչիւր գնդաւ եւ դրաւշու.
Վարազշապուհ Արծրունի, Սարգիս Տայեցի, Արտաւազդ եւ Վստամ եւ Հմայեակ
Ապահունի, Մանուէլ Ապահունեաց տէր, Վռամ Գողթնեաց տէր, Սարգիս
Դիմաքսեան, Սարգիս Տրպատունի, եւ այլք ի նախարարացն: Եւ զաւրք նորա իբրեւ
երկու հազար հեծեալ՝ յաշխարհէն: Ետես զի զաւրքն Քուշանաց ասպատակեալ
սփռեալ էին ի վերայ երեսաց ամենայն երկրին. եւ իբրեւ լուսն զլուր համբաւոյ նորա՝
ժողովեցան եւ գնացին. եւ սա պնդեալ զհետ նոցա հասեալ՝ փութանակի հասանէր:
Իսկ նոքա իբրեւ տեսին գնա զհետ նոցա հասեալ՝ դարձան ընդդէմ ճակատեցան, եւ
բաղիւեցին զմիմեանս պատերազմաւ. անտի ի փախուստ դարձան զաւրքն Քուշանաց,
եւ վանեցան առաջի զաւրացն Խոսրով Շում, բազումք ի նոցանէ մեռան եւ բազումք
փախստական գնացին: Եւ նա դարձեալ բանակեցաւ յԱպր Շահր՝ ի Տոս գաւառի. եւ
ինքն նստեր երեք հարիւր արամբք ի քաղաքագելոն որ կոչի Խոռխոս:

Յայնժամ թագաւորքն Քուշանաց խնդրեցին իւրեանց աւգնական ի Մեծէն Խաքանայ
արքայէն կողմանցն հիւսիսոյ: Եւ եկն ել ամբոխ Լ բիւրոյ ի թիկունս աւգնականութեան
նոցա, անց զգետովն որ կոչի Վեհոտ (որ ելանէ ի Թուրքաստանէ՝ յերկրէն Եփղատայ,
զԳիմնոտփեստեայս, զՇամնն եւ զԲրահմնն, եւ հոսի ի Հնդկիկս): Եւ բանակեալ ի
վերայ գետեզրն՝ ասպատակս սփռեցաւ ընդ արեւմուտս, եւ հասեալ յանկարծարէն
պատեցին պաշարեցին զգիւքադաքն, /512բ/ զի ունէր գելոն պատուար ամրութեան
շուրջ զիւրեաւ շուրջանակի:

Յայնժամ հրաման տայ Սմբատ երեք հարիւրոց անկանել ի բերդակն, որ ի մէջ
զիւղաքաղաքին. եւ ինքն հեծեալ յերիվար երիւք արամբք, որոց էին անուանք
այսոքիկ՝ Սարգիս Դիմաքսեան եւ Սարգիս Տրպատունի եւ ոմն մի ի զինակրացն
զեղջու հեծեալ, անուն Սմբատիկ. եւ դիմեալ յանկարծարէն՝ ի դուռն հասին, հատին
զամբոխին զաւրութիւն եւ գնացին: Եւ երեք հարիւրքն անկեալ ընդ բերդակն որ ի մէջ
զիւղաքաղաքին՝ դիմեցին ի վերայ զաւրաց նորա: Եւ էր հրամանատար զաւրուն նորա
պարսիկ ոմն իշխան՝ անուն Դատոյեան, հրամանաւ արքունի:

Արդ՝ թէպէտ եւ արձակու առ նա Սմբատ որ է Խոսրով Շումն, խոյս տալ ի նոցանէ,
նորա ո՛չ կամեցեալ լսել՝ ել ընդդէմ նոցա պատերազմաւ. եւ հարեալ նոցա զզաւրս
Պարսից՝ փախստական արարին զԴատոյեան, եւ ինքեանք ասպատակ սփռեալ
արշաւեցին մինչեւ ի սահմանս Ռէոյ եւ Ասպահան գաւառի, եւ աւերեալ զերկիրն
ամենայն՝ դարձան անդրէն ի բանակն իւրեանց: Եւ հրաման հասեալ ի Մեծէն
Խաքանայ առ Ճեմրուխ՝ անցին զգետովն եւ դարձան անդրէն ի տեղի իւրեանց:

Ապա հասեալ քննող յարքունուստ Սմբատայ եւ Դատոյենայ, այր ոմն գլխաւոր
նախարար, որում անունն էր Շահրապան Բանդական: Իսկ արդարացուցին զաւրն
ամենայն մնացեալն զՍմբատ. եւ Դատոյեան տարեալ ի դուռն կապանաւք՝ սպանաւ
յարքայէ:

Յայնժամ Սմբատ ժողովէ զգարն եւ վերստին սպառագինէ, գումարէ եւ այլ զարս բազումս յաւգնութիւն իւր, եւ դիմեալ գնայր ի վերայ ազգին Քուշանաց եւ արքային Հեփթաղեայ: Եւ նա անտի մեծաւ կազմութեամբ ընդդէմ ելանէ նորա. եկին հասին ի տեղի մարտին եւ ճակատեցան դէմ յանդիման միմեանց: Արդ՝ պատգամ յղէ առ Սմբատ արքայն Քուշանաց եւ ասէ. «Զի՞նչ աւգուտ է այսպէս խառնամբոյ մտանել ի պատերազմ՝ սպառել զարս մեր: Եւ կամ ի՞նչ ծանիցի իմ եւ քո քաջութիւնդ: Բայց ե՛կ, ես եւ դու միայն մարտիցոք, ելեալ ես աստի ախոյեան, եւ դու՝ այտի. զի այսաւր ծանիցի քեզ քաջութիւն իմ»: Իսկ նորա ձեռն յանձին հարեալ՝ ասէ. «Ահաւասիկ պատրաստ եմ ի մեռանել»: Եւ յարձակեալք աստի եւ անտի /513ա/ մեծաւ տագնապաւ ի միմեանս հասանէին. եւ ի մէջ երկուց ճակատուցն մարտ եղեալ ընդ միմեանս կռուէին. եւ ոչ կարէին վաղվաղակի զմիմեանս յաղթահարել, զի արք սկայագարք էին երկոքինն եւ կուռ սպառագինեալք: Ապա ի վերուստ իմն հասեալ աւգնութիւն՝ պատառի վերտամուտ բաւիլիկ եւ կուռ գրահին ամբութիւն արքային Քուշանաց ի նիզակէն Սմբատայ. զի հարեալ գնա զարութեամբ դիաթաւալ յերկիր կործանէր: Եւ զարքն նորա իբրեւ տեսին զարքայն իւրեանց՝ զարհուրեցան եւ դարձան գնացին փախստական. եւ սոքա զհետ արշաւեալ հասին ասպատակաւ մինչեւ ի Բաւիլ շահաստան Քուշանաց, եւ աւար հարեալ զերկիրն ամենայն, զՀարեւ, զՎատագէս, զՏոխորոստայն ամենայն եւ զՏաղական. առնոյր եւ զբերդս բազումս եւ զնոյնս քանդեալ աւերէր, եւ դառնայր յաղթութեամբ մեծաւ եւ բազում աւարաւ, եւ երթեալ բանակէր ի Մարգ եւ ի Մարգոտ գաւառի:

Յայնժամ հրեշտակք աւետաւորք փութով հասանէին առ արքայն Խոսրով, լիով զեղեալսն պատմէին քաջութիւն: Իսկ արքայն Խոսրով զուարճանայր զուարթանայր մեծաւ խնդութեամբ, եւ հրամայէր զարդարել փիղ մի մեծ եւ ածել ի դահլիճն. հրամայէ եւս հանել ի վեր գորդի նորա զՎարագտիրոց, որ անուանեալ կոչէր յարքայէ Ջավիտեան Խոսրով: Եւ հրամայէր գանձս ցանել ամբոխին. եւ գրէր առ նա հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ. եւ կոչէր գնա ի դուռն մեծաւ պատուով եւ շքեղութեամբ:

ԻԹ

Եւ եղև իբրեւ մերձեցաւ արթիւ միով ի դուռն արքունի՝ հրաման տայ արքայ ամենայն նախարարացն եւ զարաց իւրոց ելանել ընդ առաջ նորա, եւ աւժանդակացն հրամայէ նժոյգ տանել ընդ առաջ նորա յախոռէ արքունի՝ արքունական կազմուածով. եւ երթեալ մեծաւ շքով եւ փառաւք յանդիման եղև թագաւորին:

Իսկ նորա տեսեալ խնդութեամբ ընկալաւ գնա, եւ ձգեաց առ նա զձեռն իւր. եւ նորա համբուրեալ զձեռն նորա՝ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց: Յայնժամ ասէ ցնա արքայ. «Միամտութեամբ վաստակեցար, եւ մեք աւելի գոհ ենք զքէն. եւ արդ՝ յայսմհետէ աւելի մի՛ լինի աշխատ ելանել ի պատերազմն, այլ կա՛ց աստէն /513բ/ մերձակայ, ա՛ն, կէ՛ր եւ ա՛րք, եւ ուրախութեան մերում պարապեա՛ : Եւ էր նա երրորդ նախարար ի տաճարի թագաւորութեանն Խոսրովայ արքայի, եւ կացեալ ժամանակս սակաւս՝ վախճանեցաւ յամի ԻԸԸ երրորդի թագաւորութեանն նորա: Իսկ զմարմին նորա մեռեալ՝ տարան ի Հայաստան երկիր ի բնիկ հանգստարանսն, եւ եղին ի տապանի ի գիւղն Դարինս, որ է ի Գոգովիտ գաւառի:

.....

Ապա ապստամբեալ գնացին ի ծառայութիւն Մեծին Խաքանայ արքայի կողմանցն հիւսիսոյ, ի ձեռն ճենաստանն Ճեպետիոյ. ապա գնացեալ յարեւելից յարեւմուտս ընդ կողմանս հիւսիսոյ՝ խառնել ընդ զաւրացն Ճեպետիոյն այնորիկ հրամանաւ թագաւորին իւրեանց Խաքանայ: Եւ ելեալ ընդ Պահակն Ճորայ զաւրաւք բազմութեան՝ գնացին յաւգնականութիւն թագաւորին Յունաց:

Լ

Իսկ արդ՝ զի՞նչ եւս զԱտատ Խորիտոռունոյ ասացից եւ զմիւսանգամ զապստամբութիւնն: Էր սա պատրիկ մեծ, վասն որոյ հրաման տայ թագաւորն կոչել զնա ի պաղատն, եւ գնացեալ ի նա եւթանասուն արամբք. եւ մեծարեալ շքեղացոյց զնա եւ որ ընդ նմայն ըստ արժանի վայելչական ընդունելութեանն: Ետ նմա անաւթս ոսկիս եւ արծաթիս եւ գանձս բազում յոյժ:

Եւ հրաման ետ երթալ ի Թիրակ առ զաւրս իւր. եւ հրաժարեալ ի թագաւորէն եւ գնաց: Եւ մինչդեռ գնայր ի ճանապարհի՝ արկ նա ի միտս իւր ապստամբել եւ գնալ առ թագաւորն Պարսից: Եւ ստերիւրեալ ի ճանապարհէն՝ գնաց ի ծովեզերն եւ հանդիպեալ նաւի միոջ՝ ասէ նաւորդացն. «Անցուցէ՛ք զիս յայնկոյս, զի ի գործ կարելոր առաքեալ եմ ես ի թագաւորէն»: Եւ հրապուրեալ զնաւորդսն՝ անցուցին զնա, եւ գնաց փութանակի, ճեպեալ հասաներ ի Հայաստան երկիր: Եւ ոչ ոք վաղագոյն իմացաւ զճանապարհ գնալոյ նորա, մինչեւ բազում աւթեւանաւք մեկնեալ հեռացաւ ի ծովեզերէն: Ապա ուստեմն իրազեկ լինէին գնալոյն. եւ ելեալ ընդդէմ սորա քաղաքաց քաղաքաց զաւրք՝ եւ ոչ կարէին զդէմ նորա ունել, եւ ընդ ութ եւ տասն տեղի արարեալ նորա պատերազմն ի ճանապարհի՝ յաղթող ամենայնի գտանէր, թէպէտ եւ իւր զաւրականն պակասեալ նուազեր, եւ այնպէս գնացեալ փութանակի հասանէր ի Նախճաւան: Եւ ընկալեալ զնա Պարսիցն ի բերդն ամրանայր: Յայնժամ /514ա/ ժողովէր զամենայն զաւրս իւր ստրատելատն, եւ երթեալ պաշարէր զբերդն շուրջանակի զամէնն:

Ազդ լինի արքային Խոսրովու եղեալ իրքն, եւ արձակէ ի վերայ նոցա զՊարսայենպետ հանդերձ զաւրու: Իբրեւ եկն մերձեցաւ զաւրն՝ թողին նոքա զքաղաքն եւ գնացին. եւ նորա փութացեալ զնաց առ թագաւորն Պարսից: Իսկ նա սիրով ընկալաւ զնա, մեծացոյց պատուովք, եւ ետ նմա զգանձս, եւ հրամայեաց ռոճիկ յարքունուստ:

Եւ եղեւ զկնի ամի միոյ մեռանել Մաւրկայ, եւ թագաւորել Փոկասայ: Արկ սա ի միտս իւր ապստամբել եւ գնալ առ թագաւորն Յունաց: Սկսաւ պատրաստել երիվարս տաճիկս եւ կազմել սպառազինութիւն, յանկուցանէ յինքն արս սրիկայս: Լուր եհաս ի լսելիս արքային բանն, հրաման ետ կապել զնա ոտիւք եւ ձեռաւք, եւ բրաւք սպանանել:

Եւ այս են սահմանակալք տէրութեանն Պարսից յամս հաշտութեան այնորիկ ի Հայաստան երկրի եւ Դուին քաղաք: Վնդատական, Նիխորական. զսա սպանին զաւրքն Պարսից ի Դուին, եւ ինքեանք ապստամբեալ գնացին ի Գեղումս: Ապա Մերկուտ. ապա Յազդէն. ապա Բուտմահ. ապա Յեմանն: Իսկ ի Յունաց կողմանէ՝

նախ Յովհան Պատրիկ. ապա Հերակղ. ապա Սորմէն գաւրավար. մինչեւ լցան ամբ երեքտասանք հաշտութեանն:

Եւ հրաման ելանէ ի կայսերէ. «Երեսուն հազար հեծեալ վզենակալ է, ասէ, իմ ի վերայ աշխարհին Հայոց: Արդ՝ ԼՌ երդաւոր ժողովեցին ինձ անտի եւ նստուցին ի Թիրակացոց աշխարհին»: Եւ արձակոյր զՊրիսկոս ի Հայս վասն գործոյն այնորիկ: Մինչդեռ եկեալ հասանէր համբաւն խռովութեան մեծի, եւ Պրիսկոս յարուցեալ գնայր անհնարին տագնապաւ:

ԼԱ

Առումն Ուոհայի ի գաւրացն Փոկասայ եւ սպանութիւն Ներսիսի:

Եւ եղև յամի չորեքտասաներորդի Խոսրովայ արքայի, ի քսաներորդ ամի Մարկայ թագաւորութեանն՝ ապստամբեալ ի բաց կացին ի կայսերէ գաւրն Յունաց, որ ի Թրակացոց կողմանէ, եւ նստուցին իւրեանց թագաւոր զայր ոմն անուն Փոկաս կոչեցեալ: Եւ գնացեալ միաբանութեամբ ի Կոստանդնուպալիս՝ սպանին զՄարիկ թագաւոր եւ զորդիս նորա, եւ նստուցին զՓոկաս յարժոռ թագաւորութեանն: Եւ գնացին ինքեանք անդէն ի կողմանս Թրակացոց աշխարհին ի դէմ թշնամոյն: Եւ էր որդի /514բ/ մի կայսերն Մարկայ, անուն նորա Թէոդոս: Լուր համբաւոյն ելեալ տարածանէր ընդ ամենայն երկիր, եթէ զերծաւ Թէոդոս եւ գնաց առ թագաւորն Պարսից: Ապա ոչ սակաւ ինչ խռովութիւն լինէր ի մէջ Հռովմայեցոց տերութեանն անդէն ի թագաւորանիստ քաղաքին, եւ յԱղեքսանդր քաղաքի յԵգիպտոս, եւ յԵրուսաղէմ եւ յԱնտիոք, եւ յամենայն կողմանս երկրի առեալ սուր զմիմեանս սատակէին:

Հրաման ետ թագաւորն Փոկաս սատակել զամենայն ապստամբ՝ որ երկմտեալ էին ի նորին թագաւորութենէ: Բազումք սատակեցան անդէն սրով ի թագաւորանիստ քաղաքին: Եւ առաքեալ զԲոնոս ոմն իշխան հանդերձ գաւրու ի վերայ Անտիոքայ եւ յԵրուսաղէմ եւ յամենայն կողմանս աշխարհին. եւ նորա երթեալ եհար զԱնտիոք եւ զԵրուսաղէմ սրով սուսերի, եւ զամենայն իսկ զբազմութիւն քաղաքաց երկրին այնորիկ սպառեաց սրով:

Յայնժամ ապստամբեալ ի բաց եկաց ի Փոկասայ Երակլէս գաւրավար գաւրու իւրով, որ էր ի կողմանս Աղեքսանդրի, եւ բռնացեալ ի բաց կալաւ զերկիրն Եգիպտացոց: Եւ յԱսորոց կողմանէ ապստամբեալ Ներսէս գաւրավար ի Միջագետս Ասորոց, եւ հանդերձ գաւրու իւրով մտեալ բռնանայ յՈւրհայ քաղաքի: Եւ եկեալ գաւր ի վերայ նորա՝ պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն հանդերձ գաւրու:

Եւ եղև իբրեւ լուս արքայն Խոսրով զլուր համբաւոյն այնորիկ՝ ժողովեալ գումարեաց զամենայն բազմութիւն գաւրաց իւրոց, եւ գնաց ընդ արեւմուտս, եւ հասեալ ի Դարա քաղաք՝ նստաւ շուրջ գնովաւ եւ պաշարեաց գնաւ, եւ մարտ եղեալ կռուէր ընդ նմա: Եւ ընդ կողմանս Հայոց գումարեալ գաւրս, եւ զՋուան Վեհ ոմն իշխան մեծ գաւրագլուխ նոցա: Յայնժամ արքայ Խոսրով բաժանէ յերկուս մասունս. զմի մասն էթող անդէն շուրջ զքաղաքան, եւ միւսով մասամբն գնաց ինքն ի վերայ գաւրուն, որ պատեալ պաշարեալ պահէին զՈւրհայ: Եւ հասեալ ի վերայ նոցա

յանկարծարէն ի ծագել առաւաւտուն՝ զումանս սատակէր սրով, զումանս փախստական արարեալ, կէսքն ամացեալ ի գետն Եւփրատ մեռանէին, եւ կէսքն գնային հալածական: Իսկ արքայն Խոսրով մատուցեալ ի դուռն քաղաքին, զի բացցեն նմա եւ մտցէ ի ներքս. իսկ նոքա բացին զդուռն: Բայց մանուկ մի զարդարեալ /515ա/ թագաւորական հանդերձիւ, եւ եղեալ ի վերայ զլիւնն նորա պսակ, եւ եհան արձակեաց առ նա Ներսէս, ասէ. «Դա է որդի թագաւորին Մաւրկայ, Թէոդոս, եւ արասցես ի վերայ դորա ողորմութիւն, որպէս եւ հայր դորա ի վերայ քո»:

Եւ մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնա Խոսրովայ արքայի, դարձաւ անդրէն եւ գնաց ի Դարա քաղաք, եւ ունէր զնա առ իւր թագաւորական պատուով. եւ նստաւ նա շուրջ զԴարայի զտարի մի եւ կէս, եւ փորեցին զհիմունս քաղաքին ի ներքոյ պարսպին, եւ կործանեալ զպարիսպն նորա՝ առին զքաղաքն, եւ սուր ի վերայ եղեալ մաշեցին զամենայն սրով սուսերի: Եւ առեալ զառ եւ զաւար քաղաքին, դարձան անդրէն ի Տիգրան, քանզի էր զաւր նորա աշխատեալ եւ լքեալ ի պատերազմէ քաղաքին: Եւ հասեալ ի վերայ Ուրհայի այլ զաւր ի Յունաց կողմանէ՝ մարտեան ընդ քաղաքին եւ առին զնա. եւ կալեալ զՆերսէս սպանին եւ արին հեղին:

ԼԲ

Իսկ Ջուանն Վեհ, զոր արձակեաց ի կողմանս Հայոց հանդերձ զաւրու իւրով՝ երթեալ հասանէ յԱյրարատ գաւառ եւ ի Դուին քաղաք ի ձմերային ժամանակի, եւ դադարեալ հանգուցանէ զգաւրս իւր մինչեւ ի գալ հասանել զարնայնոյ ժամանակի:

Յայնժամ ապա եւ զաւրն Յունաց ժողովեալ զումարեցան ի քաղաքագեղն Եղեվարդ. եւ հասեալ ի վերայ նոցա զաւրն Պարսից՝ եղեւ պատերազմ ի դաշտին Եղեվարդայ. հարին զգաւրն Պարսից եւ կործանեցին կործանմամբ մեծաւ. եւ սպանին զգաւրավարն ի պատերազմին. եւ զմնացեալսն փախստական արարեալ հալածական տանէին: Եւ առեալ զառ եւ զաւար զբանակին Պարսից՝ դարձան ի բանակետղն իւրեանց, որ կայ ի վերայ գետեզերն, որ կոչի Հոռոմոց մարգ:

Եւ եղեւ ի գալ ամին միւսոյ, մինչդեռ արքայ Խոսրով մարտնչէր ընդ Դարա քաղաքի, զումարեցաւ այլ զաւր Պարսից ի կողմանս Հայոց, եւ Դատոյեան զաւրագլուխ նոցա: Եւ զաւրն Յունաց զումարեցան ի դաշտն Շիրակ եւ ի գեղն, որ կոչի Շիրակաւան: Եւ անդ զետեղեալ դադարեցան աւուրս ինչ, եւ ինքեանք տագնապեալք յընտանի պատերազմէն եւ զարհուրեալք յարձակմանէ աւտար թշնամոյն: Եւ զաւրն Պարսից հասեալ ի վերայ նոցա իբրեւ զլիւնն արծուոյ: Իսկ նոցա թողեալ զտեղի բանակին իւրեանց՝ անցին /515բ/ յայնկոյս գետոյն ի դաշտն, որ կոչի Ականից. եւ զաւրն Պարսից հետամուտ եղեալ հասանէին նոցա: Եւ լինի պատերազմն ի գեղն որ կոչի Գետիկ: Եւ մինչդեռ սոքա ճակատեալ էին դէմ յանդիման գալ եւ մերձենալ առ միմեանս, իսկ բնակիչք գաւառին, որ էին ժողովեալ ի բերդն Երզնայի, եւ ելեալ անտի բազմութեան մանկտոյ գերանդեալք եւ սրիանալք անկան ի վերջոյ նոցա, եւ գործեցին մեծ աւճիր վնասուց, թողին վիրաւորս, եւ առեալ զառ եւ զաւար եւ զկապուտ՝ գնացին ի բերդն իւրեանց:

Եւ նոցա բաղիւսեալ պատերազմաւ՝ փախստական լինէր զաւրն Յունաց առաջի նոցա: Իսկ նոցա զհետ մտեալ կոտորէին զբազումս ի դաշտացն եւ ի ճանապարհացն ցիր եւ

թաւալ կացուցանէին: Եւ սակաւք մնացեալք փախստեայս գնացին: Իսկ նոցա առեալ զառ եւ զաւարն՝ գնացին ի քանակն իւրեանց: Եւ իբրեւ տեսին զեղեալ չարութիւնն՝ համագունդ արշաւեալ ի բերդն՝ առեալ զնա, զբազումս սրով սատակեցին. եւ բազումք զահալէժ լինէին յահէ անտի. եւ կէսքն ելեալ ընդ դուռնն՝ որ բանայր ի կողմն գետոյն՝ փախստական գնային, եւ զայսն ամենայն ի գերութիւն վարեցին: Եւ գերեցան յաւուր յայնմիկ ի բերդէն յայնմանէ զելոք ԼԳ: Եւ զամենայն նոյնպէս ի գերութիւն վարեցին, եւ ժողովեալ զամենայն զառ եւ զաւար զաւառին. եւ զաւրքն դարձան եւ գնացին յԱտրպատական:

Ապա եկն Սենիտամ Խոսրով: Եւ զաւրն Յունաց գումարեալ նստան ի Ծաղկոտանն, մերձ ի գելոն որ կոչի Անգոն, ընդ որ անցանէ գետն Արածանի. եւ ի միւս կողմանէ քակեալ զգելոն՝ ածին ամրութիւն շուրջ զինքեամբ: Եւ զաւրագլուխ նոցա Թէոդոս Խորխոռունի: Եւ զաւրն Պարսից եկեալ քանակեցան մերձ առ նոսա ի թիկանց կողմանէ. եւ նոքա զարհուրեալ խաւսեցան ընդ նոսա, նախ՝ ի խաղաղութիւն, ասացին ոչ ունել պատերազմ, այլ թողուլ զբերդն եւ երթալ խաղաղութեամբ: Ապա միաբանք եղեալ՝ ոչ հաստատեցաւ բանն, այլ վստահացեալ յամրութիւն իւրեանց կարծէին առնել ինչ: Եւ եղև ի վաղիւ անոր դիմեաց գնաց ի վերայ նոցա զաւրն Պարսից: Եւ ոչ ոք արկանէր ի նոցանէն զէն զանձամբ իւրով, եւ կամ թամբեր գերիվար իւր: Եւ թէ ոք զինէր /515ա/ զանձն կամ թամբեր գերիվար՝ հասանէին մանկունք իշխանացն, եւ հանեալ ի բաց ձգէին զգէնն, չարաչար տանջելով զարսն, եւ զգաւտիս երիվարացն սրով հատանէին: Եւ եկեալ զաւրն Պարսից ճակատեցան մերձ առ նոսա դէմ յանդիման ի դաշտին կողմանէ, եւ ձգեալ բազմութեանն զաւրու աղեղնաւորացն, եւ թափեցին ի նոսա զկապարձս իւրեանց, եւ ծակոտէին նետիւք իւրեանց առ հասարակ զամենայն արս եւ գերիվարս: Եւ ընդոստուցեալ ամենայն երիվարք, որ կապեալ էին առ մտուրս առ իւրաքանչիւր դրան խորանաց, ընթաղրեալ առաթուր հարկանէին զխորանսն եւ զբանակսն ամենայն: Եւ թշնամոյն հատեալ զամրութիւնն՝ անկաւ ի քանակն, եւ անհնարին լինէր կոտորածն. եւ նոցա հատեալ զտեղի մի, ոմանք հետեւակք եւ ոմանք հեծեալք յանկումուղի ձի, ելին եւ գնացին փախստական: Եւ Թէոդոս Խորխոռունի անկեալ ի բերդն ամրանայր. եւ նստան նոքա անդէն յայնմ զիշերի ի նոցուն քանակատեղն: Եւ եղև ընդ առաւաւտն, պատգամ արձակէին, զի թողցեն զբերդն եւ գնացեն իւրեանց կարասեաւն եւ ամենայն կազմածովն: Եւ յանձին կալեալ նոցա առնել այնպէս: Եւ յաւուրն երրորդի բացին զդուռն քաղաքին, եւ ելին գնացին ամենեքեան ըստ ասացելումն քանին: Իսկ զԹէոդոսն Խորխոռունի կոչէր զաւրավարն Պարսից եւ ասէր ցնա. «Ո՛չ ունիմ իշխանութիւն արձակել զքեզ առանց արքունի հրամանի, այլ տաց տանել զքեզ ի դուռն, եւ գրեցից վասն քոյ առ արքայ զամենայն բանս բարութեան, եթէ ո՛րպէս միամտութեամբ եւ տիրասիրութեամբ գործեցեր, զի զգաւրս նոցա ի ձեռս մեր այնպէս մատնեցեր, եւ ապա զբերդդ առանց աշխատութեան ո՛րպէս ետուր մեզ, եւ երկիր կամաւք քովք ի ծառայութիւն»: Եւ գրեաց ըստ նմին քանի, եւ ետ տանել զնա ի դուռն: Եւ արքայ Խոսրով սիրով ընկալաւ զնա, եւ կարգեաց նմա ռոճիկս եւ հանդերձագինս յարքունուստ: Բայց յապա ժամանակիս եղեալ կարծիս նենգութեան՝ հրամայեաց սպանանել: Իսկ ի բերդին Անգեղ նստուցեալ բերդակալ, եւ գումարեալ զգաւրս իւր գնաց ինքն ի ներքսագոյն եւ նուաճեաց /516բ/ զերկիրն ի ծառայութիւն:

Եւ եղև յետ այնորիկ միւսանգամ պատերազմն ի կողմանս Բասենոյ, եւ եհար զՅոյնն եւ հալածեաց. եւ փախստական արարեալ ընկենոյր յերկիրն իւրեանց: Եւ կալաւ նա

քաղաքս՝ զԱնգղ եւ զԳայլատուս, զԵրզինայ, եւ ի Դարային զքաղաքն Օխնկերտի: Եւ հրաման հասեալ յարքայէն՝ գնաց:

ԼԳ

Յայնժամ արքայ Խոսրով դարձաւ ի Դարայէ եւ հանգոյց զգաւրս իւր վերստին, եւ այլ եւս բազմութիւն զաւրաց ժողովեալ գումարեաց, եւ արձակէր ընդ կողմանս Ասորեստանի զաւր մեծ հզար յոյժ, զԽոռեամ, որ Ըռազմանն անուանեալ, զաւրագլուխ նոցա: Եւ հրաման տայր նոցա այսպէս, եթէ «Որք եկեացեն ի ծառայութիւն՝ սիրով ընկալ, եւ ի խաղաղութեան եւ ի շինութեան պահեսջիր. եւ որ ընդդէմ դարձցին եւ պատերազմեցին՝ սրով սատակեցին»: Եւ ընդ կողմանս Հայաստանի արձակէր զԱշտատ զՅեզտայար հանդերձ զաւրու մեծաւ. եւ զԹէոդոս կայսր զանուանեալ որդին Սաւրկայ ընդ նմա գումարէ:

Եւ Խոռեամ առեալ զգաւրացն բազմութիւն գնաց ի կողմանս Ասորեստանի, եւ հասեալ ի Միջագետս Ասորոց, պատեալ պաշարեն զՈւռուհայ քաղաք, եւ մարտ եղեալ կռուի ընդ նմա: Իսկ նոքա ի բազմութենէ զաւրացն եւ ի մարտիցն յաղթութենէ եւ զի ոչ ուստեք գոյր նոցա ակնկալութիւն փրկութեան՝ խաւսեցան ի խաղաղութիւն, եւ խնդրեցին երդումն, զի մի կորուսցեն զքաղաքն, եւ բացեալ զդուռն քաղաքին հնազանդեցան ի ծառայութիւն: Նոյնպէս եւ Ամիթ եւ Թելա եւ Ռաշայենայ եւ ամենայն քաղաքք Միջագետաց Ասորոց կամաւք հնազանդեալ ի ծառայութիւն՝ պահեցան ի խաղաղութեան եւ ի շինութեան: Եւ գնացեալ նոցա յԱնտիոք քաղաք՝ հնազանդեցան եւ նոքա կամաւք ի ծառայութիւն հանդերձ ամենայն քաղաքաւք եւ բնակչաւք իւրեանց, փախստականք լեալ ի սրոյն Փոկասայ:

Իսկ Աշտատ Յեզտայար եկն ի սահմանս Հայոց յամի ութ եւ տասներորդի թագաւորութեանն: Եւ զաւրն Յունաց գումարեալ ժողովեցան ի գաւառն Բասենոյ, եւ եւս ահագին դիմեալ յարձակեցան ի վերայ նորա. եւ եղեւ պատերազմ մեծ ի Դու եւ յՈրդորու: Հարին զաւրն Յունաց եւ խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ: Բագումք մեռան ի պատերազմին, եւ ոչ գոյր թիւ սպանելոցն ի դաշտին: /517ա/ Հալածեաց գնոսա մինչեւ ի քաղաքն Սատաղացոց, եւ ինքն գումարեալ բանակեցաւ շուրջ զԿարնոյ քաղաքաւ, եւ կալաւ ընդ նմա գործ պատերազմի. ընդդիմացան ի ներքուստ ինչ. եւ ոչ սակաւ լինէր կոտորածն վնասուց յարտաքնոցն: Ապա յառաջ մատուցեալ Թէոդոս կայսրն ասելով, եթէ «Եւ եմ, ասէ, թագաւորն ձեր»: Յայնժամ հաւանեալ բանային. ելին զլիաւորքն քաղաքին եւ ընծայեցան նմա, եւ դարձեալ անդրէն հաւանեցուցին զքաղաքն, թէ նոյն ինքն է Թէոդոս, որդին Սաւրկայ: Յայնժամ բացեալ զդուռնն՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն: Եւ կարգեալ ի նալ պահապանս, գնաց եւ կալաւ զքաղաքն Հաշտենից՝ զՁիթառիճ եւ զՍատաղ եւ զԱռաստիայ եւ զՆիկոպաւլիս եւ գնաց:

Ապա եկն Շահէնն Պատգոսապան եւ զանց արարեալ զԿարնոյ քաղաքան. եւ յոստանն Դըւնայ եկն մարգպանութեանն Շահրայեանպետ: Իսկ Շահէնն երթեալ հանդիպէր զաւրացն Յունաց ի Կարին գաւառի: Եւ արարեալ պատերազմ՝ հարկանէր զնոսա սրով սուսերի եւ փախստական արարեալ հալածական առնէր յաշխարհէն:

Իսկ յամին քսաներորդի առաջներորդի արքային Խոսրովայ հրաման ետ նմա՝ փոխել զբնակիչս ի Կարնոյ քաղաքէ եւ տանել բնակեցուցանել յԱհմատեան շահաստանի. ընդ նոսին ըմբռնեալ եւ երանելի ծերունի կաթողիկոսն Յովհան ի գերութիւն վարեցաւ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցոյն: Եւ անդէն վախճանեալ բերաւ մարմին նորա ի գիւղն Աւան, յեկեղեցին, զոր ինքն շինեաց: Եւ ի նմին ամի վախճանեցաւ երանելին Աբրահամ կաթողիկոսն: Եւ յետ սորա յաջորդէ զաթոռ հայրապետութեանն Կումիտաս Տարոնոյ եպիսկոպոսն, որ ի գեղջէ Աղցիցն աւանէ, եւ առ սովաւ կատարի շինուած եկեղեցոյն սրբոյն Գրիգորի:

Եւ յամին քսաներորդի Խոսրովայ արքայի ասպատակ արարեալ Շահենայ՝ արշաւեաց ի կողմանս արեւմտից եւ գնացեալ ի Կեսարիա Կապադովկացոց. իսկ բնակիչք քաղաքին քրիստոնեայք ելին ի քաղաքէն եւ գնացին. բայց Հրեայքն ընդ առաջ երթեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն. եւ նստաւ նա ի քաղաքին յայնմիկ զտարի ...ան զՎասակն Արծրունի զորդի Մահակայ /517բ/ նահապետին Արծրունեաց, եւ սպանին զնա հանդէպ դրանն քաղաքին ի վերայ փայտի. որ թէպէտ եւ բազում աւճիրս վնասուց զործեալ էր նորա ի զարուն Պարսից, սակայն ամենայն զարն Պարսից ողբայր զնա վասն քաջութեան եւ արիութեան, եւ մանուկ ուժեղ եւ բարձրահասակ: Մանաւանդ զի սնեալ եւս էր ի մէջ նոցա, եւ վարժեալ եւս էր ի նոցանէն հրահանգաւ: Այսպէս եւ սա:

ԼԴ

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ գումարել զարս Երակլի՝ որ ի կողմանս Եգիպտացոց, յամի քսաներորդի երկրորդի թագաւորութեանն Խոսրովայ, եւ նաւեալք ընդ ծով՝ հասին ի Կոստանդնուպոլիս, եւ սպանեալ զՓոկաս թագաւոր՝ նստոյց զՀերակղոս զորդի իւր յաթոռ թագաւորութեանն, եւ արար յամենայն երկիրն խաղաղութիւն:

Եւ եղև իբրեւ թագաւորեաց Հերակղոս՝ արձակեաց հրեշտակս մեծապէս զանձիւք եւ հրովարտակաւք առ արքայ Խոսրով՝ ինդրել զխաղաղութիւն մեծաւ թախանձանաւք: Որում ոչինչ կամեցաւ լսել արքայ Խոսրով ասելով. «Իմ է թագաւորութիւնն այն, եւ ես զԹեոդոս զորդին Մարկայ նստուցի թագաւոր: Եւ նա երթեալ առանց մեր հրամանի թագաւորեաց, եւ զմեր գանձն մեզ ընծայս մատուցանէ. բայց ես ոչ դադարեցից՝ մինչեւ առից զնա ի բունն իմ»: Եւ առեալ զգանձն՝ հրամայեաց սպանանել զհրեշտակս նորա, եւ բանից նորա ո՛չ արար պատասխանի:

Յայնժամ գումարել Երակլի զգարս իւր՝ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքան եւ արգել զնոսս յարշաւանաց իւրեանց: Եւ գումարեալ զգարն ի ձեռն կուրատորի ուրումն, հրաման ետ զգուշանալ, եւ ինքն գնաց ի տեղի իւր:

Եւ պաշարեցին զքաղաքն Կեսարացոց տարի մի, եւ նեղեցաւ զարն Պարսից ի կերակրոյ. եւ զի ոչ գոյր իսար երիվարացն բազմութեան: Եւ եղև իբրեւ հասին յաւուրս ամառնային ջերմութեանն, եւ լցեալ սեռնեցան վայրքն բուսով դալարոյ՝ հրդեհեցին զքաղաքն հուրք, եւ ելեալ գնացին բռնութեամբ, հարեալ զՅոյնն եւ փախստական արարեալ յետուստ իւրեանց. եւ ինքեանք երթեալ ի սահմանս Հայոց: Եւ ձմերեալ զարն Պարսից ի Հայաստան աշխարհին:

Կոչի Շահէն փութանակի ի դուռն թագաւորին Պարսից, եւ հրաման տայ նմա արքայ երթալ անդրէն ընդ արեւմուտս փութանակի: Իսկ նորա /518ա/ առեալ զգաւրս իւր յաւուրս ամարայնոյ գնացեալ հասանէ ի Կարնոյ քաղաք, եւ դիմեալ ի վերայ Մելտինոյ, առնու զնա եւ հնազանդէ ի շառայութիւն: Եւ ինքն գնացեալ միանայր ի գաւրն Խոռեմայ, որ էր ի Պիսիդացոց կողմանէ:

Եւ յոստանն Դրնայ եկն փոխանակ Շահրայենպետի՝ Պարսեանպետ Պարշընագղաս ապա Նամդար Վշնասպ. ապա Շահրայդական: Սա արար կռիւ մի ի Պարս եւ յաղթեաց. ապա Ըռոճ Վեհան: Սա հետամուտ լեալ զհետ թագաւորին Երակղայ ի Հայս մինչեւ ի սահմանս Ասորեստանի, մինչեւ եղեւ պատերազմ մեծ ի Նինուէ, յորում անկաւ ինքն եւ ամենայն գաւրք իւր:

Իսկ թագաւորն Երակղոս գումարէ զՓիլիպիկոս գոմն երեց ի գաւրավարութիւն: Եւ էր լեալ Փիլիպիկոսս այս փեսայ կայսերն Մաւրկայ, եւ բազում ժամանակաւ արարեալ գաւրավարութիւն՝ գործէր զմարտից յաղթութիւն: Եւ ապա յանկարծարէն արկեալ ի միտս իւր անդրէն յաւուրս Մաւրկայ թագաւորութեանն, կտրեալ զհերս գլխոյ իւրոյ եւ զգեցեալ զքահանայութիւն՝ զինուորեցաւ յովստ եկեղեցոյ: Արդ՝ զսա բռնադատեալ Հերակղի, կարգէ գաւրավար եւ արձակէ ի կողմանս արեւելից գաւրու մեծաւ: Եւ նորա դիմեալ ընդ Կեսարիա Կապադովկացոց՝ երթեալ հասանէր ի Հայաստան երկիր, ի գաւառ Այրարատայ, եւ բանակի ի դաշտին Վաղարշապատ քաղաքի:

Հապճեպ ստիպով ի ձեռն թեթելընթաց երագոտն սուրհանդակաց հրաման թագաւորին հասաւ. մեծաւ վտանգաւ ստիպէր զգաւրս իւր հասանել զհետ նորա եւ անյիշատակ ի միջոյ ի բաց բառնալ զգաւրն: Եւ նոքա երթեալ մեծաւ ստիպով հասին ի գաւառն Այրարատայ եւ բանակեցան ի վերայ գետեզերն Երասխայ, կամեցեալ առ վաղիւն խմբել զգործ պատերազմին: Ի նմին ժամու ի գիշերին գնացեալ ի վերայ, Փիլիպպոսի ի Նիզ գաւառի եւ պատեալ զթիկամբք լերինն Արագածայ՝ երթեալ անցանէ ընդ Շիրակ եւ ընդ Վանանդ մերձ քաղաքան Կարնոյ եւ երթեալ հասանէ ի սահմանս իւր: Իսկ գաւրն Պարսից, քանզի յաւզնեալ էր ի հեռաւոր եւ յայնպէս վտանգաւոր ուղեաց ճանապարհին,՝ քանզի բազումք մեռան ի ճանապարհին ի գաւրացն, եւ բազմաց երիվարք սատակեալ՝ անկանէին հետիոտս՝ ոչ կարացեալ հապճեպ /518բ/ ստիպով զկնի նոցա լինել հետմուտ: Այլ դադարեալ աւուրս ինչ. ապա գնացեալ հանգստիւ, երթեալ անցանէ ի կողմանս Ասորեստանի: Եւ բանակեցան անդէն ի տեղուջն, ուր էին զառաջինն եւ լայնեալ յաջ եւ յահեակ իւրեանց՝ լաստեցան եւ կալան զերկիրն ամենայն:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Հերակղոս զորդի իւր զԿոստանդին, ետ զնա ի ձեռն սընկղիտոսին, եւ յանձնեալ ամենայն մեծամեծացն պալատոյն՝ հաստատեաց զնա յաթոռ թագաւորութեան իւրոյ: Եւ իւր առեալ յանձն զանուն գաւրավարութեան, հանդերձ եղբարբն իւրով Թեոդոսիւ գումարեալ ժողովեաց զբազմութիւն գաւրացն, եւ անցեալ զնաց յԱսորեստան ի կողմանս Անտիոքացոց: Եւ եղեւ պատերազմ մեծ ի կողմանս Ասիացոց եւ բռնացեալ հոսեցաւ արին գաւրականացն առ Անտիոք քաղաքաւ: Սաստիկ լինէր խումբ եւ խառնուրդ, եւ անբաւ կոտորածն ի մէջ տարուբերին. եւ յաւզնեալ վանեցան ի մարտին երկոքին կողմանքն: Բայց սակայն գաւրացեալ Պարսիկն՝ փախուցեալ զՅոյնն հալածեաց, եւ ստացաւ հանդերձ քաջութեամբ զյաղթութիւն: Եւ եղեւ միւս եւս այլ պատերազմն մաւտ ի նեղուց մտին ի

Կիւիլկեայ. Եհար Յոյն գՊարսիկն ի ճակատուն ԸՌ արանց սպառազինաց: Եւ ինքն դարձեալ փախստական գնաց. եւ զաւրացեալ զաւրն Պարսից՝ անցեալ կալաւ զՏարսասն քաղաք եւ զամենայն բնակիչս Կիւիլկեցոց զաւառին:

Յայնժամ ապա ամենայն երկիրն Պաղեստինացոց կամաւք հնազանդեցան ի ծառայութիւն արքային Պարսից. մանաւանդ մնացորդք ազգին Հեբրայեցոց, ապստամբեալք ի քրիստոնէից եւ առեալ ի ձեռն զնախանձ հայրենի՝ մեծ աւճիրս վնասուց գործէին ի մէջ բազմութեան հաւատացելոցն: Երթեալ առ նոսա միաւորեցան խառն ի միաբանութիւն: Յայնժամ զաւրն արքային Պարսից նստէր ի Կեսարիա Պաղեստինացոց, եւ զաւրավարն նոցա անուանեալ Ռազմիոզան, որ է Խոռեամ, խաւսէր ընդ Երուսաղէմի, զի կամաւք հնազանդեցին ի ծառայութիւն, եւ ի խաղաղութեան եւ ի շինութեան պահեսցին:

Արդ՝ նախ միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, եւ մատուցին զաւրավարին եւ ի շխանացն պատարագս մեծամեծս, եւ խնդրեալ ոստիկանս արս հաւատարիմս՝ նստուցին առ իւրեանց առ ի պահպանութիւն քաղաքին: Եւ յետ անցանելոյ /519ա/ ամսոց, մինչ միաբանեալ ամենայն ռամիկ կաճառացն մանկունք քաղաքին սպանին զոստիկանս թագաւորին Պարսից եւ ինքեանք ապստամբեալք ի բաց կացին ի ծառայութենէ նորա: Յայնժամ եղև պատերազմն ի մէջ բնակչացն քաղաքին Երուսաղէմի, հրէին եւ քրիստոնէին. եւ զաւրացեալ բազմութեան քրիստոնէիցն՝ հարին սատակեցին զբազումս ի հրէիցն: Եւ մնացեալքն ի հրէիցն անկեալ ի պարսպացն՝ գնացին ի զաւրն Պարսից: Յայնժամ ժողովեաց Խոռեամ, որ է Ըռազմիոզան, զզաւրս իւր եւ երթեալ բանակեցաւ շուրջ զԵրուսաղէմաւ եւ պաշարեաց զնա. եւ կալաւ ի վերայ նոցա գործ պատերազմի զաւուրս ԺԹ: Եւ փորեալ ի ներքոյ զհիմունս քաղաքին՝ աւերեցին զպարիսպն:

Եւ եղև յաւուրն ԺԹՂ երորդի յամսեանն մարգաց, որ աւր ԻԸ էր ամսոյն, յամի ԻԵՂ երորդի թագաւորութեանն Ապրուէզ Խոսրովայ, զկնի տասն աւուր անցելոյ յետ զատկին, առին զաւրքն Պարսից զԵրուսաղէմ, եւ սուր ի գործ արարեալ մինչեւ ցերիս աւուրս՝ սպառեցին զամենայն մարդիկ քաղաքին. եւ նստան ի ներքս քաղաքին ԻԱ աւր. ապա ելեալ բանակեցան արտաքոյ քաղաքին եւ այրեցին զքաղաքն հուրք: Եւ համարեցին համար անկելոց դիականացն, եւ եղև թիւ սպանելոցն ԺԷ հազար մարդ: Եւ զորս կալան կենդանիք՝ ԼԵ հազար մարդ: Կալան եւ զհայրապետն, որում անուն էր Զաքարիա, եւ զխաչապանն. եւ ի խնդիր անկեալ կենսաբեր խաչին՝ սկսան զնոսա տանջել. եւ զբազումս ի պաշտաւնէից կառափնատեալ սատակէին ի ժամանակին յայնմիկ: Ապա ցուցին զտեղին, ուր ծածկեալ կայր. զոր առեալ վարեցին ի գերութիւն. եւ զարծաթ եւ զոսկի քաղաքին ձուլեալ խաղացուցին ի դուռն թագաւորին:

Ապա վասն անկելոց ձերբակալացն հրաման հասեալ ի թագաւորէն՝ առնել ի վերայ նոցա ողորմութիւն, շինել զքաղաքն, եւ զնոսա անդրէն հաստատել յիւրաքանչիւր կարգ: Եւ զհրեայսն հրամայէ հալածական առնել ի քաղաքն. եւ անդէն վաղվաղակի մեծաւ ստիպով կատարեն զհրամանն արքունի: Եւ կարգեցին երիցապետ զոմն ի վերայ քաղաքին, անուն Մոդեստոս, որ զրէ ի Հայաստան երկիր աւրինակ այսպէս.՝

Աւրինեալ է Աստուած եւ /519ր/ հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, հայր գրութեանց եւ Աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարեաց զմեզ մխիթարութեամբ բազմաւ ի վերայ ամենայն նեղութեանց մերոց ի գալստեան ձերոյ հաւտիդ: Քանզի ո՞չ մխիթարեաց զմեզ ի գալստեան դոցա. նախ՝ յիշեցուցանելով մեզ զառաջին երթեւեկն, զոր առնէին ի պատուական տեղիս Երուսաղէմի: Երկրորդ՝ զի հաճեաց զմիտս մեր ի գալստեան դոցա, եւ ծանեաք, զի ոչ իսպառ մերժեաց զմեզ Աստուած: Այլ արդարեւ սոյն Աստուած մեր ի մեզ է, ցուցանելով մեզ ի ձեռն նոցուն իրաց զմեծամեծս իւր՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս մինչեւ ցայժմ կատարելով. եւ զգարութիւն նորա եւ սքանչելիս նորա աւրինելով եւ մեք զՊաղոսսին ասասցուք. «Ո՞ր րչպէս մեծացան գործք քո, Տէր. զամենայն իմաստութեամբ արարեր»*: Արդարեւ անքնին են դատաստանք նորա, եւ առանց զննելոյ են ճանապարհք նորա: Զի ո՞վ ծանեաւ զմիտս Տեառն, կամ ո՞ր խորհրդակից եղէ նմա, կամ ո՞վ ետ նմա փոխ եւ հատուցանէ նմա, զի ի նմանէ են եւ նովաւ եւ ի նա ամենայն: Նմա փառք յաւիտեանս, ամէնէ*:

Արդ՝ զի զհակառակորդսն մեր սիրելի արար, եւ ետ զմեզ ի գրութիւն եւ յողորմութիւն առաջի ամենայն գերչաց մերոց. որ զտիրասպանունս եւ զհրեայս, որք կարծէին չարչարանաւք սորա դարձեալ թշնամանել զայն, որ չարչարեցաւ վասն մեր, զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զճշմարիտ Աստուածն մեր, որք համարձակեալ պատերազմեցան իսկ, եւ այրեցին զպատուական տեղիս զայս՝ հաճեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն զնոսա աւտարացուցանել ի քաղաքէն սրբոյ իւրմէ Երուսաղէմէ: Որք կամէին բնակիչ առնել ինքեանց՝ լսեն բովանդակ չբնակել, եւ տեսանել ո՞չ արժանաւորին, եւ զպատուական եւ զերկրպագու չարչարանս եւ զսուրբ եւ զկենսւրնկալ նորա գերեզմանս եւ զսուրբ Գողգոթայ մեծափառ նորոգեալ ճանաչեն, հատուցեալ զիւրաքանչիւր փառս. բազում վերագրութեամբ զաստուածային պաշտանն եւ զմայր եկեղեցեաց Սիովնն, եւ զվերացումն նորա եւ միանգամայն իսկ ասացեալ՝ զամենայն երկրպագու տեղիս նորոգեալ լսելով՝ նախանձաբերին, ոչ ի բարի, այլ ի բնիկ նախանձանք հայրենական հաւր նոցա Կայենի: Քանզի բազում անգամ ջանացան, բազում կաշառաւք հրաման խնդրէին մտանել ի սուրբ քաղաքն, եւ ոչ արժանաւորեցան՝ յԱստուծոյ /520ա/ արգելեալ, որ եւ խրատեաց զմեզ ոչ ըստ գործոց մերոց, այլ հայրական գրութեամբն դարձուցանել զմեզ ի նորոգութիւն:

Բայց եւ զհրաշալիս գրելով ուրախ առնեմք զքեզ. ոչ յանիրաւութենէ եւ կամ յաւերանաց շինութիւնք երկրպագու տեղեացս այսոցիկ լինին, այլ ի ձեռն նորա ողորմութեանն, որով բարձրացոյց զաշխարհս եւ զառ ինքն ծանալթութիւն շնորհեաց:

Արդ՝ որպէս ասացեալդ, թէ շնորհիւ Աստուծոյ ի ձեր սուրբ աղաւթիցդ ամենայն եկեղեցիքս Երուսաղէմի կարգաւորեցան եւ պաշտին: Եւ խաղաղութիւն քաղաքիս Աստուծոյ եւ սորին շրջեկիս, որպէս դէմ յանդիման պատմեն ձեզ, որպէս տեսին զայս քրիստոսասէր մարդիկդ ձեր: Քանզի զայս ամենայն ի նորին յաւրինողին՝ եւ միայն ի մարմնի են գործքն, եւ ոչ ի մարդկային ձեռաց է զարութիւն, զի մի՛ պաճեսցի ամենայն մարմին առաջի նորա: Քանզի նա է խաղաղութիւն մեր որ առնէ զամենայն, որպէս ասացեալդ է, եւ վերստին նորոգէ որպէս այժմիկ մարտեալ՝ ուրախ արասցէ զմեզ ի ձեռն սուրբ աղաւթից ձերոց, քարոզելով զսորին խաղաղութիւն սուրբ եկեղեցեացն եւ շնորհելով մեզ հովիւս եւ առաջնորդս եկեղեցեաց նորա: Եւ արկցէ ի միտս ձեր՝ անդադար աղաւթելով վասն մեր, եւ մի՛ պակասել ամենեւին ի յիշել եւ

նայել ի մեզ եւ յաղքատս Երուսաղէմի, եւ որ ինչ պիտոյ է՝ լնուլ: Եւ եթէ հնար իցէ զաստուածասէր ձեր նախանձոյ եւ ի ձեռնտուութիւն շինածոյ կենարար չարչարանացն ձգել. զի եւ այսմ բարոյ եւ փափագելի պարգեւաց հանդիպիմք: Բայց եւ զայս աղաչեմ զհայրական զձեր սրբութիւնդ եւ որք ընդ ձեր սրբատուն եպիսկոպոսունսդ են, առաջի նոցա ընթեռնուլ զթուղթդ:

ԼԶ

Չայն աւետարտր փողոյ մեծի ի հրեշտակէն գոչէ մեզ ի ձեռն թղթոյս այսորիկ, հասելոյ յաստուածակերտ քաղաքէ այտի, որ աւետարանէ մեզ ուրախութիւն մեծ:

Վասն այսորիկ ուրախ լինին երկինք, եւ ցնծասցէ երկիր, զուարճասցին փառաւք իւրովք եկեղեցի եւ մանկունք իւր: Եւ արդ՝ մեք ամենեքեան միաբան գոչմամբ զհրեշտակական փառաբանութիւնսն երգեսցուք ասելով. «Փառ յի բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»*:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՆ Տ ԿՈՒՄԻՏԱՍԱՅ

Շնորհիւն Աստուծոյ յեպիսկոպոսապետէս եւ յամենայն /520բ/ ուղղափառ եպիսկոպոսացս եւ յերիցանցս, ի սարկաւագացս եւ ի դպրացս, եւ յամենայն ժողովրդոց աշխարհիս Հայոց՝ ձեզ նեղելոցդ եւ վշտացելոցդ, զանալից եղելոցդ** եւ իրատելոցդ, յանձանձելոց եւ զգուելոց, սփոփելոցդ եւ սիրեցելոցդ ի Հաւրէն երկնաւորէ. Եղբայր պատուական Մողեստոս, քեզ եւ ամենայն եկեղեցեացդ որ յԵրուսաղէմի. շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ սէրն Աստուծոյ եւ խաղաղութիւն բազմացի***:

Նախ՝ գոհանամք զԱստուծոյ ի վերայ մխիթարութեանց, ընդ որ մխիթարեաց զձեզ, որպէս զի եւ դուք կարող լինիջիք մխիթարել զայնոսիկ, որ յամենայն նեղութիւնս իցեն****: Զի ահաւասիկ մեք իսկ ի ձեռն մխիթարութեան ձերոյ որ եհաս առ մեզ մխիթարեցաք ի բազում վշտացս եւ ի սաստիկ նեղութեանցս եւ ի դառն կտտանացս որ նեղէին զմեզ: Այլ հաւատարիմ է Աստուած*, որ սփոփեաց հայրական գթութեամբ իւրով զամենայն հաւտս հաւատացելոց ի ձեռն այդորիկ, եւ մոռացոյց գորտմութիւնս մեր ուրախութեամբ լրոյս եւ ձայնի շինութեամբդ եւ խաղաղութեամբդ Երուսաղէմի: Բայց առ մեզ գոչէ մարգարէն, աղաղակէ եւ ասէ. «Մխիթարեցէ՛ք, մխիթարեցէ՛ք զժողովուրդ իմ, ասէ Աստուած, քահանայքդ խաւսեցարո՛ւք ի սիրտ Երուսաղէմի***, եւ մխիթարեցէ՛ք զդա, զի լի եղեւ տառապանաւք»: Իբրեւ յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած, քանզի «գոր սիրէ Տէր, իրատէ»****. ո՞ իցէ որդի, գոր ոչ իրատեսցէ զնա հայր իւր. «զի նորա վիրաւքն բժշկեցաք****, եւ իրատ խաղաղութեան մերոյ ի նմա»: Բայց զիտեա՛ դու զայս, ո՛վ եղբայր սիրելի, ո՛չ սակաւ մխիթարութիւն գործէին եւ մերոյ ժողովրդեանս յերթեւեկէ այդ ճանապարհացդ: Նախ՝ զի մոռանային զամենայն վիշտս եւ գորտմութիւն աշխարհիս: Երկրորդ՝ զի սրբէին զմեղս իւրեանց ի ձեռն ապաշխարութեան, պահոց եւ ողորմութեան, տքնութեամբ զտիւ եւ զգիշեր անհանգիստ ուղեգնացութեամբ: Երրորդ՝ զի մկրտէին զմարմինս ի ջուր սրբութեան ի Յորդանանու յորձանսն հրաղէզս, որ յամենայն տիեզերս աղբերացաւ շնորհքն աստուածային. զի սփռէին զանձուկ սրտի զաստուածամերձ Մինեական լերամբն առ Մովսիսիւ, զմարգարեականն (ասելով) ընկեր ցրնկեր. «Եկա՛յք ելցո՛ւք ի լեառն Տեառն

եւ ի տունն Աստուծոյ Յակովբայ»*****: Այլ եւս զմեծագոյնն ասասցուք ըստ առաքելական ձայնի՝ «զմատչելն ի Սիովն լեառն եւ ի /521ա/ քաղաք Աստուծոյ կենդանոյ, յԵրուսաղէմն յերկինս»***** եւ ի բիրաւոր բանակս հրեշտակաց եւ յեկեղեցիս անդրանկաց գրելոցն յերկինս, զաթոռն Աստուծոյ ի վերայ երկրի տեսանել, եւ զդատաւորն ամենեցուն զԱստուած տեսանելով բազմեալ յերկնաւոր խորանի եւ ի վերայ աստուածընկալ խարսխիդ: Իսկ իբրեւ դարձոյց Բարձրեալն զերեսս իւր ի մէնջ, եւ նայեցաւ ի մեզ խեթիւ արեգակնն՝ եւ հետեւելով հետեցան անձինք մեր եւ խոռվեցաք: Տեառն Աստուծոյ մերում արդարութիւն, եւ մեր ամաւթ երեսաց: Այլ յորժամ կամեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն ի վերայ կործանելոցդ սաստկութեամբ առնել բարերարութեամբ քաղցրութիւն, ընկղմեցաք ի խորութիւն բարձրութեան: Եւ ի վերայ այսր աւետաբեր նկարագրի՝ անդադար բերանովք անհանգիստ լեզուաւք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս, զբարերարն եւ զսքանչելագործն եւ զպարգեւաբաշխն արհնեսցուք. զի թէպէտ եւ այնպէս ահա զին եւ սաստիկ էր սուրակոխ եւ հրակէզ արն դատաստանին քոյ, այլ ճարտարապետն իմաստուն, որ ընտրեացն եւ սրբեաց զձեզ որպէս ոսկի ի բովս՝ * նոյն նորոգեսցէ՝ վերստին զփառս իւր ի վերայ քոյ, եւ զարմանալի արասցէ մխիթարութիւն իւր ի քեզ:

Այլ զայս ամենայն սիրելին մեր** յառաջագոյն պատմեաց մեզ յասելն իւրում զէջ Սիովնի յԵրիքով,՝ զանկեալդ ի ձեռս աւազակացն, որք մերկացուցին զդա, եւ վերս ի վերայ վիրաց եղեալ թողին կիսամահ եւ գնացին. տեսանել զդա քահանայից ճանապարհորդաց՝ եւ առնել զանց. տեսանել զդա հրէից եւ դէւտացոց եւ ամբարշտաց՝ եւ առնել զանց. զիւրովին ճանապարհորդելդ, գթութեամբդ մատչելդ, պատել զվեր դորա եւ արկանել ի դա զողորմութիւն եւ զարին կենարար: Ասէ ձեթ եւ զինի արկանել ի վերայ դորա եւ պատել՝ զի բժշկեսցի: Որ ահաւասիկ տեսան անձեալ ի պանդոկի յայդ եւ դարմանել եւ զերիս դահեկանս***, որ ետ ի պանդոկապետն՝ ահաւասիկ դու ունիս ի ձեռս քոյ դարման առատ: Եւ զոր ինչ ծախեսցես ի դա՝ ի միւսանգամ իւրում զալստեանն հատուցէ քեզ:

Մի՛ այսուհետեւ ողբասցէ Սիովն, եւ մի՛ զգեցցի սուգ Երուսաղէմ, քանզի աւաղիկ եկեալ հասեալ է արքայն Քրիստոս փրկել եւ մխիթարել. այլ պսակ մխիթարութեան քո ի ծաղկացու չարչարանաց նորա բոլորի, եւ մահ նորա թագ մխիթարութեան եղիցի ի վերայ զլիտ քոյ: /521բ/ Յոյժ հաշէին եւ մաշէին չարքդ որդիքդ հրէից, ո՛վ սիրելի, զի ծառքդ քրիստոսեանք, զորս հատին տապարաւք կատաղութեամբն իւրեանց ի ձեռն անմիտ փայտահարաց՝ ահաւաղիկ արձակեցին շառաւեղք եւ բազմացան: Եւ ելից զդա Բարձրեալն ձիթենեալք եւ արմաւենեալք, զոր խաչահանուացդ մանկունք եւ տեսանել անգամ մի՛ արժանաւորեսցին:

Բայց դուք, եղբարք, ըստ առաքելոյ ձայնին՝ ողջ լերուք ի Տէր, հաստատուն կացէք, մխիթարեցարո՛ւք, միաբան լերուք, խաղաղութիւն արարէք, եւ Աստուած խաղաղութեանց եւ սիրոյ եղիցի ընդ ձեզ*. ամէն.

ԼԷ

Եւ եղեւ յամի ԻԸ՝ երորդի թագաւորութեանն Ապրուէզ Խոսրովու քակեաց կաթուղիկոսն Կումիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի Վաղարշապատ քաղաքի,

զի կարի ցած եւ մթին էր շինուածն, որ շինեալ էր սրբոյն Սահակայ հայրապետի Հայոց կաթողիկոսի, որդւոյ սրբոյն Ներսիսի:

Արդ՝ մինչդեռ քակէին գորմն մատրանն՝ երեւեցաւ յանկարծակի լուսաւոր եւ չքնադագիւտ արքունական մարգարիտն, այսինքն կուսական մարմին սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմէի: Եւ քանզի անդամ անդամ յաւշեցին զնա, յաւշեալ ի միմեանց. եւ կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի եւ մատանեաւ երանելւոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի, գոր նա ոչ համարձակեցաւ բանալ: Եւ կնքեալ իւրով եւս մատանեաւ, որ արժանի իսկ էր կնքել զայսպիսի մարգարիտ երից հաւատարմաց երրորդ մատանեաւ:

Ո՛վ մարգարիտ, որ ոչ ծովածին, այլ մարգարիտ, որ ծնեալ ի թագաւորական ազգէ, եւ սնեալ ի գիրկս սրբութեան եւ նուիրեալ Աստուծոյ, որում ցանկացեալ էին տեսանել զքեզ արդարք, եւ խանդակաթ էր ի սէր քոյ երանելին Կումիտաս:

Չափ հասակի էր երանելւոյն ինն թգաւ եւ չորս մատունս: Եւ դորդեալ ամենայն կողմն հիւսիսոյ գայր յերկրպագութիւն. եւ բազում ախտաժետաց լինէր բժշկութիւն ամենայն ցաւոց: Շինեաց զեկեղեցին, եւ զերանելին եթող ի բացեայ վասն զիջութեան որմոցն, մինչեւ ցամաքել կրոյն: Ապա ամփոփեցաւ ի կայեանս իւր:

Վերացոյց եւ զփայտայարկս սրբոյ կաթողիկէին. նորոգեաց եւ զխախուտ. որմոյն շինեաց զքարայարկսն: Այս եղեւ յամս /522ա/ Յովհաննական վանաց երիցու սրբոյ կաթողիկէին:

ԼԸ

Եւ եղեւ յայնմ ժամանակի դիմեաց զնաց Խոռեամ զաւրու իւրով ի Քաղկեդոն, եւ բանակեցաւ դէմ յանդիման Բիւզանդիայ, եւ խնդրէր անցանել եւ զերել զքաղաքն թագաւորանիստ:

Արդ իբրեւ ետես կայսրն Երակղոս զհենն, որ եկն ի կործանել զթագաւորութիւն նորա՝ ականայ բարեկամանայ եւ մեծարէ զնոսա իբրեւ զվաստակաւորս եւ զսիրելի հիւրս. եւ ընդ առաջ նորա պատարագաւք, եւ տայր զաւրավարին եւ իշխանացն մեծամեծ ընծայս: Եւ բաշխէր զաւրացն հռոգս, եւ ճաշ եւ ընթրիս ամենայն զաւրացն մինչեւ ցեւթն ար. եւ ինքն նստեալ ի վերայ նաւու՝ կայր ի մէջ ծովուն եւ խաւսէր ընդ նոսա այսպէս. «Զի՞նչ կամիք առել, կամ է՞ր եկիք ի տեղիս յայս. մի՞ թէ զծով իբրեւ զցամաք համարիք՝ մարտնչել ընդ նմա: Կարող է Աստուած, եթէ կամի, ցամաքեցուցանել զսա առաջի ձեր. բայց զգոյշ լերուք՝ գուցէ ոչ հաճեսցի Աստուած եւ խնդրեսցէ ի ձէնջ զվրէժ անդունդք ծովուս: Քանզի ոչ եթէ վասն աստուածպաշտութեան ձերոյ ետ յաղթութիւն, այլ վասն մերոյ անաւրէնութեան. մեղք մեր արարին զայս, եւ ոչ թէ քաջութիւն ձեր: Եւ կամ զի՞նչ խնդրէ թագաւորն ձեր յինէն, որ ոչ առնէ ընդ իս զհաշտութիւն. բառնա՞լ կամիցի զթագաւորութիւնս իմ. մի՞ ջանասցի, քանզի զսա Աստուծոյ հաստատեալ է, եւ բառնալ զսա ոչ ոք կարէ, բայց եթէ յԱստուծոյ այնպէս ինչ թուեսցի, կամք Աստուծոյ կատարեսցին: Եւ կամ ասիցէ, եթէ ես նստուցից ձեզ թագաւոր. արասցէ զո՛վ եւ կամեսցի, եւ մեք ընդունիմք: Այլ զքէն արեան Մարկա՞յ յ խնդրիցէ. խնդրեաց Աստուած ի ձեռաց Փոկասայ ի ձեռն հաւր իմոյ Հերակղի... այլ տակաւին ծարաւի է

արինարբութեամբ: Մինչեւ յե՞րբ ոչ յագեցի արեամբ. միթէ ո՞չ կարէին շոռոմք սպանանել զնա եւ բառնալ գտերութիւնն Պարսից, յորժամ ետ զնա Աստուած ի ձեռս մեր. այլ արար ի վերայ նորա ողորմութիւն: Եւ ես գնոյն խնդրեմ ի նմանէ, զհաշտութիւն եւ զսէր: Եւս ես խնդրեմ ի ձէնջ երիս ինչս, եւ լուարո՛ւք ինձ. ի բաց արարէք յաշխարհէս զհուր եւ զսուր եւ զգերութիւն. եւ յերիցունցդ աւգուտ գտանէք, զի ոչ դուք նուազիք ի սովու, եւ ոչ հարկք արքունի կորնչիցին: Եւ ես առաքեմ աւասիկ թագաւորին ձերոյ /522բ/ հրովարտակ պատարագաւք, խնդրել ի նմանէ զհաշտութիւն եւ ընդ իս զխաղաղութիւն»: Եւ նոցա ընկալեալ զընծայսն՝ հաւանեցան առնել ըստ խնդրոյ նորա:

Իսկ թագաւորն Պարսից ընդունէր զպատարագսն բերեալ ի կայսերէ, եւ զհրեշտակսն անդրէն ոչ արձակէր: Եւ հրաման տայր զաւրաց իւրոց նաւաւք անցանել ի Բիւզանդիա: Եւ կազմեալ նաւ սկսաւ պատրաստել նաւամարտութիւն ընդ Բիւզանդիայ: Եւ ելին ընդ առաջ նորա ի Բիւզանդիոյ զաւրք նաւամարտիկ: Եւ եղև պատերազմ ի մէջ ծովուն, ուստի դարձան ամաւթով զաւրքն Պարսից. եւ կորեան Դ հազար մարդ նաւաւք, եւ այլ ոչ եւս համարձակեցան ի նոյն գործ:

Եւ եղև յամի ԼԴ^Պ երորդի Խոսրովայ արքայի՝ զրէ առ Երակղոս հրովարտակ այսպէս.]]

«Աստուածոց պատուական եւ ամենայն երկրի տէր եւ թագաւոր եւ ծնունդ մեծի Արամազդայ Խոսրով՝ առ Երակղոս անմիտ եւ անպիտան ծառայդ մեր:

«Ոչ կամեցեալ տալ զանձն ի ծառայութիւն մեզ, այլ տէր եւ թագաւոր կոչես զքեզ. եւ զանձ իմ որ առ քեզ են, ծախես, եւ զծառայս իմ պատրես, եւ զզաւրս աւազակաց ժողովեալ՝ չտաս ինձ հանգչել: Ո՞չ ապաքէն սպառեցի զՅոյնս: Եւ դու ասես վստահանալ յԱստուածն քոյ. վասն է՞ր ոչ փրկեցին զԿեսարիա եւ զԵրուսաղէմ եւ զԱղեքսանդրիա մեծ ի ձեռաց իմոց: Միթէ եւ այժմ ո՞չ գիտես, եթէ զծով եւ զցամաք ինձ հնազանդեցուցի. իսկ արդ՝ միայն զԿոստանդնուպաւլի՞ս ոչ կարացից բրել: Բայց արդ՝ զամենայն յանցանս թողում քեզ. արի՛, ա՛ն զկին քո եւ զորդի եւ ե՛կ այսր: Եւ տաց քեզ ազարակս, այգիս եւ ձիթենիս, որով կեցցես. եւ մեք սիրով նայեցուք ի քեզ: Մի՛ խաբեցէ զքեզ սնոտի յոյսն ձեր. զի Քրիստոսն այն, որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել ի Հրէիցն, այլ սպանին կախեալ զփայտէ, զքեզ զիա՞րդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց: Զի եթէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից զձեռն իմ եւ ըմբռնեցից զքեզ* . եւ ապա տեսցես զիս, որպէս դու ոչ կամիցիս»:

Եւ առեալ Երակլի կայսեր զհրովարտակն՝ հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին եւ մեծամեծացն: Եւ մտեալ ի տունն Աստուծոյ*՝ տարածեցին զհրովարտակն առաջի սրբոյ սեղանոյն. անկան ի վերայ երեսաց իւրեաց յերկիր /523ա/ առաջի Տեառն, եւ լացին դառնապէս, զի տեսցէ զնախատինսն, զոր նախատեցին զնա թշնամիք նորա:

Հաճոյ թուեցաւ Երակլի եւ ամենայն սինկղիտոսացն նստուցանել զԿոստանդոս որդի Երակլի յաթոռ թագաւորութեանն, որ էր մանուկ փոքր: Եւ Երակլի հանդերձեալ զինքն՝ առնուլ զկին իւր եւ զնալ ընդ արեւելս. ապա յայնժամ աւելի եւս հաստատեցին զԿոստանդին ի պատիւ թագաւորութեան ըստ առաջին բանին:

Այս պատրաստեցաւ Երակլոս կնան եւ ներքինեալքն եւ իշխանաւք դրանն եւ արար զգատիկն ի Կոստանդնուպալիս, եւ զայգոյ գատիկն նաւեաց ի ծով ի Քաղկեդոն: Հրաման տայ զարաց իւրոց ժողովել ի Կեսարիա Կապադովկացոց. եւ ինքն չու արարեալ ի Քաղկեդոնէ՝ եկն ի Կեսարիա, եւ եհար զխորան իւր ի մէջ բանակին, եւ կոչել հրամայեաց զամենայն զարսն եւ ընթեռնուլ զհրովարտակն առաջի նոցա, եւ պատմէր զելն իւր առ նոսա: Իսկ զարն թեպէտ եւ ընդ բանսն խոովեցան, սակայն խնդութեամբ ուրախ եղեն ի վերայ գալստեան նորա: Աւրինեցին նմա զյաղթութիւնն եւ ասեն. «Ամենայն ուրեք ո՛ւր եւ երթիցես՝ ընդ քեզ եմք ի կալ եւ ի մեռանել. եւ եղիցի ամենայն թշնամիք քոյ հող ի ներքոյ ոտից քոց, ի ջնջել գնոսա յերեսաց երկրէ տեառն Աստուծոյ մերոյ, եւ ի բառնալ զնախատինս իւր ի մարդկանէ»: Չուեաց գնաց Երակլոս ՃԻ հազարաւ՝ երթալ ի դուռն թագաւորին Պարսից. եւ ճանապարհ կալեալ ընդ կողմանս հիւսիսոյ՝ ել դէպ ուղիղ ի Կարնոյ քաղաք, եւ հասեալ ի Դուին այրարատեան՝ աւերէ զնա եւ զՆախճաւան: Եւ դիմեալ ի Գանձակ Ատրպատականի՝ կործանէ եւ զբազինս Հրատին մեծի, որում Վշնասայն կոչէին:

Եւ արքայ Խոսրով փութացուցանէր զզարս իւր որ ի Յունաց գաւառին, զի հասցէ նմա յաւգնականութիւն: Զի թեպէտ եւ կազմեցին զերիվարս իւր, եւ ետ ի ձեռս Շահենայ պատգոսապանի, այլ նուազ էր զարն եւ չկարացին ունել զդէմ. զգանձս իւր ամբարէր ի Տիգրոն, եւ ինքն պատրաստէր ի փախուստ:

Իսկ զարն Պարսից փութանակի հասանէին ի Մրծուին: Ազդ լինի Երակլի կայսեր, եթէ եկն Խոռեամ ի Մրծուին առնու զզարս իւր եւ զերութիւն, եւ դառնայ առ ամուր աշխարհան Մարաց. զայ հասանէ /523թ/ ի Փայտակարան: Ազդ եղել Խոսրովու, եթէ դարձաւ Երակլոս եւ եհաս ի Փայտակարան, եւ կամի ընդ Աղուանս անցանել ի Վիրս. հրաման ետ զարավարի իւրոյ Շահր Վարազայ, զի զառաջն կալցի: Եւ նա փութով հասանէ յԱյրարատ, եւ անցանէ ի Գարդման ընդդէմ նորա, եւ բանակի ի միւս Տիգրանակերտի յանդիման նորա: Եւ Շահէնն ԼՈՒՒ աւ հասեալ բանակեցաւ ի թիկանց Երակլի ի Տիգրանակերտ աւանի: Եւ էին սոքա աստի, եւ նոքա անտի բանակեալ: Եւ բանակն Երակլի ի մէջ նոցա երկոցունց:

Իբրեւ ետես Երակլոս, եթէ ի մէջ արկին զնա՝ դարձաւ ի վերայ զարուն՝ որ ի թիկանց կողմանէ, հապճեպ զարութեամբ եհար զնա եւ խորտակեաց եւ զնաց ընդ Ծղուկս. եւ թափեցաւ ընդ լեռնակողմն ի դաշտն Նախճաւանի ի ձմերան ժամանակի:

Եւ Շահր Վարազ զարու իւրով, եւ Շահէնն իւրովք զերծելովք զնացին զհետ նորա: Իսկ նորա հասեալ անցանէ ընդ հուն գետոյն Երասխայ՝ յաւանն Վրնջունիս եւ բանակի յանդաստանս նորա: Եւ զարն Պարսից հասեալ՝ ոչ կարացին անցանել զգետովն այն արն: Հասանէ Երակլոս ի Բագրեւանդ եւ անցանէ յԱպահունիս, եւ բանակի ի գեղն, որ կոչի Հրճմունք: Եւ Շահր Վարազ սփռէր զզարս իւր. յԱղիովիտ, եւ ինքն այրընտիր եղեալ Զ հազար սպառազինաց վառելոց քաջաց, եւ երթեալ նստի յԱրճէզ գաւառի՝ դարանամուտ լինել, որպէս զի ի մէջ գիշերի անկցի ի վերայ բանակին Երակլի:

Ազդ լինի Երակլի ի ձեռն արձակելոյ լրտեսաց, եթէ եկն Խոռեամ եւ դարանակալ եղել ի վերայ քոյ: Յայնժամ Երակլոս ըստ նմին արինակի այրընտիր եւ ձիւրնտիր առնէ, եւ յարձակի ի վերայ նորա քսան հազարաւ, եւ հասեալ յԱղի, գտանէ զարսն

յառաջմարտիկ հինգ հարիւրի: Նախ՝ զնոսա կոտորէ. եւ զերծեալ մի ոմն ի հեծելոցն՝ հասեալ ի յԱրճէշ գոյժ արկանէ Խոռեմայ, եթէ հասեալ է թշնամին ի վերայ քոյ, եւ կոտորեցին զգաւրն պէշոպա յԱղի: Եւ բարկացաւ Խոռեմա ի վերայ առնն, հրամայեաց զնա կապել ոտիւք եւ ձեռաւք, եւ ասէ. «Երակլոս ցարդ յինէն փախստական գնայր. արդ եկեալ հասեալ եմ այսպիսի զինու, եւ նա յինէն ո՞չ փախիցե»: Այնմ ինչ նորա բանքն ի բերան էին, եւ /524ա/ նոքա հասին ստիպով ի վերայ նոցա, պատեցին զքաղաքն երեք կուսէ, եւ բորբոքեցին զնա հուրք եւ այրեցին զգաւրացն բազմութիւնս: Են եթէ ելանէր ոք ի նմանէն ի փախուստ՝ անդրէն ըմբոնեալ սատակէին. եւ ասրեալ ոչ ոք էլ ի նոցանէ, զի զամենեսին եկեր հուր անհազին: Բայց Շահր Վարազ զերծաւ՝ նստեալ ի վերայ նուաստ երիվարի. այնպէս զերծեալ զնաց առ գաւրս իւր, գոր ժողովեալ էր յԱղիովիտ գաւառի:

Իսկ Երակլոս առ գաւար եւ զկապուտ բանակի նոցա, դարձաւ յաղթութեամբ մեծաւ, եւ երթեալ հասանէ ի կողմանս Կեսարացոց. եւ Շահր Վարազ զնաց զհետ նորա փութանակի: Բայց զի յաւգնեալ էր գաւրն՝ խորհեցաւ բազում գաւառս ընդ մէջ արկանել, զի հանգիցէ գաւրն եւ կազմիցի. եւ զնացեալ ի կողմանս Ասիացոց՝ անդ սփռեալ դադարեցին:

Յայնժամ առեալ Երակլի զգաւրս իւր՝ դարձաւ յերկիրն Հայոց, անցեալ ընդ Շիրակ հասանէ ի հուն գետոյն Երասխայ, եւ անց ընդ գետան առ Վարդանակերտան անանաւ, երթեալ թափեցաւ ի Գոգովիտ գաւառ: Եւ Ռոճ Վեհանայ եւ գաւրուն Պարսից կարծեցեալ զնոսա փախստական գնալ: Իսկ նորա ճանապարհ կալեալ ի Հեր եւ ի Զարեանդ գաւառ, դէպ ուղիղ ի Տիգրոն ի վերայ Խոսրովու: Եւ իբրեւ միջամուխ եղեւ ի սահմանս Ատրպատական գաւառի՝ ապա ուրեմն լուր եղեւ Ռոճ Վեհանայ. առ զգաւրս իւր եւ զնաց զհետ նորա ի Նախճաւան քաղաք: Այնպէս փութով զնացեալ գտիւ եւ զգիշեր, մինչեւ չոգաւ եհաս մերձ ի նա: Եւ նորա անկեալ յայնկոյս լերինն Զարասպայ յերկիրն Ատրեւստանեայց: Եւ սոքա պնդեցան զհետ նորա. եւ նոցա դարձեալ ընդ արեւմուտս՝ զնաց ի Նինուէ: Եւ եկեալ այլ գաւրս յաւգնականութիւն Ռոճ Վեհանայ ի դրանէ արքային՝ արք ընտիրք յամենայն թագաւորութենէն, եւ խառնեալ ի միմեանս՝ հետամուտ եղեն Երակլի: Իսկ Երակլոս ձգեաց զնոսա մինչեւ ի դաշտն Նինուէի, եւ դարձ ետ ի վերայ նոցա սաստիկ գաւրութեամբ. եւ էր բալ ի վերայ դաշտին: Եւ ոչ զիտացին գաւրն Պարսից զդարձն Երակլին ի վերայ նոցա, մինչեւ երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս:

Եւ այնպէս գաւրացոյց տէր զողորմութիւն իւր ի վերայ Երակլի յաւուր /524բ/ յայնմիկ, մինչեւ հարեալ սատակեցին զնոսա իբրեւ զայր մի եւ սպանին զգաւրավարն ի պատերազմի: Եւ զմնացեալսն շրջափակ արարեալ՝ կամէին զամենեսեան սատակել: Իսկ նոցա բողոք կալեալ, թէ «Աստուածասէր եւ բարերար տէր, արա՛ ի վերայ մեր ողորմութիւն, թէպէտ եւ չեմք արժանի ողորմութեան»: Յայնժամ Երակլոս հրամայեաց զնոսա թողուլ ի բաց: Եւ ինքն հրամայեաց Երակլոս ասպատակել ի վերայ երկրին:

ԼԹ

Իսկ Խոսրով արքայ Պարսից փախստական զնաց՝ անցանել ընդ Դզլաթ գետաւ ի Վեհկաւատ, հատեալ զլարս նաւակամրջացն: Եւ Երակլոս հասեալ բանակեցաւ առ դուրս մերձ Տիգրոն քաղաքի, եւ այրեաց զամենայն ասպարանս թագաւորականս շուրջ

զքաղաքան: Եւ ինքն գնաց յԱտրպատական ամենայն աղիսին եւ բազմութեամբ իւրով, զի էին միտք Երակլի զարհուրեալ ի Խոռեմայ: Իսկ Խոռեմ ոչ եկն Խոսրով արքայի յազնականութիւն, այլ եկաց անդէն ուր էրն ի կողմանս արեւմտից: Եւ Խոսրով արքայ դարձաւ անդրէն ի տուն, եւ հրամայեաց կազմել զնաւականորջսն: Բայց տիկնայքն եւ որդիքն արքայի եւ գանձն եւ ախոռն արքունի երիվարացն էին ի Վեհկաւատ:

Սկսաւ Խոսրով ժողովել զմնացեալ նախարարսն. եւ խաւսէր ընդ նոսա ահագին դատաստանաւք, եթէ. «Ընդէ՞ր եւ ոչ դուք մեռարուք ի տեղոջ պատերազմին, քան եթէ զալ առ իս. արդեաւք զԽոսրով մեռեալ կարծէիք»: Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան ի մէջ առեալ ասեն. «Թէպէտ ի թշնամեացն ապրեցաք, բայց ի ձեռաց դորա ոչ գոյ մեզ ապրել. այլ եկայք իմացուք ինչ»: Յայնժամ երդուան առ միմեանս, եւ գնացեալ ի գիշերի ընդ զոմն ի Վեհկաւատ, կալան գնա եւ կարգեցին ի վերայ նորա պահապանս եւ թագաւորեցուցին զԿաւատ զորդին նորա. նաեւ զերիվարսն որով եկեալ էր Խոսրով ի Տիգրոն՝ հանին գաղտաբար: Իսկ յորժամ եհաս գոյժ աղաղակին այսորիկ առ Խոսրով՝ ընդոստուցեալ յահէն՝ զարհուրեցաւ. խնդրեալ երիվար, եւ մտեալ յասպաստանն ոչ գտին: Եւ արքայ Կաւատ եկն անց ամենայն զաւրաւքն իւրովք: Եւ արքայ Խոսրով յայլակերպս եղեալ եմուտ ի բուրաստանն արքունի, եւ /525ա/ մտեալ ընդ թաւ թփով ծաղկոցին՝ դաւղեալ դադարեաց: Եւ եկեալ Կաւատ արքայ հրամայեաց խնդիր առնել, եւ գնացեալ ի բուրաստանն՝ գտին գնա. կալան գնա եւ ածին ի դահլիճ անդր: Եւ հրամայեաց Կաւատ արքայ, եւ սպանին գնա: Եւ վասն որդուցն Խոսրովու ասեն նախարարքն. «Ոչ է արժան ապրել նոցա. զի խոռվութիւն յարուցանեն»: Յայնժամ հրաման ետ արքայ Կաւատ, եւ սպանին զամենեսին ի միում ժամու արս Խ. եւ խնդրեաց յինքն զտիկնայս եւ զգանձս եւ զախոռ արքունի:

Ապա սկսաւ արքայ Կաւատ խորհուրդ առնել ընդ նախարարս թագաւորութեանն իւրում, եթէ «Պարտ է հաշտութիւն առնել ընդ կայսեր, եւ ի բաց թողուլ զամենայն սահմանս թագաւորութեան նորա. եւ ընդ ամենայն կողմանս հաշտութիւն արասցուք»: Եւ հաւանեցան միաբանութեամբ առնել այնպէս: Յայնժամ հրամայէ Կաւատ արքայ գրել առ Երակլոս հրովարտակ ողջունի. եւ թողու ի բաց զամենայն սահմանս նորա: Եւ տայ տանել նմա երդումն. աղ կնքել եւ տանել ընդ հրովարտակին. արձակէ զՌաշնան ոմն իշխան մեծամեծ ընծայիւք՝ հաստատել զնա ի վերայ միաբանութեանն այնորիկ:

Արդ՝ իբրեւ եհաս Ռաշնայն եւ ետ աւետիս եւ մատոյց զհրովարտակն, եւ կալաւ զառաջեալ զընծայսն՝ մեծապէս գոհացան զԱստուծոյ Երակլոս արքայ եւ ամենայն զաւրք իւր: Յայնժամ հրաման ետ արքայ Երակլոս արձակել զբազմութիւն գերութեանն եւ զաւարն ամենայն ի բաց տալ: Եւ գրէ կտակ արհնութեան, եւ հաստատէ խաղաղութիւն հանդերձ երդմամբ, եւ արձակէ զոմն յիւրոց զլիաւոր նախարարացն, որում անունն էր Յուստաթ, հանդերձ մեծամեծ ընծայիւք: Եւ զՌաշնայն մեծարեալ՝ լնու պատուական գանձիւք եւ արձակէ: Եւ իւր չուեալ խաղաղութեամբ գնաց ի տեղի իւր:

Եւ Յուստաթ երթեալ ընծայիւք առաջի Կաւատայ արքայի, եւ մատուցանէ զհրովարտակն, եւ առաջի ունի զընծայսն: Իսկ արքայ Կաւատ խնդրութեամբ ընկալաւ գնա. եւ դարձեալ վերստին հաստատէ առ նմա զբանս խաղաղութեան եւ սահմանացն

հատելոց երդմամբ հրովարտակաց. եւ կնքեաց աղ ըստ առաջին արինակին ընդ Յուստաթ, ըստ առաջին /525բ/ թագաւորաց: Եւ յանդիման նորա հրամայէ գրել առ Շահր Վարազ, զի ժողովեացէ զգաւրն եւ եկեացէ անցցէ յերկիրն Պարսից, եւ ի բաց թողցէ զսահմանս Յունաց. թէպէտ եւ նա ոչ կամեցաւ լսել հրամանին այնմիկ: Եւ զՅուստաթ արձակեցին լի գանձիւք, եւ գնաց:

Խ

Յայնժամ կոչէ արքայ Կուստ զՎարազատիրոց զորդի Սմբատայ Բագրատունւոյ Խոսրով Շում կոչեցելոյ, եւ տայ նմա զիշխանութիւն տանուտէրութեանն. առնէ զնա մարզպան եւ արձակէ ի Հայս հանդերձ ամենայն ընչիւք հայրենի, զի զաշխարհն ի շինութեան պահեացէ: Եւ իբրեւ եկն նա ի Հայս՝ խնդութեամբ ընկալան զնա ամենայն աշխարհն Հայաստանեայց: Բայց զի մեռեալ էր երանելին Կոմիտաս կաթողիկոսն եւ կայր տեղին անհրամանատար՝ խորհուրդ առնէր ընդ ամենեցուն տեսանել զոմն արժանաւոր: Յայնժամ առաջադրութեամբ Թեոդորոսի Ռշտունեաց տեսոն ընտրեցին զոմն անապատական՝ յԱբրահամեան տանէ, որում անուն էր Քրիստափոր: Չնա նստուցին կաթողիկոս, եւ նա դիպաւ այր հպարտ եւ ամբարտաւան, որոյ լեզու իւր էր իբրեւ զուր սուսեր: Սա բագում խոռվութիւն յուզեաց եւ արկ սուր ի մէջ ընդ ասպետ եւ ընդ եղբայր իւր չարախաւսութեամբ: Կալաւ սա զաթոռ հայրապետութեան ամս Բ. եւ յամին երրորդի եղին ի վերայ նորա բամբասանս: Եւ ժողովեալ զամենայն եպիսկոպոսունս եւ իշխանս արարին քննութիւն: Եւ եկեալ արք երկու ի նորին ընտանեաց եւ վկայեցին զնմանէ առաջի ամենայն բագմութեանն: Ապա արձակեալ զոմանս յեպիսկոպոսաց անտի՝ եւ առին ի նմանէ զփակեղն պատուոյ քահանայապետութեան, եւ ընկեցին զնա ի կարգն եւ հալածեցին զնա անարգանաւք: Եւ անդէն փութանակի նստուցին կաթողիկոս զԵզր ի Նիզ գաւառէ, որ էր առ երանելոյն Կոմիտասաւ կարգեալ փակակալ սրբոյն Գրիգորի. եւ սա էր այր խոնարհ եւ հեզ, որ ոչ կամէր զոք ցասուցանել, եւ ոչ ելանէր ի բերանոյ նորա բան տգեղ:

Եւ արդ՝ մինչդեռ խորհէր Կուստ արքայ շինութեան աշխարհի, եւ կամէր ընդ ամենայն կողմանս խաղաղութիւն առնել, կեցեալ ամիսս վեց՝ վախճանեցաւ: Եւ նստուցին թագաւոր զԱրտաշիր զորդի նորա. եւ նա էր մանուկ տղայ: Յայնժամ /526ա/ Երակղոս գրէ առ Խոռեամ այսպէս. «Կուստ թագաւոր ձեր վախճանեցաւ, եւ քեզ հասեալ է թագաւորութեանն այն աթոռ. եւ ես քեզ տամ զնա, եւ զաւակի քո յետ քո: Եւ եթէ զաւր պիտոյ է՝ արձակեցից յաւգնականութիւն որչափ եւ պիտոյ իցէ քեզ, եւ ուխտ դիցուք ի մէջ իմ եւ ի մէջ քո հանդերձ երդմամբ, գրով եւ կնքով»: Յայնժամ դիրաւ հաւանեալ Խոռեմայ՝ թողու ի բաց զԱղեքսանդրիա, եւ առեալ զամենայն զաւրս իւր եւ ի մի վայր գումարեաց, եւ թողեալ զնոսա, եւ ինքն սակաւուք զնաց ի ժամադիր տեղին, ուր ասացեալ էր նմա Երակլի: Եւ տեսեալ զմիմեանս ուրախ լինէին մեծապէս: Յայնժամ երդուաւ նմա Երակլոս՝ տալ զթագաւորութիւնն զայն, եւ խոստանայ նոյնպէս որդւոց նորա յետ նորա, եւ զաւր որչափ եւ պիտոյ իցէ: Եւ խնդրէր առաջին խնդիր ի նմանէ՝ զխաչն կենսաբեր, զոր գերեաց նա յԵրուսաղէմէ: Յայնժամ երդուաւ նմա Խոռեամ եւ ասէ. «Յորժամ հասից ի դուռն արքունի՝ նոյն ժամայն խնդիր արարից իսաչին եւ տաց բերել առ քեզ: Այլ եւ պայման սահման եղից՝

ցոր վայր եւ դու կամիցիս. արա՛ վասն նորա հաստատութիւն գրով եւ կնքով եւ աղիւ»: Եւ խնդրեաց ի նմանէ զար սակաւ, եւ մեկնեցան գնացին ի միմեանց:

Իսկ Խոռեմայ առեալ զբազմութիւն զարաց իւրոց՝ գնաց ի Տիգրոն, եւ հրաման տուեալ ոմանց՝ սպանին գողայ թագաւորն զԱրտաշիւր, եւ ինքն երթեալ նստաւ յաթոռ թագաւորութեանն. եւ զամենայն արս գլխաւորս, որ ի դրանն կամ որ ի զարուն, յորում ոչ կարէր վստահանալ՝ հրաման ետ սրով սատակել զնոսա, եւ զայլս կապանաւք ետ տանել առ Երակլոս: Յայնժամ արձակեաց երանելին Երակլոս արս հաւատարիմս առ Խոռեմայ վասն տէրունեան խաչին: Եւ նորա խնդիր արարեալ մեծաւ ստիպով՝ հազիւ հազ ետ ցարսն, որ եկեալ էին: Եւ նոքա առեալ գնացին փութանակի: Եւ ետ նոցա ինչս ոչ սակաւս. եւ մեծաւ ուրախութեամբ արձակեաց զնոսա պատուով:

Իսկ Խոռեմայ յաւուր միում զգեցեալ էր հանդերձ թագաւորական եւ նստեալ ի վերայ երիվարի շրջէր ի մէջ զարուն ցուցանել զինքն. յանկարծակի ի թիկանց կուսէ յարձակեցան ի վերայ նորա, հարին զնա եւ սատակեցին: Եւ թագաւորեցուցին զԲորն, դուստր Խոսրովայ, որ էր կին /526բ/ նորին, եւ կարգեցին հրամանատար ի դրանն զԽոռոխ Ռմիզդ, որ էր իշխան կողմանց Ատրպատականի: Արդ՝ Խոռոխն այն յղէ առ Բամբիշն, ասէ. «Լէ՛ր ինձ կին». եւ նորա յանձին կալեալ ասէ. «Ե՛կ միով արամբ հասարակ գիշերի, եւ ես արարից զկամս քո»: Եւ յարուցեալ հասարակ գիշերի միով մանկամբ գնաց. եւ իբրեւ եմուտ ի տաճարն արքունի՝ յարեան ի վերայ նորա պահապանք դրանն եւ հարեալ սպանին զնա: Եւ կալաւ Բամբիշն զթագաւորութիւն ամս Բ եւ մեռաւ: Յետ նորա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ: Եւ յետ Խոսրովայ՝ Ազարմիդուխտ դուստր Խոսրովայ: Եւ յետ սորա Ռմիզդ, թոռն Խոսրովայ, զոր խեղդամահ արարին զարն Խոռեմայ: Եւ ապա թագաւորէ Յազկերտ որդի Կաւատայ, թոռն Խոսրովայ, որ ունէր զթագաւորութիւնն երկելոյի, զի պատառեալ Բաժանեցան զարք աշխարհին Պարսից՝ յերիս մասունս: Չար մի այն՝ որ ի Պարսից եւ ի յարեւելից կողմանէ, եւ զար մի Խոռեմայ՝ որ յԱտրպատական կողմանէ: Բայց թագաւորութիւն նորա էր ի Տիգրոն, եւ ամենեքին միաբան պատուէին զնա միաբանութեամբ: Ամէն:

ԽԱ

Իսկ զտէրունեան սուրբ խաչն ընկալեալ երանելի աստուածասէր եւ երջանիկ թագաւորին Երակլի՝ գումարէ զզար իւր յորդոր եւ խնդալից սրտիւ: Եւ չու յուղի անկեալ հանդերձ ամենայն թագաւորական սպասաւորութեամբն, պատուելով զսուրբ հրաշալի եւ զերկնաւոր զիւտն, եւ տարեալ հասուցանէ ի քաղաքն սուրբ հանդերձ ամենայն սպասուք եկեղեցւոյ, որ ապրեալ էր ի ձեռաց թշնամեացն ի Բիւզանդիա քաղաքի: Ապա անդ ոչ սակաւ ինչ լինէր ուրախութիւն յաւուր յայնմիկ ի մտանել նոցա յԵրուսաղէմ: Չայն լալոյ եւ ողբոյ եւ հեղումն արտասուաց ահագին բորբոքման սրտից նոցա խանդաղատանաց, եւ կսկծելոյ աղեացն թագաւորին եւ իշխանացն եւ զարացն ամենեցուն եւ բնակչացն այնոցիկ որ ի մէջ քաղաքին: Եւ ոչ ոք կարէր երգել զտէրունեան երգս յահագին եւ յաղիողորմ խանդաղատանացն թագաւորին եւ ամենայն բազմութեանն: Եւ կարգեալ հաստատեաց ի տեղի իւր. եւ զամենայն սպասս եկեղեցեացն եղ յիւրաքանչիւր տեղիս, եւ բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն եւ բնակչաց /527ա/ քաղաքին արհնութիւն եւ զինս խնկոց:

Եւ գնաց ինքն զճանապարհս իւր դէպ ուղիղ ի Միջագետս Ասորոց, զի կալէալ հաստատեսցէ ընդ ինքեան զքաղաքս սահմանացն: Եւ սահման հաստատեցաւ նոյն՝ որ առ Խոսրովաւ եւ Մաւրկաւ հաստատեալ էր: Եւ եկաց խաչն տէրունական յաստուածակերտ քաղաքին մինչեւ ցմեւսանգամ առածն Երուսաղէմի յորդոցն Իսմայելի, եւ ապա գնաց փախստական ի քաղաքն թագաւորանիստ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցոյն:

Եկն ապա զաւրավարն Յունաց Մժէժ Գնունին ի Հայաստան երկրէն, եւ յինքն կալաւ զամենայն երկիրն ըստ ասացելումն սահմանին: Ասէ ցկաթուղիկոսն ցԵգր՝ երթալ նմա յերկիր սահմանացն Յունաց եւ հաղորդել արինաւք ընդ կայսեր. ապա թէ ոչ արասցուք մեզ այլ կաթուղիկոս. եւ դու կա՛լ զիշխանութիւնդ քոյ ի Պարսից կողմանէ: Իսկ կաթուղիկոսն իբրեւ ոչ կարաց թողուլ զերկիր իշխանութեան իւրոյ՝ խնդրեաց ձեռնարկ հաւատոյ ի թագաւորէն: Եւ վաղվաղակի առաքեցաւ նմա տումար գրեալ ձեռամբ թագաւորին, եւ նգովեալ զՆեստոր եւ զամենայն հերձուածոդս, բայց ոչ էր նգովեալ զժողովն Քաղկեդոնի: Եւ գնաց կաթուղիկոսն յերկիրն Ասորեստանի, ետես զթագաւորն եւ հաղորդեցաւ ընդ նմա արինաւք: Եւ խնդրեալ ի թագաւորէն պարգեւս զաղն Կողբայ, եւ առեալ զպարգեն՝ դարձաւ մեծաւ շքով ի տուն իւր: Եւ ապա յայնմհետէ նստէր ի մէջ բանակին Յունաց, մինչեւ զաւրավարին հաճոյանալ ըստ կամաց նորա կարգէր զկարգս զինուորացն եւ բաշխումն շտեմարանաց ի վերայ ամենայն երկրին:

Իսկ Վարազտիրոց ասպետ, անուանեալ ի թագաւորաց Ջաւիտեան Խոսրովու, որդի մեծին Խոսրովայ Շումն, շինեաց բոլորովին զամենայն աշխարհն Հայոց: Բայց ոչ նուաճեալ հնազանդեցաւ իշխանին մեծի որ յԱտրպատական աշխարհին, որում Խոռոխ Ռամիզդն կոչէին: Նա եւ ոչ յետ նորա որդոյ նորին Ռոստոմայ, որ էր իշխան ի կողմանս Ատրպատականի. եւ էր խոռովութիւն մեծ ի մէջ երկոցունց: Ապա եւ զաւրավարն Յունաց Մժէժ սկսաւ եւ նա առնել չարախաւսութիւն զասպետ առ Ռոստոմայ իշխանին, որ յԱտրպատական աշխարհին: «Մի՛ կացցէ սա ի Հայս. ապա թէ ոչ՝ խոռովութիւն մեծ լինիցի ի մէջ երկոցունց թագաւորացն»: Եւ արձակեալ նորա զեղբայր իւր դարիքպետ, զի երթեալ ձմերեսցէ ի Դընի, եւ ապա կապեսցեն զասպետ եւ առեալ գնացեն: Արդ՝ զի ամենայն զաւրն Պարսից սիրէին զասպետ՝ մի ոմն յիշխանաց անտի մեծ ազդ արար նմա եւ ասէ. «Տե՛ս զանձն քոյ, զի վաղիւ կապելոց են զքեզ»: Իսկ ասպետ առեալ զկին իւր եւ զորդիս՝ փախեաւ ի գիշերի, եւ ճանապարհ կալեալ գնաց ի Տարոն: Եւ անդ երթեալ ժողովեաց զգաւրս իւր. եւ խնդրեալ երդումն ի թագաւորէն Երակլէ, զի մի՛ հեռացուցէ գնա յաշխարհէն իւրմէ, եւ ընկալեալ երդումն հաւատարիմ՝ երթեալ յանդիման լինէր նմա յԱսորեստանեայց աշխարհին: Յայնժամ երդուաւ նմա թագաւորն Երակլոս եւ ասէ. «Կացցես առ իս սակաւ ժամանակս, ապա արձակեցից զքեզ պատուով մեծաւ յերկիր քոյ»: Եւ մեծացոյց գնա քան զամենայն պատրիկսն որ էին ի թագաւորութեան նորա: Եւ գնացեալ ի պաղատն՝ ետ նմա ապարանս թագաւորականս եւ գահոյս արծաթի եւ գանձս բազումս յոյժ: Եւ որդի նորա Սմբատ էր սիրելի սենեկապետին Երակլի:

Եւ այս է չարութիւն եղեալ յորդի կայսերն Երակլի՝ ի յանցս մեծս, որում անուն էր Աթաղարիկոս, որ եւ խողխողեաց զսիրտ հաւրն եւ իւրամատեաց զհրաշալի անձն, եւ յերեսաց նորա զգեղեցկութիւնն, եւ պատճառք կորստեան իւր անձին եւ բազմաց: Քանզի միաբանեալ սա եւ Թեոդորոս եղբարորդի Երակլի, անուանեալն

Մագիստրոս, եւ բազումք ի մեծամեծաց քաղաքին, եւ Վահան Խորխոռունի. սոքա ամենեքին միաբանեալ սպանանել զԵրակլոս, եւ գորդի նորա զԱթաղարիկոս նստուցանել յաթոռ թագաւորութեանն: Գտաւ ի խորհրդեանն յայնմիկ լեալ Վարազտիրոց, որդի Խոսրովայ Շումն Սմբատայ. բայց չէր միաբանեալ սպանման թագաւորին եւ որդոց նորա. այլ ասէ. «Դուք ասէք զնոսա տեղապահս Աստուծոյ, ապա ոչ է պարտ լինել այդմ բանի, եւ յայդմ խորհրդի ոչ միաբանիմ ընդ ձեզ»: Եւ բանք խորհրդեանն պատմեցաւ լիով յունկն թագաւորին յումեմնէ կորատորէ, որ էր լեալ ի խորհրդեանն: Իբրեւ հաւաստութեամբ ի վերայ եհաս թագաւորն՝ հրամայեաց ընդ առաւաւտն ունել /528ա/ գորդի իւր եւ զեղբարորդի եւ զամենեսեան որք ընդ նոսա էին. կտրել զքիթս եւ զաջոյ ձեռնն ամենեցուն: Բայց արձակեալ պատգամ առ ասպետ՝ ասէ. «Փոխանակ զի արարեր դու այդպիսի առ իս, եւ ոչ կամեցար արկանել զձեռն քոյ յարին իմ եւ յարին որդոց իմոց, եւ ես ոչ արկից զձեռն իմ եւ քեզ եւ յորդիս քոյ: Բայց ե՛րբ կա՛ց ուր եւ հրամայեցից քեզ, եւ արարից ի վերայ քոյ ողորմութիւն»: Եւ թէպէտ բազում անգամ աղաղակեցին կողմանքն՝ թէ «մեռցի», սակայն նա ոչ կամեցաւ լսել նոցա: Այլ հրամայեաց տանել զնա եւ զկին նորա եւ գորդիս նորա ի կղզի եւ ի քաղաքն նեղութեանն, որում Աքսորն կոչեն:

Գտաւ լեալ ի խորհրդեանն յայնմիկ եւ Դաւիթ Սահառունի, զոր կապեալ Մծեժայ առաքէ ի պաղատն: Եւ հատեալ նմա զկապանս իւր ի ճանապարհին՝ սատակէ զարսն որք տանէին զնա: Եւ դարձեալ անդրէն միաբանէ ընդ ինքեան զգաւրս Հայոց, յարձակի ի վերայ Մծեժի Գնունոյ զաւրավարին Յունաց, հարեալ սատակէ զնա եւ զՎարազ Գնել Գնունի: Եւ առ յինքն զաւրավարութիւնն կամակցութեամբ եւ սիրով ամենայն զաւրացն:

Իսկ թագաւորն առնէ ըստ խնդրոյ իշխանացն զնա իշխան ի վերայ ամենայն աշխարհացն, եւ տայ նմա պատիւ կիրապաղատութեանն, եւ հաստատէ զնա ի ծառայութիւն իւր, եւ կալեալ զիշխանութիւնն ամս Գ ամենայն ճոխութեամբ մեծապէս: Ապա անարգեալ ի զաւրացն՝ հալածեցաւ, եւ անմիաբան լեալ ամենայն ազատացն՝ կորուսին զերկիրս Հայոց: Բայց միայն աստուածասէր եւ քաջ իշխանն Ռշտունեաց զաւառին Թեոդորոս կազմեր զգաւրս իւրոյ կողմանն հանապազ եւ զգուշանայր զտիւ եւ զգիշեր ըստ իւրոյ քաջ իմաստութեանն, ոչ սակաւ աւճիրս գործեր ի թշնամեացն: Եւ շինեալ զԱղթամար կղզի՝ անդ ապրեցուցանէր զբազում զաւառս:

ԽԲ

ԶԱբրահամեանն ճառեցից զգաւակէ, ոչ զազատէն, այլ զայն՝ որ յաղախնոյ ծնեալ, յորոյ վերայ անսուտ կատարեալ աստուածային բանն, եթէ «ձեռք նորա յամենեսեան, եւ ամենեցուն ձեռք ի նա»*:

Յայնժամ երթեալ ժողովեցան յԵդեսացոց քաղաքն երկոտասան ազգք ամենայն ցեղիցն Հրէից: Եւ եղեւ իբրեւ տեսին, թէ զնաց մեկնեցաւ ի նոցանէ զաւրն Պարսից, եւ թողին ի բաց /528բ/ զքաղաքն խաղաղութեամբ՝ փակեցին զդուռն եւ ամրացան ի նա. եւ ոչ ետուն մտանել ի նոսա զաւրացն Հռովմայեցոց տէրութեանն: Իսկ թագաւորն Յունաց Երակլոս հրաման ետ պաշարել զնա: Եւ իբրեւ գիտացին սոքա, եթէ ոչ կարեն ունել զդէմ նորա պատերազմաւ՝ խաւսեցան ընդ նմա ի խաղաղութիւն: Եւ բացեալ զդուրս քաղաքին՝ երթեալ կացին առաջի նորա: Յայնժամ

հրաման ետ նոցա երթալ դադարել յիրաքանչիւր ի բնակութիւն. եւ գնացին նոքա: Եւ կալեալ զճանապարհս անապատին գնացին ի Տաճկաստան առ որդիսն Իսմայելի, կոչեն զնոսա իւրեանց յաւգնականութիւն, եւ ծանուցանեն նոցա զհարազատութիւն իւրեանց Գրոց կտակաւ: Իսկ նոցա թէպէտ եւ հաւանեալ վասն մերձաւոր հարազատութեանն՝ այլ ոչ կարէին առնել հաւանութիւն ի մէջ բազմութեան նոցա, եւ զի էին պաշտամունք նոցա բաժանեալ ի միմեանց:

Յայնմ ժամանակի այր ոմն ի նոցունց իսկ յորդոցն Իսմայելի, որում անուն էր Մահմէտ, թանգար, որպէս ի հրամանէն Աստուծոյ երեւեալ նոցա քարոզ՝ ճշմարտութեանն ճանապարհ, զԱբրահամեանն ուսուցանէր նոցա ճանաչել զԱստուած. մանաւանդ զի հմուտ եւ տեղեակ եւս էր Մովսիսական պատմութեանն: Արդ՝ զի ի վերուստ էր հրամանն՝ ի միոջէ հրամանէ ժողովէին ամենեքեան ի միաբանութիւն արիւնացն: Եւ թողեալ զունայնութեան պաշտամունսն՝ դառնային առ Աստուած կենդանի, որ երեւեցաւ հաւրն նոցա Աբրահամու: Արդ՝ արիւնադրէ զնոսա Մահմէտ՝ ոչ ուտել մեռելոտի, եւ ոչ ըմպել գինի, եւ ոչ խաւսել սուտ, եւ ոչ խառնակել ի պոռնկութիւն: Եւ ասէր. «Երդմամբ խոստացաւ Աստուած զերկիրն զայն Աբրահամու եւ զաւակի նորա յետ նորա մինչեւ յաւիտեան: Եւ կատարեաց որպէս խաւսեցան առ այնմ ժամանական, մինչեւ սիրէրն զԻսրայէլ: Իսկ արդ՝ դուք էք որդիք Աբրահամու, եւ կատարէ Աստուած զխոստումն Աբրահամու եւ զաւակի նորա ի վերայ ձեր. այլ միայն սրտիւ սիրեցէ՛ք զԱստուածն Աբրահամու եւ երթա՛յք կալարո՛ւք զերկիրն ձեր, զոր ետ Աստուած հաւր ձերում Աբրահամու, եւ ոչ կարէ որ ընդդէմ ձեր կալ պատերազմաւ, զի Աստուած ընդ ձեզ է»:

Յայնժամ ամենեքեան ժողովեցան միաբան յԵւիւլայ մինչեւ ցՍուր, որ է յանդիման Եգիպտոսի*, եւ գնացին յանապատէն Փառանու երկոտասան ցեղ՝ ըստ ցեղի /529ա/ տանց նահապետաց իւրեանց: Եւ բաժանեցին ԺԲ հազար արանց, որպէս յորդոցն Իսրայելի** ի ցեղսն իւրեանց, հազար այր ի ցեղէ մի՝ առաջնորդել նոցա յերկիրն Իսրայելի: Եւ չուեալք գնացին բանակք բանակք ըստ իրաքանչիւր նահապետութեանց*** ը՝ Նաբէութ, Կեդար, Արդիւղ, Մաբսամ, Մասմայ, Իդումա, Մասէ, Քողդադ, Թեման, Յետուր, Նափէս եւ Կեդմայ: Այս են ազգք Իսմայելի: Եւ հասեալ յԵրուսաղէմ Մովսիս ի սահմանս Ռուբէնի. զի բանակն Յունաց բանակեալ էին յԱրաբիա, եւ անկեալ ի վերայ նոցա յանկարծակի՝ հարին զնոսա ի սուր սուսերի, եւ փախստական արարին զԹեոդոս եղբայր կայսերն Երակղի, եւ դարձեալ բանակեցան յԱրաբիա:

Եւ ամենայն մնացորդք ժողովրդեան որդոցն Իսրայելի ժողովեալ միաբանեցան ի միասին, եւ եղեն զաւր մեծ: Եւ եղեւ յետ այնորիկ արձակեցին պատգամս առ թագաւորն Յունաց, եւ ասեն այսպէս. «Հաւր մերում Աբրահամու ետ Աստուած զերկիրդ զայդ ի կալուած ժառանգութեան եւ զաւակի նորա յետ նորա: Եւ մեք եմք որդիք Աբրահամու. շատ լիցի քեզ ունել զերկիրդ մեր. ի բաց թող խաղաղութեամբ, եւ մեք ոչ եկեցուք յերկիր քոյ. ապա թէ ոչ՝ տոկոսիւք պահանջեցուք ի քէն զկալեալն»:

Իսկ կայսրն ոչ առնոյր յանձն, եւ ըստ պատգամին պատշաճի ոչ առնէր նոցա պատասխանի, այլ ասէ. «Իմ է երկիրս, եւ քոյ վիճակ ժառանգութեան՝ անապատն. եւ թո՞ գնա՛ խաղաղութեամբ յերկիր քոյ»: Եւ սկսաւ գունդս կազմել իբրեւ ՀՌ, եւ ետ

նոցա զարավար՝ զոմն մի ի հաւատարիմ ներքինեաց իւրոց, եւ հրաման ետ երթալ նոցա յԱրաբիա. եւ պատուիրեաց չառնել պատերազմ ընդ նոսա, այլ զգուշանալ անձանց, մինչեւ իւր այլ զարս գումարեալ արձակեսցէ յաւգնականութիւն նոցա: Իսկ նոցա հասեալ ի Յորդանան եւ անցին յԱրաբիա, եւ թողեալ զբանակս իւրեանց ի գետեզերին՝ հետիոտս գնացին ի վերայ բանակի նոցա: Իսկ նոցա զմասն ինչ ի բանակէն դարանակալ արարեալ աստի եւ անտի, եւ կարգեալ զբազմութիւն խորանացն շուրջ զբանական, եւ ածեալ զուղտերամակսն՝ մակադեցին շուրջ զբանական եւ զվրանաւքն, եւ կապեցին չուանաւք զոտս նոցա. այս է ամբողջութիւն բանակի նոցա: Եւ սոքա յաւգնեալք ի ճանապարհին /529բ/ ուր ուրեմն կարացին հատանել զամբողջութիւն բանակին, եւ սկսան սատակել զնոսա: Յանկարծակի յարեան դարանակալքն ի տեղուջէ իւրեանց եւ յարձակեցան ի վերայ նոցա. եւ անկեալ ահ Տեառն ի վերայ զարացն Յունաց, եւ ի փախուստ դարձան առաջի նոցա. եւ ոչ գոյր նոցա փախուստ ի թանձրութենէ աւագոյն, զի թաղէին ոտքն մինչեւ ի սրունսն, եւ տագնապ մեծ յարեգականն ջերմութենէն, եւ սուր թշնամոյն զհետ նոցա: Արդ՝ անկան ամենայն զարավարքն եւ կործանեցան: Եւ եղև թիւ անկելոցն աւելի քան զերկու հազարս: Եւ սակաւք ի նոցանէ ապրեալքն փախստական անկանէին ի տեղի ապաստանի:

Եւ նոքա անցեալ ընդ Յորդանան՝ բանակեցան յԵրիքով: Յայնժամ անկաւ ահ նոցա ի վերայ բնակչաց երկրին. եւ հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա ամենեքեան: Յայնմ զիշերի եւ երուսաղէմացիքն փախուցեալ զտերունեան խաչն եւ զամենայն սպասս եկեղեցեացն Աստուծոյ, եւ արկեալ ի ծով նաւաւք յուղարկեցին ի պաղատն Կոստանդնուպալսի: Եւ ապա խնդրեալ նոցա երդումն ի նոցանէ՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա:

Իսկ թագաւորն Յունաց այլ ոչ եւս կարաց գումարել զզարս իւր ընդդէմ նոցա: Եւ նոքա բաժանեցին զզարս իւրեանց յերիս մասունս: Մասն մի յԵգիպտոս, որ երթեալ կալան մինչեւ ցԱղէքսանդրիա: Եւ մասն մի ի հիւսիսոյ կողմանէ, ընդդէմ թագաւորութեանն Յունաց: Եւ յական թաթափել կալան ի վերջոյ ծովուն մինչեւ ցեզր գետոյն մեծի Եւփրատայ. եւ յայնմ կողմն գետոյն՝ զՈւրհայ եւ զամենայն քաղաքս Միջագետաց: Եւ մասն մի յարեւելս՝ ի վերայ թագաւորութեանն Պարսից:

Եւ նուազեցաւ թագաւորութիւնն Պարսից ի ժամանակին յայնմիկ, եւ զարք նոցա բաժանեալ յերիս մասունս: Յայնժամ զարացն Իսմայելի, որ էին գումարեալ ի կողմանս արեւելից՝ երթեալ պաշարեցին զՏիգրոն, զի անդ նստէր թագաւորն Պարսից: Եւ զար աշխարհին Մարաց գումարեալ ի ձեռն զարավարին իւրեանց Ռոստոմայ ՁՌ վառելոց՝ ժողովեցան եւ գնացին ի վերայ նոցա ի պատերազմ. յայնժամ թողեալ զքաղաքն՝ անցին յայնկոյս գետոյն Դզլադայ: Եւ գնացին եւ անցին նոքա զգետան եւ պնդեցան զհետ նոցա, եւ նոքա ոչ դադարեցին մինչեւ ի սահմանս իւրեանց, ի գեղն որ կոչի Հերթիճան: Եւ սոքա /530ա/ պնդեալք զհետ նոցա՝ եւ չոգան բանակեցան ի դաշտին: Էր անդ եւ Մուշեղ Մամիկոնեան որդի Դարթի, զարավարն Հայոց երեք հազար սպառազինաւք, եւ Գրիգոր իշխանն Միւնեաց տէրն՝ Ռ արամբ: Եւ եղև յարձակումն ի վերայ միմեանց. եւ փախեան զարն Պարսից առաջի նոցա. իսկ նոքա զհետ մտեալ հարին զնոսա ի սուր սուսերի իւրեանց: Եւ մեռան ամենայն նախարարքն գլխաւորք. մեռաւ եւ զարավարն Ռոստամն. սպանին եւ զՄուշեղ երկու քեռորդուքն, եւ զԳրիգոր Միւնեաց տէր միով որդով: Եւ այլքն

զերծեալ գնացին փախստական յաշխարհն իւրեանց: Եւ իբրեւ եկին հասին մնացորդք զաւրացն Պարսից յԱտրպատական՝ գումարեալ ժողովեցան ի մի վայր, եւ նստուցին իւրեանց զաւրավար զԽոռոխագատ. եւ փութացեալ ի Տիգրոն՝ էառ զամենայն գանձս թագաւորութեանն եւ զբնակիչս քաղաքացն եւ զթագաւորն իւրեանց. եւ փութացաւ հասուցանել յԱտրպատական. եւ իբրեւ մեկնեալ հեռացան՝ յանկարծակի եհաս ի վերայ նոցա զաւրն Իսմայելի: Եւ նոքա զարհուրեալ թողին զգանձս եւ զբնակիչս քաղաքին եւ փախեան. փախեաւ եւ թագաւորն իւրեանց, եւ անկաւ ի զաւրն հարաւոյ: Իսկ նոցա առեալ զգանձն ամենայն դարձան ի Տիգրոն, առին եւ զբնակիչսն քաղաքացն, եւ աւերեցին զամենայն երկիրն:

Յայնժամ կատարեալ երանելոյն Երակլի զկեանս իւր բարւոք ծերութեամբ. եւ էին աւուրք իւրոյ թագաւորութեանն ամբ Լ: Երդմնեցուցանէ զորդի իւր զԿոստանդին՝ առնել ողորմութիւն ի վերայ ամենայն յանցաւորացն, զորս հրամայեալ էր առնել յաքսոբսն, ի դարձուցանել զնոսս յիւրաքանչիւր տեղիսն: Երդմնեցուցանէ եւ վասն ասպետի՝ ածել զնա եւ զկին նորա եւ զորդիս նորա, եւ հաստատել ի կարգն առաջին: Եւ եթէ կամեսցի զնալ յաշխարհն իւր՝ երդուեալ եմ նմա, մի՛ եղիցի սուտ երդումն իմ: Արձակեա՛ զնա, եւ թո՛ղ երթայ խաղաղութեամբ:

Մեռաւ Երակլոս, եւ թագաւորեաց որդի նորա Կոստանդին: Եւ ոչ ոք ընտրեցաւ զաւրավար յաշխարհին Հայոց. քանզի անմիաբան լեալ իշխանացն՝ մեկնեցան ի միմեանց:

Եւ ել զաւր ասպականիչ յԱտրեստան կողմանէ ընդ ճանապարհս Ձորոյ յաշխարհն Տարաւնոյ. առին զնա եւ զԲզնունիս եւ զԱղիովիտ: Եւ ճանապարհ կալեալ ի Բերկրոյ ձորն ընդ որդասոյ եւ ընդ Գոգովիտ՝ թափեցան յԱյրարատ: /530բ/ Եւ ոչ ոք կարաց ի զաւրացն Հայոց արկանել գոյժ ի Դուին աւան. բայց արք երեք յիշխանացն, որք երթային ժողովել զզաւրն ճապաղական, Թէոդորոս Վահեւունի, եւ Խաչեան Առաւելեան, եւ Շապուհ Ամատունի: Որք գնացեալ փախստական ի Դուին, եւ հասեալ ի կամուրջն Մեծամարի՝ ի բաց աւերեցին, եւ ինքեանք անցեալք գոյժ արկանել ի յաւանին: Եւ ի բերդն ժողովեցին զամենայն մարդիկ աշխարհին, որ եկեալ էին ի կուրս այգեստանին: Բայց Թէոդորոսն գնացեալ ի Նախճաւան քաղաք:

Եւ հասեալ թշնամին (Բուշայն) ի կամուրջն Մեծամարի ոչ կարաց անցանել. բայց ունէին առաջնորդ իւրեանց զՎարդիկ իշխան Մոկաց որ կոչէր Ակնիկ: Ապա անցեալ ընդ կամուրջն Մեծամարի՝ հարին ասպատակաւ զամենայն երկիրն, եւ ժողովեալ զաւար եւ զզերութիւն բազում յոյժ, եւ եկեալ բանակեցան ի յեզր մայրւոյն Խոսրովակերտի:

Եւ եղև յաւուրն հինգերորդի դիմեցին ի վերայ քաղաքին. մատնեցաւ քաղաքն ի ձեռն նոցա. քանզի արկին մուխ շուրջանակի, մերժեցին ծխովն եւ նետաձգութեամբն զպահապանս պարսպին, եւ կանգնեալ սանդուխս՝ ելին ի պարիսպն եւ անկեալ ի ներքս բացին զդուռն քաղաքին: Եւ դիմեալ ի ներքս զաւրք թշնամեացն՝ սատակեցին սրով զբազմութիւն քաղաքին, եւ առեալ զաւար եւ զկապուտ քաղաքին՝ ելին եւ բանակեցան ի նմին բանակետեղն, որ ար Ի էր տրէ ամսոյն, յաւուր ուրբաթի: Եւ դադարեալ աւուրս ինչ՝ ելին եւ գնացին ընդ նոյն ճանապարհ, ընդ որ եկեալն էին: Եւ խաղացուցին զբազմութիւն գերւոյն ԼԵ հազար ոգի: Իսկ իշխանն Հայոց

Ռշտունեաց տերն դարանակալ եղեալ ի Գոգովիտ գաւառի՝ դիմէ ի վերայ նոցա սակաւութի: Եւ ոչ կարաց գդեմ ունել նոցա. փախստական լինի առաջի նոցա. եւ նոքա զհետ մտեալ նոցա՝ սատակէին զբազումս ի նոցանէն. եւ ինքեանք չոգան անցին յԱսորեստան: Եւ եղև այս յամս Եզրի կաթողիկոսի:

Իսկ ի ձեռն այնր պատերազմի ի կայսերէ հրաման հասեալ զաւրավարութեանն Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ հանդերձ պատրկութեան պատուով:

Այս ամենայն լինի ի ձեռն կաթողիկոսին Ներսիսի, որ յաջորդեցաւ ի նմին ամի յաթոռ կաթողիկոսութեան փոխանակ Եզրի կաթողիկոսի:

Բայց յորժամ ելին յարեւելք որդիքն Իսմայելի ի Սին անապատէն ոչ ել ընդ նոսա /531ա/ եւ թագաւորն նոցա Ամո. այլ իբրեւ յաղթեցին պատերազմաւք, վանեալ զերկոսին թագաւորութիւնն, կալան յԵզիպտոսէ մինչեւ ցլեառն մեծ Տորոս, եւ ի ծովէն Արեւմտից մինչեւ ցՄարս եւ Խուժաստան՝ ապա ելին արքունական բանակաւքն ի բուն սահմանս կալուածոցն Իսմայելի: Եւ հրաման ետ արքայ ժողովել զնաւ եւ զնաւորդս բազումս, եւ անցանել ընդ ծով ի հարաւակողմն յարեւելս, ի Պարսս, եւ ի Սակաստան, եւ ի Սընտ եւ ի Կրման, յաշխարհն Կուրան եւ ի Մակուրան, մինչեւ ի սահմանս Հնդկաց: Իսկ զաւրացն փութանակի պատրաստեալ՝ զհրամանսն կատարէին. եւ այրեցին զամենայն երկիրն, եւ առեալ զաւար եւ զկապուտ՝ դարձան անդրէն, արշաւանս դնելով ի վերայ ծովուն մկանանցն հասանէին ի տեղիս իւրեանց:

Զայս լուաք յարանց զերելոց ի Խուժաստան Տաճկաստանէ, որոց ինքեանք իսկ ականատես եղեալ պատմեցին մեզ զայս բան:

ԽԳ

Ասացից եւ զՀրէիցն զապստամբողացն զխորհուրդսն, որ սակաւ ժամանակս աւգնականութիւն գտեալ ի Հագարացոցն՝ առին խորհուրդ շինել զտաճարն սողոմոնի: Եւ գտեալ զտեղին, որ կոչի Սրբութիւն սրբութեանց՝ շինեցին զնա խարսխով շինուածով տեղի աղաւթից իւրեանց: Եւ նախանձեալ ընդ նոսա Իսմայելացոցն՝ մերժեցին զնոսա ի տեղուջէ յայնմանէ, եւ անուանեցին զնոյն տուն աղաւթից իւրեանց: Նոքա յայլում տեղուջ անդէն յատակս տաճարին շինեցին այլ տեղի աղաւթից իւրեանց: Եւ անդէն առաջի արկեալ զիւրեանց չարութեան խորհուրդ, լնուլ կամեցեալ զԵրուսաղէմ ծայր ի ծայրէ արեամբ, ջնջել զամենայն քրիստոնէայսն յԵրուսաղէմէ:

Արդ՝ այր ոմն ի մեծամեծացն Իսմայելի երթայր յերկրպագութիւն ի տեղի աղաւթից իւրեանց միայն: Ի դիմի հարան նմա արք երեք հրէայք ի գլխաւորաց նոցունց, որոց էին սպանեալ խոզս երկուս եւ տարեալ եղեալ ի տեղի աղաւթիցն, եւ զարիւնն հեղեալ զորմովքն եւ զյատակաւք տանն: Եւ եղև իբրեւ ետես զնոսա այրն՝ զտեղի էառ եւ խաւսեցաւ ընդ նոսա զինչ եւ խաւսեցաւ. եւ նոքա պատասխանեալ նմա զանց արարին զնովաւ եւ զնացին: Եւ նա իսկոյն մտեալ ի ներքս կալ յաղաւթս՝ ետես զչարիս, եւ դարձաւ փութանակի, զի կալցի զարսն: Եւ իբրեւ ոչ եզիտ զնոսա լուռ եղև եւ զնաց ի /531բ/ տեղի իւր. եւ ապա բազումք մտեալ տեսին զչարիսն, եւ գոյժ արկին

քաղաքին: Եւ ուսուցին հրեայքն իշխանին, թէ քրիստոնեայքդ պղծեցին զտեղի աղաւթիցն: Հրաման ետ իշխանն, եւ ժողովեցին զամենայն քրիստոնեայսն: Եւ մինչ կամէին զնոսա սրով սատակել՝ եկն այրն եւ եկաց յանդիման, ասէ. «Ընդէ՞ր հեղոյք զայդչափ արիւն ի տարապարտուց. հրամայեցէ՛ք ժողովել զամենայն հրեայսդ, եւ ես ցուցից զմահապարտսն»: Եւ եղև իբրև ժողովեցին զամենեսեան, եւ մտեալ ի մէջ նոցա ծանեալ զարսն զերիսն, որ դիպեցան նմա: Եւ կալեալ զնոսա՝ դատեցին ահագին դատաստանաւք, մինչև յայտնեցին զխորհուրդն: Եւ զի իշխան նոցա էր ի հրէից անտի՝ հրամայեաց սպանանել արս վեց, զգլխաւորս խորհրդեանն. եւ այլոցն թոյլ ետ զնալ ի տեղի իւրեանց:

ԽԴ

Եւ եղև ի մահուանն Երակլի թագաւորեաց Կոստանդին որդի նորա, եւ կարգէ ի վերայ զաւրաց իւրոց զաւրավարս զՎաղենտիանոսն, որ կոչէր Արշակունի: Եւ հրամայեաց իւրոց երթալ յարեւելս:

Եւ սակաւ ինչ աւուրս թագաւորեալ Կոստանդին, դաւեալ ի Մարտինեայ մարուէ իւրմէ, ի կնոջէն Երակլի՝ մեռանէր: Եւ թագաւորէ Երակլոս, որդի Երակլեայ, որ ի Մարտինեայ Աւգոստեայ. քանզի Կոստանդին էր յառաջին կնոջէն: Եւ Վաղենտինի [լուեալ] զգործեցեալ իրս զնայ ի վերայ նորա զաւրու իւրով ի Կոստանդնուպալիս: Եւ կալեալ զՄարտինէ՝ կտրէ զլեզու նորա եւ ապա սպանանէ զնա հանդերձ երկու որդուովք նորա: Եւ նստուցանէ թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդինի, եւ անուանէ յանուն հաւրն իւրոյ Կոստանդին: Եւ ինքն գումարէ զզաւրսն, եւ զնայ ընդ արեւելս:

Եւ եղև յառաջնումն ամի Կոստանդեայ թագաւորին Յունաց, եւ յամի տասներորդի Յազկերտի արքային Պարսից՝ գումարեցան զաւրքն Պարսից ընդ Իսմայելի ԿՌ արանց վառելոց սպառագինաց: Եւ Իսմայելացոցն ճակատեցան ընդդէմ նոցա ԽՌ արանց սուսերամերկաց, եւ բաղխեցին զմիմեանս պատերազմաւ ի Մարսս գաւառի: Մինչև յերիս աւուրս յերկարեալ պատերազմն, մինչև նուազեալ երկոցունցն կողմանցն հետեւակն մարտին: Յանկարծակի ազդ եղև զաւրացն Պարսից, եթէ եկն զաւր յաւզնականութիւն Իսմայելացոցն: Եւ փախեան զաւրն Պարսիցն ի բանակէն զգիշերն ամենայն. եւ մնացորդքն զաւրուն Իսմայելի զնացին /532ա/ ի վերայ նոցա ընդ առաւաւտն: Եւ ոչ զոք գտին ի բանակին. եւ ասպատակ սփռեալ ընդ ամենայն երեսս երկրի՝ հարին զմարդ եւ զանասուն սրով. եւ առեալ բերդս ԻԲ՝ սատակեցին զամենայն կենդանի որ էր ի նոսա:

Բայց զահագին աղէտս հէնին Իսմայելի, որ բորբոքեաց հրդեհեալ զծով եւ զցամաք, ո՞վ կարիցէ պատմել: Բայց երանելին Դանիէլ կանխաւ գուշակէ մարգարէութիւնն զայսպիսի նեղութիւնս որ եկն եհաս ի վերայ երկրի. որ չորս զազանաւք նշանակէ զչորս թագաւորութիւնսն, որ յառնելոցն էին ի վերայ երկրի: Եւ նախ առաջին զԱրեւմտից թագաւորութիւն, զմարդացեալ զազանն, որ է Յունաց. եւ յայտ անտի է՝ ասէ. «Թափեցան վարազաթեւքն եւ ջնջեցաւ յերկրէ»: Զդիւական կռամոլութեանն ասէ զջնջումն: «Եւ եկաց իբրև ի վերայ ոտից մարդոյ, եւ սիրտ մարդոյ տուաւ նմա»: Եւ ահա զազանն երկրորդ նման արջոյ, եւ եկաց ի կողմն մի, յարեւելից կողմանէ. զՄասանականին ասէ զթագաւորութիւն: «Եւ կողք երեք ի բերան ունելով» զՊարսից եւ զՄարաց եւ զՊարթեւաց թագաւորութիւնն: Եւ յայտ անտի է՝ որ ասէին ցնա. «արի՛,

կէ՛ր զմարմինս քազմաց»: Որպէս եւ եկեր իսկ ամենեցուն գիտելով: «Իսկ գազանն երրորդ իբրեւ զինձ, եւ չորք թելք թռչնոյ ի վերայ նորա, եւ չորք գլուխ գազանին»։ զՀիւսիսային ասէ զթագաւորութիւն, Գոգ եւ Մագոգ, եւ երկու ընկերք նոցին, որոց տուաւ իշխանութիւն թռչել զաւրութեամբ ի ժամանակի իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ: «Իսկ գազանն չորրորդ ահեղ եւ զարմանալի, եւ ժանիք նորա երկաթիք, եւ մագիլք նորա պղնձիք. ուտէր եւ մանրէր եւ զմնացուածսն առ ոտն կոտորէր»: Այս չորս, յարուցեալ ի Հարաւոյ կողմանէ՝ Իսմայելեան թագաւորութիւնն. որպէս հրեշտակապետն մեկնեաց, եթէ «Գազանն չորրորդ թագաւորութիւն չորրորդ կացցէ, որ առաւել իցէ քան զամենայն թագաւորութիւնս, եւ կերիցէ զամենայն երկիր»: «Եւ Ժ եղջիրք՝ Ժ թագաւորք յարիցեն, եւ զկնի նորա յարիցէ այլ՝ որ առաւել է չարեալք քան զամենայն առաջինսն»*. եւ որ ի կարգին է:

Եւ եղև յերկրորդում ամի Կոստանդի, թոռին երանելւոյն Երակլի՝ խորհէր Վաղենտին ի միտս իւր՝ ճարտարութեամբ խաբել զսինկղիտոսն, եւ համբառնալ զինքն ի պատիւ թագաւորութեանն, որպէս զի պսակեալ զինքն այնպէս արասցէ զաւրավարութիւն: Եւ ծանրացոյց զլուծ ծառայութեան ի վերայ բնակչաց քաղաքին, եւ զայն երեք հազար սպառազէնս, զոր ընդ ինքն տարաւ, եւ զաւրս բազումս այլ /532բ/ միաբանեալ՝ իւր թիկունս հաստատէր: Յայնժամ ժողովեցան արք քաղաքին ի սուրբ եկեղեցին Աստուծոյ առ հայրապետն, եւ ծանուցանեն նմա բառնալ զծառայութիւն զայն, եւ նա ոչ կամեցաւ լսել: Եւ անդ էր մի ոմն յիշխանացն, որում անունն էր Անտոնինոս. ասէ ցՎաղենտին. «Զի՞նչ է նոցա միաբանութիւնն այն եւ խորհուրդն. կամ զի՞ իսկ իշխեցին համարձակաբար արձակել առ քեզ զայսպիսի բանս. բայց եթէ հրամայեացես ինձ՝ եւ երթայց եւ քակտեցից զմիաբանութիւն նոցա եւ զխորհուրդն: Եւ հալածեմ զնոսս յիրաքանչիւր տեղիս, զի կատարեցին կամք քոյ»: Եւ ասէ. «Ե՛րթ եւ արա որպէս ասացերդ»: Եւ նա յարուցեալ զնաց արամբք հազարաւք, եւ իբրեւ եմուտ յեկեղեցին՝ սկսաւ պատուհասել զգլխաւորսն զանիւ: Յոտն եկաց հայրապետն. եւ ասէ. «Շատ եւ ոչ է իրաւացի առնել ի տեղուջս յայսմիկ այդպիսի ինչ»: Եւ յարձակեալ Անտոնի՝ ած ապտակ ի ծնաւտ նորա, եւ ասէ. «Ե՛րթ կա՛լ զտեղին քոյ»: Յայնժամ խռովեալ ամբոխն՝ յարձակեցան ի վերայ նորա: Եւ ըմբռնեալ զնա քարշեցին զոտանէ ի մէջ քաղաքին, եւ այրեցին հրով: Ազդ եղև Վաղենտինի, եւ դողումն կալաւ զնա: Եւ անդէն վաղվաղակի հեղաւ ամբոխն ի վերայ նորա, եւ քարշեալ արտաքոյ տանցն՝ զլիսատեցին. եւ տարեալ ի տեղին, ուր այրեցին զԱնտոնինոս՝ ի նմին տեղուջ այրեցին եւ զնա: Եւ ԳԿոստանդին հաստատեցին յաթոռ թագաւորութեանն: Եւ արարին զաւրավար զԹէոդորոս զոմն հաւատարիմ յիշխանացն Հայաստանեայց, յայնց՝ որ ի Յունաց կողմանէ:

Սա իբրեւ առ զաւրավարութիւնն՝ աղաչեաց զթագաւորն եւ խնդրեաց պարգևս՝ առնել ողորմութիւն այնոցիկ, զորս էր արքտրեալ յԱփրիկէ: Եւ մանաւանդ վասն ասպետի, որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շում կոչեցելոյ: Եւ քաղցրացոյց Աստուած զսիրտ թագաւորին, եւ հրամայեաց ածել զնոսս ի քաղաքն թագաւորական: Եւ ընկալաւ զնոսս իբրեւ զսիրելիս թագաւորութեանն, եւ զորդի նորա զՍմբատ առաջին սպաթար ի մէջ ամենայն սպաթարացն, եւ կանտիտատ: Եւ անդէն կարգեաց ի կարգն առաջի յամին հինգերորդի թագաւորութեան իւրոյ: Նոյնպէս եւ զՎահանն Խարխոռունի եւ զայլ եւս: Եւ արձակեաց ի Հայս այր ոմն իշխան, անուն Թումա: Սա եկեալ ոչ կամէր եղծանել զուխտն, /533ա/ որ ի մէջ կայսեր եւ իշխանին Մարաց. միաբանեաց զամենայն իշխանսն ընդ ինքեամբ եւ զնաց առ իշխանն Մարաց եւ խաւսեցաւ ընդ նմա ի խաղաղութիւն: Եւ առ ի նմանէ ինչս բազումս եւ խոստացաւ նմա երդմամբ, զի

տացել տանել զԹեոդորոս կապանաւք ի պաղատն, զի նա էր իշխան աշխարհիս Հայոց: Եւ դարձաւ եկն անդրէն ի գաւրս Հայոց: Եւ իբրեւ եկն յերկիրն Կոտէից, յանկարծակի յարձակեցան ի վերայ նորա, կալան զնա եւ կապեցին, եւ ետուն տանել յանդիման թագաւորին: Իսկ արքայ Կոստանդին իբրեւ լուաւ խոռվեցաւ յոյժ. զի ոչ էր ի հրամանէ նորա կապելն. եւ հրամայեաց լուծանել զնա ի կապանացն, եւ ընթեռնուլ զգիրս ամբաստանութեանն: Եւ ծանուցեալ զնենգութիւնն՝ հրամայեաց կոչել զառաջեաւ եւ ընկալաւ զնա սիրով, եւ նորին իշխանութեամբն պատուով: Եւ կարգեաց նմա ռոճիկ եւ ընդունելութիւն յարքունուստ: Ապա հրամայէ կոչել զԹումաս ոմն եւ ոչ հրամայեցաւ նմա մտանել յարքունիս, այլ արտաքոյ քննութիւն առնել. եւ արդարացուցին զԹեոդորոս Ռշտունեաց տէրն ի բանս իւր. եւ եղեն իրաւունսս ի վերայ նորա: Իսկ զԹումաս անարգեալ ի բաց ընկեցին պատուոյն: Յայնժամ տեսին զմիմեանս ասպետ եւ Թեոդորոս Ռշտունեաց տէրն, եւ հեղուին արտասուսս ի վերայ պարանոցի իւրեանց, զի էին սննդակիցք միմեանց ի դրանն Խոսրովայ արքային Պարսից:

Բայց ասպետ ոչ կարաց նուաճել ընդ իշխանութեամբն Յունաց, այլ արկ ի միտս իւր նենգութիւն. եւ հրամանս խնդրեաց ի թագաւորէն Կոստանդեայ, զի արձակեցէ արս չորս յընտանեաց իւրոյ ի Հայս՝ տանել առ նա զինչս իւր: Եւ հրամայեաց թագաւորն տալ նմա զհրամանս. իսկ նա այլակերպեալ զինքն՝ առ ընդ իւր արս երիս, եւ հասեալ ի ծովեզր՝ եցոյց զհրամանն արքունի: Ել ի նաւն եւ էանց ընդ ծովն, եւ հապճեպ զնացեալ ի նմանութիւն թռչնոյ՝ եկն եհաս փութանակի ի Տայս եւ ամրացաւ անդ. քանզի ընկալան զնա Տայեցիքն խնդութեամբ:

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ յուզմունք լինէին ի մէջ աշխարհիս Հայոց. քանզի փութանակի եկն եհաս հրամանն արքունի առ գաւրավարն Հայոց՝ ունել զամենայն անցս ճանապարհացն, եւ յուզել յամրոցս աշխարհին: Ապա ազդ լինէր, եթէ եկն եւ ամրացաւ /533բ/ ի Հայս ի Տայս:

Յայնժամ հրաման ետ գաւրավարն Յունաց Թեոդորոս հանդերձ իշխանաւքն գաւրուն եւ նախարարաւքն Հայոց՝ արձակել զՆերսէս կաթողիկոսս առ ասպետ, եւ տանել նմա երդումն հաւատարմութեան, ի խնդրել նմա զիշխանութիւն աշխարհին, եւ ածել նմա զկին իւր եւ զորդիսն:

Եւ զնաց կաթողիկոսն, հաստատեաց առ նմա զերդումն, զի մի՛ այլ ուրեք կալցի ճանապարհ. եւ դարձաւ եկն անդրէն: Եւ գրեցին նոքա առ թագաւորն Կոստանդին առնել նմա ըստ երդմանն, զոր խոստացաւ. քանզի էր գրեալ ասպետ առ թագաւորն այսպէս, եթէ «Ծառայ քոյ եմ, եւ ոչ ուրեք երթամ ի ծառայութենէդ ձերմէ. բայց զի ասացին ցիս ոմանք, եթէ անդրէն երթալոց ես ուստի եկիրն՝ վասն այնորիկ զահի հարայ եւ փախեայ: Բայց արդ եթէ արժանի համարիք՝ միամտութեամբ վաստակիմ, եւ կեամ եւ մեռանիմ ի վերայ ձերոյ աստուածպաշտութեանդ»: Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն Կոստանդին առնել զնա կիրապաղատ, եւ տալ նմա պսակ պատուոյն եւ զիշխանութիւն աշխարհին: Եւ հրամայեաց արձակել զկին եւ զորդիսն մեծաւ շքով, եւ ետ տանել զգահոյս արծաթեղէնս հանդերձ այլովք մեծամեծ ընչիւր:

Արդ՝ մինչդեռ գայր հրովարտակն եւ պատիւն առնել զնա կիրապաղատ՝ յանկարծակի եհաս նմա հիւանդութիւն եւ մեռաւ: Եւ բարձին զմարմինն նորա եւ

տարան թաղեցին առ հարն իւրում ի Դարինս: Եւ գորդի նորա զանդրանիկ, որում անուն էր Սմբատ, կարգեաց արքայ ի պատիւ հար իւրոյ. տուեալ նմա զիշխանութիւնն բնիկ տանուտէրութեանն ասպետութեան, եւ արար զնա դրուագար զարաց իւրոց: Ետ նմա կին ի տանէն Արշակունեաց եւ յիւրոց մերձաւորաց, եւ ...արձակեաց ի բանակն առ զարս իւր: Եւ յետ այսորիկ արձակեաց զԹէոդորոս Ռշտունեաց տէրն ի Հայս մեծաւ պատուով, եւ ետ նմա զնոյն իշխանութիւն զարավարութեան, եթէ կամիցին իշխանքն Հայոց եւ եթէ ոչ կամիցին: Եւ եկն կարգեցաւ ի նոյն իշխանութեանն:

Եւ եղև ի գալ միւսում ամի եկն զարն Իսմայելի յԱտրպատական, եւ բաժանեցան յերիս: Առաջ մի յԱյրարատ, եւ առաջ մի ի Սեպհական գնդին կողմանսն. եւ առաջի մի /534ա/ յԱդուանս: Արդ՝ որք ի կողմանս Սեպհական գնդին՝ արշաւեալ սփռեցան եւ հարեալ զամենայն կողմանսն զայնոսիկ սրով սուսերի, առին զարար եւ զգերութիւն: Եւ եկին ժողովեցան ի Հերեւան, եւ մարտեան ընդ բերդին, եւ ոչ կարացին առնուլ: Եկին ի յՌոդսպու, եւ ոչ նմա ինչ կարացին առնել: Գնացին անտի եւ բանակեցան յԱրծափս, հանդէպ բերդին առ ջրովն: Եւ սկսան պատերազմել ընդ բերդին, եւ բազում աւճիրս վնասուց գործեցին անդ ի բերդէն: Արդ՝ էր նոցա ի թիկանց կողմանէ ել ի գլուխ անդր յԱտրեւայ կողմանէ՝ որում Կախանակտուցն կոչէն: Արդ՝ իջին ընդ այն արք ի վայր ի բերդէն՝ երթալ խնդրել ի բերդէն Դարանից զար յաւգնականութիւն իւրեանց: Եւ ետ նոցա Սմբատ Բագրատունի, որդի Վարազ Սահակայ՝ արս Խ: Եւ զնացեալ ի գիշերի ելին ի բերդն եւ ոչ զգուշացան տեղւոյն: Եւ գիտացին Իսմայելացիքն զտեղին, եւ զնացեալ ի նոյն հետին ելին ի բերդն, եւ կալան զտեղին մինչեւ ցառաւաւսն: Եւ արս Ժ պահապանս տեղւոյն ըմբռնեցին ի քուն եւ սպանին:

ԽԵ

Եւ եղև յամին երկրորդի Կոստանդնի, յամեանն հոռի, որ ար ԻԳ էր ամսոյն, յաւուր կիրակէի ընդ առաւաւսս՝ ճչեցին Իսմայելացիքն ի բերդին վերջոյ եւ առաջոյ, եւ հարին զնոսա սրով սուսերի: Եւ բազումք գահավէժ լեալ սատակէին: Եւ զկանայս եւ զմանկունս իջուցին ի բերդէն, կամէին սատակել. եւ ոչ գոյր թիւ գերւոյն, եւ անասուն պաճարացն բազում յոյժ: Եւ եղև ի վաղիւ առաւաւտուն եկն եհաս ի վերայ նոցա զարավարն Հայոց Թէոդորոս զարու իւրով եւ յարձակեցաւ ի վերայ նոցա եւ եհար զնոսա անհուն կոտորածով: Եւ էին նոքա երեք հազար ընտիր սպառազէնս յամենայն զարացն Իսմայելի, եւ ոչ ոք զերծաւ ի նոցանէ. բայց սակաւ ճողոպրեալք հետեւակք երթեալ ամրացան ի Շամբին: Եւ ապրեցոյց տէր յաւուր յայնմիկ զբազմութիւն գերւոյն ի ձեռաց Իսմայելացոցն. եւ զԻսմայել խորտակեաց կործանմամբ մեծաւ. եւ մեռան Բ իշխանքն Իսմայելի, Աւթման եւ Ոգբայ: Եւ եղև յաղթութիւն մեծ զարավարին Հայոց: Եւ ետ տանել զարավարն Հայոց զընծայս Կոստանդնի ի պատերազմէն զընտիր երիվարացն 8 ձի. գոր առեալ արքայի ուրախ /534բ/ եղև ինքն եւ ամենայն պաղատն, եւ արձակեաց անդրէն շնորհակալութիւն մեծ:

Իսկ այն զարն, որ ի կողմանս Այրարատեան, եհար սրով մինչեւ ի կողմանս Տայոց, Վրաց եւ Ադուանից, առ զարար եւ զգերութիւն եւ եկն էանց ի Նախճաւան առ այն զար, որ մարտ եղեալ կռուէին ընդ բերդին Նախճաւանի: Բայց սակայն ոչ կարացին առնուլ զնա: Առին զբերդն Խրամայ եւ սատակէին զնոսա սրով, եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին:

Իսկ որ ի կողմանս Պաղեստինացւոցն՝ հրամայեաց կազմել նաւատորմիդս բազումս եւ եմուտ ի նաւ, եւ կալաւ գործ պատերազմի ընդ Կոստանդնուպալիս: Եւ ոչ յաջողեցաւ նմա նաւամարտութիւնն. քանզի ելին ընդդէմ նորա զաւրացն բազմութիւն նաւաւք. եւ կործանեցին զնոսա ի խորս ծովուն, եւ զբազումս վանեցին հրով, եւ զբազումս փախստական արարեալ հալածեցին: Բայց սակայն զարհուրեցաւ արքայն Կոստանդին. լաւ համարեցաւ տալ սակ, եւ առնել հաշտութիւն պատգամաւորաւք. եւ մնալ ժամանակի իւրում զի թերեւս եւ Աստուծոյ հաշտութեամբ հայեցի յերկիր եւ ողորմեցի նոցա: Եւ սկսաւ խաւսել ի հաշտութիւն պատգամաւորաւք. եւ փութացուցանէին Իսմայելացիք զՅոյնս, զի կատարեցեն զբան հաշտութեանն: Իսկ թագաւորն Յունաց Կոստանդին, քանզի մանուկ էր, ոչ իշխեաց կատարել առանց կամաց զաւրուն, եւ գրէ առ Պռոկոպ, զի երթիցէ ընդ նմա ի Դամասկոս առ Մաւիաս իշխանն զաւրուն Իսմայելի, եւ կատարեցէ զպայման հաշտութեան ըստ զաւրուն կամացն: Արդ՝ իբրեւ ետես Պռոկոպ զհրամանն արքունի եւ լուաւ բանս ի զաւրացն՝ զնաց զհետ նոցա ի Դամասկոս առ Մաւիաս իշխան զաւրուն Իսմայելի. եւ յայտնեաց զչափ սակին եւ ասաց զսահմանն, եւ առ զհաշտութիւնն եւ զնաց:

Յայնմ ժամանակի արկ ի միտս իւր կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս շինել իւր բնակութիւն մերձ առ սուրբ Եկեղեցեացն որ ի Վաղարշապատ քաղաքին, ի վերայ ճանապարհին՝ յորում, ասեն, ընդ առաջ եղեւ թագաւորն Տրդատ սրբոյն Գրիգորի: Շինեաց անդ եւ Եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր Զուարթնոցն, որոց երեւեալ ի տեսլեան սրբոյն Գրիգորի բազմութիւն երկնաւոր զաւրացն: Եւ շինեաց զԵկեղեցին բարձր շինուածովք եւ չքնաղ զարմանալեալք, արժանի աստուածային պատուոյն, որում նուիրեացն: Աժ ջուր եւ երբ զգետոյն եւ արկ ի գործ զամենայն վայրսն առապար, տնկեաց այգիս եւ ծառատունկս, եւ շուրջանակի պատուարեաց զբնակութեամբն զԵկեղեցկադիր յարինուածով բարձր պարսպաւ ի փառս Աստուծոյ:

Այլ ոչ դադարեաց վիշապն /535ա/ այն ապստամբ, այլ թէ եւ աստուածամարտ լինել կամեցաւ յիւրոց խորամանկութենէ. այլ երկնէր յարուցանել հալածանս ի վերայ Եկեղեցեացն Հայաստանեայց աշխարհին: Քանզի յամս Կոստանդինայ թագաւորի թոռին Երակլի արկ ի գործ զխորամանկութիւն իւրոյ չարութեանն, արբանեակս իւր կալաւ զզաւրս Յունաց որ ի Հայաստան աշխարհին: Քանզի ո՛չ երբէք ընդունէին Հայք զՀռոմն ի հաղորդութիւն մարմնոյ եւ արեան տեառն: Եւ արդ՝ զրեն նոքա ամբաստանութիւն առ թագաւորն Յունաց Կոստանդին եւ հայրապետն, թէ «Իբրեւ զանարեւնս համարեալ ենք յաշխարհիս յայսմիկ: Քանզի անարգանս համարին Քրիստոսի Աստուծոյ զԺողովն Քաղկեդոնի եւ զտումարն Լեւոնի, եւ նզովեն զնոսա»: Յայնժամ հրամանս ետ թագաւորն հայրապետաւն հանդերձ, եւ զրեն հրովարտակ առ Հայս, զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հռոմի, զի մի խոտեցեն զԺողովն եւ զտումարն զայն: Եւ էր անդ այր մի ի Բագրեւանդ գաւառէ, ի Բագաւան գեղջէ, որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, եւ անուն նորա Դաւիթ: Չնա հրամայեաց արձակել ի Հայս, զի երթեալ ի բաց հատցեն զհակառակութիւնն: Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոստոնքն եւ նախարարքն Հայոց ի Դուին առ քրիստոսասէր կաթուղիկոսն Ներսէս եւ առ բարեպաշտ զաւրավարն Հայոց Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն: Եւ տեսին զհրամանս թագաւորին, եւ լուան զբանս փիլիսոփային, որ ուսուցանէր զԵրրորդութիւնն բաժանմամբ ըստ տումարին Լեւոնի: Եւ իբրեւ լուան՝ չառին յանձն փոխել զճշմարիտ վարդապետութիւնն սրբոյն Գրիգորի՝ ըստ տումարին Լեւոնի: Հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել թղթոյն պատասխանի:

ԽԶ

Ճշմարիտ եւ ուղղադաւան նամակ Նիկիական:

Աղաչեմ զքեզ, ընթերցի՛ր՝ որ զքրիստոնէական հաւատն ունիս, աստուածասէր:

Հոգիւնկալ մարգարէիցն եւ յառաքելոցն Քրիստոսի ունիմք զպատուէր՝ առնել աղաթս ինդրուածովք ի վերայ աստուածասէր թագաւորութեանդ եւ ամենայն իշխանացն եւ զաւրաց, /535բ/ եւ բոլորովին ամենայն աստուածապահ պաղատոյդ, յոր սերն Աստուծոյ հանգուցեալ է, եւ շնորհք աստուածային պարգեւացն յայտնի են ի վերայ ձեր:

Ձի ահա թագաւորութիւն մեծ եւ հզար քան զամենայն թագաւորութիւնս, որ ոչ ձեռամբ մարդկան, այլ Աստուծոյ աջովն պսակեալ, զոր ոչ ոք կարացէ փոխանորդել՝ բայց Քրիստոսի թագաւորութիւն: Նոյնպէս եւ քահանայապետութիւն սուրբ՝ շնորհիւն Աստուծոյ, նախարարք եւ զարք քրիստոսասէրք: Եւ մեր պանծացեալ ի լոյս աստուածասէր թագաւորութեանդ՝ անշարժ մնացաք ի մէջ չար եւ անարէն թագաւորացն Պարսից: Ձի յորժամ բարձին զթագաւորութիւնն եւ կորուսին զամենայն զարս աշխարհին Հայաստանեայց, եւ ի գերութիւն վարեցին զարս եւ զկանայս, իսկ ի մնացելոցն վերայ սուր եղեալ եւ շողացուցեալ՝ ջանացան դարձուցանել ի մոլորութիւն, այլ ոչ կարացին շարժել, նաեւ «ամաչեցին եւս անարէնք յունայնութեան իւրեանց»*: Մինչեւ հրաման տալ Կաւատայ արքայի եւ որդւոյ նորին Խոսրովու, եթէ «Իւրաքանչիւր ոք զիւր հաւատս կայցի, եւ զՀայս նեղել ոք մի՛ իշխեսցէ. ամենեքին մեր ծառայք են, մարմնով մեզ ծառայեսցեն, իսկ վասն հոգւոցն, որ զհոգիսն դատի՝ նա զիտէ»: Ապա դարձեալ Խոսրով Որմզդի՛ յետ գերութեանն Երուսաղէմի, հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանցն Արեւելից եւ Ասորեստանի ժողովել ի դուռն արքունի եւ ասէ. «Լսեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, եւ մին զմիւսն նգովէ. վասն զի չհամարին իրաւացի: Արդ՝ միաբանութեամբ ժողովեսցին ի դուռն արքունի, զի զուղիղն հաստատեսցեն եւ զթիրն ի բաց մերժեսցեն»: Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսունք եւ երիցունք եւ ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ. եւ կացոյց ի վերայ նոցա ոստիկանս զՍմբատ Բագրատունի, զանուանեալն Խոսրովայ Շընումն, եւ զբժշկապետն արքունի: Եւ անդ էր ի գերութեանն եւ Չաքարիաս հայրապետն Երուսաղէմի եւ այլ բազում իմաստասէրք, զորս գերեալ էր Աղեքսանդրացոց քաղաքէն. որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով՝ արդարութեամբ ի վերայ հասանել, եւ զճշմարիտն ծանուցանել արքայի:

Եւ ժողովեցան ամենեքեան ի դահլիճն արքունի, եւ եղեւ աղաղակ. քանզի էին ոմանք ուղղափառութեան հաւատով, եւ գրոն եւ կնքով հին թագաւորացն: Եւ այլ Նեստորականք, եւ այլ բազում խառնիճաղանճ աղանդոցն: Նաեւ հրէապետն, իսկ յառաջ մատուցեալ ասէր. «Մի՛ կոչեսցի Աստուած այրն այն»: Եւ ծանուցին զբանս թագաւորին:

Պատասխանի ետ թագաւորն եւ ասէ. «Ո՞յր հրամանաւ եկն նա ի տեղին /536ա/ յայն. արդ զանալից լիցի եւ զնացէ»: Նոյնպէս եւ այլ բազմութիւն աղանդոց հրամայեաց հանել յատենէն. բայց միայն զՆիկիականն եւ զԿոստանդնուպալսին եւ զԵփեսոսին եւ զՔաղկեդոնին հրամայեաց քննել:

ԽԷ

Ճառեցից դարձեալ գրուցելով զբանս ըստ չարիս հասելոյ ի վերայ մեր ժամանակի, վասն պատառման առագաստին հին հաւատոյ, եւ շնչել ի մեզ մահաբեր խորշակին, որ տապախառն արարեալ զմեծամեծ վարսաւոր, զգեղեցիկ ծառս մատաղատունկս բուրաստանաց. եւ այս յիրաւի, զի Տեառն մեղաք, եւ բարկացուցաք զուրբն Իսրայելի: «Եւ թէ ախորժիցիք եւ լուիջիք ինձ, ասէ, զբարութիւնս, երկրի կերիջիք. ապա թէ ոչ կամիջիք լսել ինձ՝ սուր կերիցէ զձեզ, զի բերան Տեառն խաւսեցաւ զայս»: Ջսոյն իսկ մրրիկ ի վերայ Բաբելոնի տեսանի, այլ եկեալ հասեալ ի վերայ ամենայն երկրի. վասն զի մայր է ամենայն ազգաց Բաբելոն, եւ թագաւորութիւն նորա թագաւորութիւն կողմանց հիւսիսոյ:

Իսկ հարաւային անդ քան զնոսա, այսինքն Հնդկկք եւ ի նոսին կողմանէ ազգք բնակեալք յանապատին մեծի, ուրանաւր որդիքն Աբրահամու, որ ի Հագարայ* եւ ի Քետուրայ** ծնեալք ՝ Իսմայել, Ամրամ, Մադան, Մադիամ, Յեքսան, Յեպոկ, Մելիսաւէ եւ որդիքն Ղովտայ՝ Ամոն եւ Մովաբ. եւ որդիքն Եսաւայ, այսինքն է Եդոմ, եւ այլք եւս, որ էին ի հարաւակողմն Հնդկաց, նոցին ի հիւսիսոյ կողմանէ, ի մեծ եւ յահագին անապատէն, ուրանաւր Մովսէս եւ որդիքն Իսրայելի բնակեալ էին, զոր ասաց մարգարէն, եթէ «Որպէս մրրիկ ի հարաւոյ ընթացի, յանապատէ գնացեալ յահեղ տեղուջէ», այն է անապատն մեծ եւ ահագին, ուստի մրրիկ ազգացս այսոցիկ փոթորկեալ էլ եւ կալաւ զամենայն երկիր, կոխեաց եւ եհար զնա: Եւ կատարեցաւ ասացեալն, թէ «Գագանն չորրորդ՝ չորրորդ թագաւորութիւն կացցէ ի վերայ երկրի, որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն թագաւորութիւնս, որ արար անապատ զամենայն երկիր»***:

Եւ արդ՝ զի՞նչ եւս զՀռոմովնոց թագաւորութեանն ասացից զխռովութիւն եւ զաղէտս կործանման, որ ոչ երբէք դադարեաց յընտանի պատերազմէն եւ հեղումն արեան կոտորածոյ արանց զլիաւորաց եւ խորհրդականաց ի թագաւորութեանն, զոր ասացին խորհել խորհուրդ մահու ի վերայ թագաւորին: Եւ վասն այսորիկ կոտորեցին զամենայն արս գլխաւորս, եւ ոչ մնաց ի թագաւորութեանն այր խորհրդական. զի միահամուռ կոտորեալ սպառեցան բնակիչք աշխարհին եւ իշխանքն որ ի թագաւորութեանն: Սպանին եւ զԳէորգ Մագիստրոս, եւ զՄանուէլ զայրն առաքինի, որ էր աներ Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Վարազտիրոցի որդւոյ մեծին Սմբատայ Խոսրովայ Շումն կոչեցելոյ: Ջորմէ ասացին ոմանք՝ տեսանել ի գիշերի ճրագունս լուցեալս ի տեղուջ սպանման նորա: Եւ արկին զՍմբատ յաքսոս. /542ա/ վասն զի պարտաւորեցին զնա զարն իւրեանց ի յապստամբութեան յետ իրացն եղելոց, զի ասացին զնմանէ ընդ թագաւորին, թէ «Ասէր նա, թէ պարտ է արեան Մագիստրոսին խնդիր առնել»: Եւ Մագիստրոս էր իշխան զարուն որ յայնմ կողմանէ եւ սիրելի ամենայն զարացն: Եւ Սմբատ էր իշխան զարու Թրակացոց իշխանացն. եւ Մանուէլ գործէր ի Կոստանդնուպոլիս զգործ մագիստրէի: Եւ ոչ կոչեաց թագաւորն զՄագիստրոսն համարձակապէս իշխանութեամբ, երկուցեալ յապստամբութենէ զարացն. այլ կոչեաց առ ինքն զասպետն Սմբատ եւ երդմնեցոյց զնա ի խաչն տէրունական, որ ընդ անձին իւրում՝ զի մի՛ ումեք հանցէ զբանսն ի վեր, եւ արձակեաց զնա ի զարս իւր, եւ զի խաւսեցի ընդ Մագիստրոսն խաղաղութեամբ՝ տարցի զնա իաբելով: Իսկ նա երթեալ ոչ կարաց զնա իաբել, եւ մանաւանդ զի ոչ թագուցաւ ի նմանէ բանն: Ապա խաւսեցաւ ընդ ամենայն իշխանս զարուն, եւ ետ նմա հրամանն

արքունի: Իսկ նոքա եւ ամենայն զարն իբրեւ ոչ կարացին ընդդիմանալ արքունի հրամանին՝ ետուն զնա ի ձեռս նոցա. գոր կալեալ կապեցին զնա եւ տարան յանդիման թագաւորին: Եւ վասն այսորիկ զարք թրակացոց իշխանացն խորհեցան ի վերայ նորա մահ, եւ ասացին զնմանէ պատճառս ապստամբութեան խորհելոյ, զի մեոցի. բայց արքայն ինայեաց ի նա, եւ մերժեալ ի նոցանէ ապրեցոյց զնա:

ԽԸ

Եւ եղև ի քսաներորդի ամի Յազկերտի արքայի Պարսից, ի մետասան ամի Կոստասի կայսեր, որ կոչեցաւ յանուն հար իւրոյ Կոստանդին, եւ յամին ԺԹՂ երորդի Իսմայելացոց տէրութեանն, զարն Իսմայելացոց, որ էին յերկրին Պարսից եւ Խուժաստանի՝ զնացին ընդ արեւելս ի կողմանս Պահլաւն կոչեցեալ երկրի, որ է երկիր Պարթեւաց, ի վերայ Յազկերտի արքային Պարսից: Եւ փախեաւ Յազկերտ յերեսաց նոցա, եւ ոչ կարաց ճողոպրել. քանզի հասին զհետ նորա մերձ ի սահմանս Քուշանաց, եւ կոտորեցին զամենայն զարս նորա: Եւ փախուցեալ անկաւ ի զարս Թէտալաց, որ էին ի կողմանցն եկեալ նմա յաւգնականութիւն: Եւ իշխանն Մարաց, գորմէ վերագոյն ասացի, եթէ զնաց յարեւելս առ արքայն իւրեանց եւ ապստամբեալ ի տեղի մի ամրացաւ, եւ ինդրեաց երդումն յԻսմայելացոցն, եւ զնաց յանապատն ի ծառայութիւն Իսմայելացոցն: Իսկ զարացն Թէտալաց կալեալ զՅազկերտ սպանին, որ կալաւ զթագաւորութիւնն ամս Ի: Եւ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից եւ ազգին Մասանայ, որ կալան զթագաւորութիւնն ամս ՇԽԲ:

Արդ՝ իբրեւ ետես արքայն Իսմայելի զյաջողումն /542թ/ յաղթութեանս, եւ զի բարձաւ թագաւորութիւնն Պարսից, իբրեւ լցան ամք Գ պայմանի խաղաղութեանն՝ ոչ կամեցաւ այլ աւելի առնել խաղաղութիւն ընդ թագաւորն Յունաց, այլ հրաման ետ զարաց իւրոց ունել գործ պատերազմի ընդ ծով եւ ընդ ցամաք, զի բարձցէ եւ զայն եւս թագաւորութիւն յերկրէ, յերկոտասաներորդ ամի թագաւորութեանն Կոստանդի:

Եւ ի նմին ամի ապստամբեցին Հայք եւ ի բաց կացին ի թագաւորութենէն Յունաց եւ հնազանդեցան ի ծառայութիւն արքային Իսմայելի, եղին ուխտ ընդ մահու, եւ ընդ դժխոց դաշինս կոեցին Թէոդորոս Ռշտունեաց տէր ամենայն իշխանաւքն Հայոց, ի բաց ընկեցեալ զաստուածային դաշնաւորութիւնն: Արդ՝ խաւսեր ընդ նոսա իշխանն Իսմայելի եւ ասէր. «Այս լիցի ուխտ հաշտութեան իմոյ ընդ իս եւ ընդ ձեզ՝ որչափ ամաց եւ դուք կամիջիք. եւ ոչ առնում ի ձեկն զսակ զերեամ մի. ապա յայնժամ տաջիք երդմամբ, որչափ եւ դուք կամիջիք: Եւ հեծեալ կալէք յաշխարհիդ ԺԵ հազար, եւ հաց յաշխարհէն տուք, եւ ես ի սակն արքունի անգարեմ. եւ զհեծեալսն յԱսորիս ոչ ինդրեմ. բայց այլ ուր եւ հրամայեմ՝ պատրաստ լիցին ի գործ. եւ ոչ արձակեմ ի բերդորայն ամիրայս, եւ ոչ տաճիկ սպայ՝ ի բազմաց մինչեւ ցմի հեծեալ: Թշնամի մի՛ մտցէ ի Հայս. եւ եթէ գայ Հռոմ ի վերայ ձեր՝ արձակեմ ձեզ զարս յաւգնականութիւն՝ որչափ եւ դուք կամիջիք: Եւ երդնում ի մեծն Աստուած՝ եթէ ոչ ստեմ:» Եւ այնպէս քակեալ պատառեաց զնոսա ի Հռոմոց նեղին արքանեակն, զի թէպէտ եւ բազում աղաչանս եւ պաղատանս գրեաց առ նոսա կայսրն եւ կոչեաց զնոսա առ ինքն, եւ ոչ կամեցան լսել նմա: Ապա ասէ. «Ես գամ ի Կարնոյ քաղաք, եւ եկայք դուք առ իս»: Եւ կամ՝ «Ես գամ առ ձեզ, եւ տամ ձեզ աւգնութիւն ՀՈՒ ոգի, եւ խորհիմք ի միասին, եթէ զինչ արժան իցէ առնել». սակայն եւ այնպէս ոչ կամեցան լսել նմա:

Եւ ամբաստանութիւն ամենայն զաւրացն Հոռոմին եւ տրտունջ զՌշտունեաց տեառնէն լինէին եւ զՀայոց՝ առաջի թագաւորին իւրեանց վասն հարուածոց՝ որ եղեն ի Մարդոցէսն: Զի ասացին, թէ «Միաբանեցան ընդ Իսմայելացիսն. զմեզ վատահացուցին եւ զզաւրսն ճապաղել ետուն յասպատակ յԱտրպատական, եւ զնոսա ածին ի վերայ մեր յանկարծակի, եւ հարկանել ետուն զմեզ. եւ մեր ամենայն ինչ անդ անկաւ. բայց թող երթամք ի Հայս եւ մեր իրացն խնդիր առնեմք»:

Յայնժամ արքայ Կոստանդին հաւանեցաւ առնել զկամս զաւրացն: Եւ առ զզաւրս իւր եւ գնաց ի Հայս ճ հազարաւ: Եւ իբրեւ եհաս ի Դերջան ընդ առաջ եղեն նմա արք իսմայելացիք եւ մատուցին նմա թուղթ յիշխանէն իւրեանց, որ էր գրեալ այսպէս, թէ «Հայք իմ են, /543ա/ անդ մի՛ երթար. ապա թէ երթաս՝ ես գամ ի վերայ քոյ, եւ առնեմ զքեզ որ անդրէն փախչել ոչ կարես»: Իսկ արքայ Կոստանդին ասէ. «Աշխարհն իմ է՝ ես երթամ. դու եթէ գաս ի վերայ իմ՝ Աստուած արդարութեան դատաւոր է»: Եւ անտի գնացեալ եկն ի Կարնոյ քաղաք. յամի ԺԲՊ երորդի թագաւորութեան իւրում, ի քսան ամի Իսմայելացւոց տէրութեանն:

Եւ նստաւ արքայ Կոստանդին ի Կարնոյ քաղաքի աւուրս ինչ. անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք եւ զաւրք Չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, եւ այլ ամենայն զաւրք եւ իշխանք, որ յայնմ կողմանէ գնացեալ էին յՌշտունականէն: Ընդ առաջ ելին նմա Սպերացիքն, իշխանքն Բագրատունեաց, եւ Մանաղայքն, եւ Դարանաղայքն, եւ ոյք յԵկեղեաց զաւառէ, եւ ամենայն զաւրք տեղեացն այնոցիկ, եւ Կարնացիք, եւ Տայեցիք, եւ Բասենացիք: Եւ անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք Վանանդայ հանդերձ զաւրուն իւրեանց, եւ Շիրակացիք, եւ Խորիտոռունին, եւ արք տանն Դիմաքսենից: Անդ ընդ առաջ եղեւ նմա Մուշեղ Մամիկոնեան համազգեալքն իւրովք հանդերձ եւ այլովք ոմամքք իշխանաւք, եւ զաւր ըստ Այրարատայ կողմանէ. Առաւելեանք, եւ Առանեանք եւ Վարաժնունիքն, եւ Գնթունիք, եւ Սպանդունիք, եւ այլք ընդ նոսին: Ընդ առաջ եղեւ նմա կաթուղիկոսն Ներսէս, եկեալ ի Տայոց: Եւ պատմեցին ամենայն իշխանքն թագաւորին եւ զմիտս եւ զկամս ապստամբութեան Ռշտունեաց տեառն, եւ փութանակի երթելեկս առ նա դեսպանացն Իսմայելի: Յայնժամ նզովեաց թագաւորն եւ ամենայն զաւրք իւր զՌշտունեաց տէրն, եւ լուծին զնա ի պատուոյ իշխանութեանն, եւ արձակեցին այլ այր փոխանակ նորա, եւ Խ այր ընդ նմա: Որ իբրեւ չոգան հասին առ նա՝ կալան զնոսա եւ կապեցին, եւ ետուն տանել ի բերդն Բաղիշոյ, եւ զոմանս ի կղզիս Բզնունեաց. եւ ինքն չոգաւ եմուտ յԱղթամար կղզի. եւ զաւրացն կողմանցն այնոցիկ ետ հրաման երթալ ամրանալ յիրաքանչիւր զաւառի: Եւ էին ընդ նմա միաբան Վրացին եւ Աղուանն եւ Սիւնին, որք ըստ հրամանի նորա գնացին յիրաքանչիւր աշխարհս եւ ամրացան ի նմին: Իսկ Թէոդորոս Վահեւունեաց տէրն կալաւ զբերդն Արփայս. եւ Գրիգոր որդի նորա որ էր փեսայ Ռշտունեաց տեառնն. եւ Վարազ Ներսէհն Դաշտկարին ամրացան ի բացւոջն, եւ բռնացան ի վերայ գանձուցն. զի անդ էին ամենայն գանձքն աշխարհին, եկեղեցւոյ եւ իշխանաց եւ վաճառականաց:

Իսկ արքայ Կոստանդին իբրեւ զայն լուաւ՝ կամեցաւ առնուլ աւար զզաւրացն բազմութեան, եւ երթալ ձմերել ի Հայս, զի բարձրէ զերկիրն ի միջոյ: Եւ անդէն անկան ի վերայ երեսաց իւրեանց կաթուղիկոսն եւ Մուշեղ ամենայն իշխանաւքն Հայոց, եւ մեծաւ աղաչանաւք եւ արտասուալից պաղատանաւք խնդրեցին /543բ/ ողորմութիւն, զի մի՛ ըստ նոցա յանցանացն իսպառ բարկացի եւ զերկիրն կորուսցէ: Լուաւ արքայ պաղատանաց նոցա եւ արձակեաց անդրէն զզաւրացն բազմութիւնն. եւ ինքն գնաց

յԱյրարատ Ի հազարաւ: Եւ երթեալ ի Դուին՝ նստաւ ի տան կաթուղիկոսին: Եւ արար արքայ զՄուշեղ Մամիկոնէից տէր՝ իշխան Հայոց հեծելոցն, եւ արձակեաց զնա ի կողմն Սեպհական գնդին Գ հազարաւք. նոյնպէս արձակեաց ի զարաց իւրոց ի Վիրս եւ յԱղուանս եւ ի Սիւնիս՝ քակտել զնոսա ի միաբանութենէ: Այլ զարքն նստէին շուրջ զԱրփայի ի լեռնակողմանն եւ ի դաշտակողմանն: Վիրք թեպէտ առ ժամանակ մի ոչ կամեցան հնազանդել, սակայն յետոյ նուաճեալ ի ծառայութիւն: Բայց Աղուանն եւ Սիւնին եւ գունդն Սեպհական ոչ հնազանդեցան, զորոց զերկիրն աւար առեալ տարան զինչ եւ գտին, եւ դարձան անդրէն առ արքայ:

ԽԹ

Արդ՝ ասացից փոքր մի ի շատէ վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի, զի էր նա բնակութեամբ ի Տայոց, ի գեղջէն, որում Իշխանն կոչէն: Եւ սնեալ ի մանկութենէ յաշխարհին Յունաց եւ ուսեալ զլեզուս եւ զդպրութիւն Հռոմին, եւ շրջեալ ընդ աշխարհս զարու կարգաւք զինուորութեան. եւ հաստատեալ զմիտ իւր ի վերայ ժողովոյն Քաղկեդոնի եւ ի վերայ տումարին Լեւոնի: Եւ ոչ ումեք ի վեր հանէր զխորհուրդս ամբարշտութեանն, մինչեւ եհաս յեպիսկոպոսութիւն յաշխարհին, եւ անտի կոչեցաւ յաթոռ կաթուղիկոսութեան: Եւ էր այր առաքինի վարուք, պահաւք եւ աղաւթիւք: Բայց ի սրտի իւրում ծածկեալ ունէր զթինս դառնութեան, եւ խորհէր հաւանեցուցանել զՀայս Քաղկեդոնի ժողովոյն, բայց ի վեր հանել զբանն ոչ համարձակէր: Մինչեւ եկն արքայ Կոստանդին եւ նստաւ ի տան կաթուղիկոսին, եւ քարոզեցաւ յեկեղեցւոջն սրբոյն Գրիգորի ժողովն Քաղկեդոնի յաւուր կիրակէի: Եւ մատեաւ պատարագ հռոմէրէն ի Հռոմ երիցուէ, եւ հաղորդեցաւ թագաւորն եւ կաթուղիկոսն եւ ամէն եպիսկոպոսունքն, ո՛ր կամաւ եւ որ ակամայ: Եւ ասպէս շարժեաց կաթուղիկոսն զճշմարիտ հաւատս սրբոյն Գրիգորի, զոր կալեալ էր ամենայն կաթուղիկոսացն հաստատուն հիմնադրութեամբ ի սրբոյ յեկեղեցւոջն ի սրբոյն Գրիգորէ մինչեւ ցայսաւր: Եւ զուրբ եւ զվճիտ եւ զականակիտ աղբերացն պղտորեաց զջուրս, զոր ի վաղնջուց իսկ ունէր ի միտս իւր կաթուղիկոսն, եւ ոչ իշխեաց յայտնել մինչեւ ցայն աւր: Եւ ասպա գտեալ ժամանակ՝ կատարեաց զկամս իւր. մատնէր զմի մի յեպիսկոպոսացն, եւ բեկանէր ահիւ: Մինչ զի առ մահուն երկիրիւ ամենեքեան զիրամանսն հաղորդութեանն կատարէին. մանաւանդ զի մեռեալ էին երանելիքն, որք էին հիմնաւորագոյնք:

/544ա/ Բայց յումեմնէ եպիսկոպոսէ ըմբերանեալ առաջի թագաւորին՝ պապանձէր: Քանզի յառաջագոյն ձեռն արկեալ էր նորա եւ ամենայն եպիսկոպոսացն, նզովէր զժողովն Քաղկեդոնի եւ զտումարն Լեւոնի, եւ մերժէր ի հաղորդութենէ Հռոմին. եւ կնքեալ զնա մատանեաւ կաթուղիկոսին եւ ամենայն եպիսկոպոսացն եւ մեծամեծ իշխանացն մատանեաւքն. եւ ետուն առ նա զի պահեսցէ յեկեղեցւոջն: Իսկ յորժամ մատեաւ պատարագն, եւ հաղորդեցան ամենայն եպիսկոպոսունքն՝ եպիսկոպոսն այն, զորմէ վերագոյն ասացի՝ ոչ հաղորդեցաւ, այլ չոգաւ էջ ի բեմբէն, եւ ծածկեցաւ յամբոխին:

Եւ իբրեւ կատարեցին զգործ հաղորդութեանն եւ եմուտ թագաւորն ի սենեակն՝ մատեաւ կաթուղիկոսն եւ Հռոմ երիցունքն եւ արարին ամբաստանութիւն զեպիսկոպոսէն զայնմանէ, եթէ «Ոչ նստաւ յաթոռ, եւ ոչ հաղորդեցաւ ընդ մեզ, անարժան համարեցաւ զմեզ եւ զձեզ, չոգաւ էջ ի բեմբէն, եւ ծածկեցաւ յամբոխին»: Եւ

խոռվեցաւ թագաւորն եւ հրամանն ետ երկու արանց, զի կալցեն զնա, եւ տարցեն յանդիման նորա ի սենեակն:

Պատասխանի ետ թագաւորն եւ ասէ. «Քահանայ էս»: Ասէ եպիսկոպոսն. «Եթէ կամի Աստուած եւ ձեր փառք»: Ասէ թագաւորն. «Եւ զի՞նչ էս դու, որ ես՝ քո թագաւոր, եւ դա՛ քո կաթողիկոս եւ հայր մեր. եւ դու ոչ արժանի համարիս զիս ընդ քեզ հաղորդութեանն, եւ ոչ զդա»: Ասէ եպիսկոպոսն. «Ես այր մեղաւոր եմ եւ անարժան, չեմ արժանի ընդ ձեզ հաղորդութեան, բայց թէ Աստուած արժանի առնէր՝ ընդ ձեզ համարէի թէ ընդ Քրիստոսի ի սեղանոյ եւ ի նորին ձեռացն վայելեցայց»: Ասէ թագաւորն. «Թո՛ղ զայդ եւ զայս ասա ինձ, եթէ դա Հայոց կաթողիկոսն է, թէ ոչ»: Ասէ եպիսկոպոսն. «Այնպէս որպէս զտուրբն Գրիգոր»: Ասէ թագաւորն. «Ունի՞ս զդա առ կաթողիկոսն»: Ասէ «Այո՛»: Ասէ թագաւորն. «Հաղորդի՞ս ընդ դմա»: Ասէ. «Այնպէս՝ որպէս ընդ սրբոյն Գրիգորի»: Ասէ թագաւորն. «Իսկ այսաւր վասն է՞ր չհաղորդեցար»: Ասէ. «Բարերար թագաւոր, մեք զձեզ մինչ ի յորմս նկարեալ տեսանէաք դողումն ունէր զմեզ, թող թէ ահաւասիկ դէմ յանդիման տեսանեմք, եւ բերան ի բերան խաւսիմք: Մեք մարդիկ ենք տգէտ եւ տխմար, ո՛չ լեզու գիտեմք եւ ոչ դպրութիւն, բայց եթէ նախ ուսանիմք՝ եւ ի վերայ հասանիմք. այլ զբարերար հրամանսդ սքուծել ով իշխէ: Այս աշխարհ ամենայն կարգաց հրամանք յայս տեղոյս եւ ի դմանէ ի դուրս ելանէ: Յառաջ քան զայս չորս ամաւք՝ ժողով արար դա, եւ զամենայն եպիսկոպոսունս այսր ժողովեաց, եւ վասն հաւատոյ գիր ետ առնել, եւ կնքեաց նախ իւրով մատանեան, եւ ապա մեր, եւ ապա ամենայն իշխանացն մատանեաւք: Եւ գիրն այն այժմ առ դմա է. հրամայեցէ՛ք խնդրել եւ տեսանել»: Եւ նա կայր պապանձեալ: Եւ գիտացեալ թագաւորն զնենգութիւն նորա՝ յանդիմանեաց զնա բանիւք բազմաւք ի // լեզու իւր: Եւ հրամանն ետ թագաւորն երթալ հաղորդել ընդ կաթողիկոսին: Եւ իբրեւ կատարեաց եպիսկոպոսն զհրամանս թագաւորին՝ ասէ. «Աւրինեսցէ Աստուած զբարերար եւ զաստուածաւեր թագաւորութիւնդ յաւիտեան, տիրելով ի վերայ ամենայն ծովու եւ ցամաքի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ»: Աւրինեաց եւ թագաւորն զեպիսկոպոսն եւ ասէ. «Աւրինեսցէ Աստուած զքեզ. այնպէս արարեր՝ որպէս վայել է քո իմաստութեանդ, եւ ես շնորհակալ եմ»:

Եւ սաստիկ ստիպով փութացուցանէին զարքայ ի Կոստանդնուպալիս վաղ հասանել անդր, եւ զնաց փութանակի: Եւ արար իշխանն Հայոց զՄորիանոս ոմն հանդերձ հայ զարուն՝ որ ի նոցուն կողմանէ:

Իբրեւ զնաց արքայ Կոստանդին ի Դրւնայ՝ զնաց եւ կաթողիկոսն ընդ նմա: Եւ երթեալ դադարեաց ի Տայս, եւ այլ ոչ դարձաւ ի տեղի իւր. զի իշխանն Ռշտունեաց եւ այլ իշխանքն որ ընդ նմա՝ անհնարին ցասամբ փքացեալ էին ի վերայ նորա:

Իսկ Թեոդորոս Ռշտունեաց տեր դարանակալ եղել յԱղթամար կղզի, ինքն եւ փեսայ իւր Համազասպ Մամիկոնէից տէր. եւ խնդրեաց յիւր զարս ի յիսմայելացոցն, եւ եկն Է հազար այր յաւզնականութիւն նմա, եւ նստոյց զնոսս յԱղիովիտ եւ ի Բզնունիս, եւ ինքն առ նոսս ելեալ, կայր ի մէջ նոցա:

Եւ իբրեւ անցին աւուրք ձմերայնոյն, մերձ ի զատիկն մեծ՝ փախեաւ Հոռոմ եւ անկաւ ի Տայս. եւ հանին անտի. եւ ոչ ուրեք կարաց զետեղել, այլ զնացին փախստական մինչեւ

մերձ ի ծովեզրն: Եւ աւերեցին զամենայն երկիրն. առին եւ զՏրապիզոն քաղաք, եւ խաղացուցին առ եւ աւար եւ գերութիւն բազում յոյժ:

Յետ այսորիկ գնաց Թեոդորոս Ռշտունեաց տերն առ Մաւիաս իշխանն Իսմայելի ի Դամասկոս եւ ետես զնա մեծամեծ ընծայիւք: Եւ ետ նմա իշխանն Իսմայելի հանդերձս ոսկեղէնս եւ ոսկեթելս, եւ վառ մի նորին արինակաւն: Եւ իշխանութիւն ետ նմա զՀայս եւ զՎիրս եւ զԱդուանս եւ զՍիւնիս, մինչեւ ցԿապկոն եւ ցՊահակն Ճորայ, եւ արձակեաց զնա պատուով: Եւ նորա պայման էր եղեալ նմա՝ ածել զերկիրն զայն ի ծառայութիւն:

Եւ եղև յամին մետասաներորդի Կոստանդի լուծումն լինի հաշտութեանն՝ որ ընդ Կոստանդին եւ ընդ Մաւիաս իշխանն Իսմայելի: Եւ հրաման ետ արքայն Իսմայելի ժողովել զամենայն զարս իւր ի կողմանս արեւմտից, եւ ունել զգործ պատերազմի ընդ Հռոմոնց թագաւորութեանն, զի առցեն զԿոստանդնուպաւլիս, եւ ի բաց բարձցեն այն եւս թագաւորութիւնն:

Ծ

«Եթէ կամիս, ասէ, խաղաղութեամբ ունել զկեանս քոյ՝ ի բաց կաց յընդունայն պաշտամանէդ յայդմանէ, զոր ուսեալդ ես ի մանկութենէ: Ուրացի՛ր /545ա/ զՅիսուսն զայն եւ դարձի՛ր առ Աստուածն մեծ, զոր եսն պաշտեմ, զԱստուած հաւր մերում Աբրահամու: Եւ զբազմութիւն զարաց քոց արձակէ՛ ա ի քէն յիւրաքանչիւր տեղիս: Եւ ես արարից զքեզ իշխան մեծ ի կողմանսդ յայդոսիկ, եւ արձակեմ ի քաղաքդ ոստիկանս, եւ քննեմ զամենայն զանձս եւ հրամայեմ բաժանել ի չորս մասունս. երեքն՝ ինձ եւ մի՝ քեզ: Եւ տամ քեզ զարս որչափ եւ կամիցիս, եւ առնում ի քէն սակ՝ որչափ եւ դու կարես տալ: Ապա թէ ոչ՝ Յիսուսն այն, զոր դու Քրիստոս կոչես, մինչ զանձն ոչ կարաց ապրեցուցանել ի Հրէիցն, զքեզ զիս՝ ըդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց»:

Եւ ժողովեցան ամենայն զարքն, որ ի կողմանս արեւելից, ի Պարսից եւ ի Խուժաստանէ եւ ի կողմանէն Հնդկաց եւ յԱրուաստանէ եւ յԵգիպտացոնց կողմանէ առ Մաւիաս իշխան զարուն, որ նստեր ի Դամասկոս: Եւ կազմեցին նաւս պատերազմականս յԱղեքսանդրիա եւ յամենայն քաղաքս ծովեզրեայս. եւ լցին զինուք եւ մեքենայիւք զնաւս. ԳՃ նաւս մեծամեծս, առ մի նաւն հազար այր յընտիր ընտիր հեծելոց: Եւ հրամայեաց գործել նաւս թեթեւս հինգ հազարս: Եւ գումարեաց ի նոսա արս սակաւս վասն թեթելութեան, առ մի նաւ արս հարիւր, զի արագապէս ճախրեցեն սլանալով առ մեծամեծ նաւաւք շուրջանակի ի վերայ մկանանց ծովուն. եւ արձակեաց զնոսա ընդ ծով: Եւ ինքն առ զզարս իւր որ ընդ իւր, եւ զնաց ի Քաղկեդոն: Իբրեւ եհաս ի վերայ ամենայն երկրի՝ հնազանդեցան ամենայն բնակիչք աշխարհին ի ծառայութիւն՝ որ զծովեզրքն եւ լեռնականս եւ դաշտականս: Իսկ բազմութիւն զարաց Հռոմին չոզան մտին ի Կոստանդնուպաւլիս պահապան քաղաքին. եւ ապականիչն չոզաւ եմուտ ի Քաղկեդոն, յամի երեքտասաներորդի Կոստանդնու: Կազմեալ ունէր յեզր ծովուն նաւս բազումս թեթեւս, զի յորժամ ծանրագոյն նաւքն հասանիցեն ի Քաղկեդոն՝ նա փութանակի հասցէ յաւզնականութիւն նոցա: Եւ զլոնդթ արքային իւրեանց ետուն տանել ի քաղաքն առ Կոստանդին:

Եւ առ արքայ զթուղթն եւ եմուտ ի տունն Աստուծոյ, եւ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց եւ ասէ. «Տէ՛ս, Տէր, զնախաստինսս, զոր նախաստեցին զքեզ Հագարացիքս այս. եղիցի՛ ողորմութիւն քոյ, Տէր, ի վերայ մեր, որպէս յուսամք ի քեզ: Լի՛ց զերեսս նոցա, անարգանաւք, եւ խնդրեսցեն զանուն քո, Տէր ամաչեցեալ խռովեսցին յաւիտեանս յաւիտենից, եւ ամաւթալից կորիցեն. ծանիցեն զի անուն քոյ Տէր է, եւ դու միայն բարձրեալ ես ի վերայ ամենայն երկրի»: Եւ վերացոյց զպսակն ի գլխոյ իւրմէ, եւ մերկացաւ զծիրանիսն եւ զգեցաւ քորձ, եւ նստաւ ի վերայ մոխրոյ, եւ հրամայեաց պահս քարոզել ըստ արիւնակին Նինուէի՝ /545բ/ ի Կոստանդնուպաւլիս:

Եւ ահա եկին հասին ի Քաղկեդոն նաւք մեծամեծք յԱղեքսանդրացոց կողմանէ հանդերձ ամենայն փոքր նաւովքն եւ ամենայն կազմուածովքն իւրեանց, զի էր կազմեալ ի վերայ նաւացն մանգղիոնս, եւ մեքենայս հրացանս, եւ մեքենայս քարընկէցս, աղեղնաւորս եւ պարսաւորս. զի յորժամ հասանիցեն ի պարիսպ քաղաքին՝ ի վերուստ ի գլխոյ աշտարակացն դիւրեաւ ելեալ ի պարիսպն՝ անկցին ի քաղաքն: Եւ հրամայեաց զնաւսն կարգել ճակատ առ ճակատս, եւ դիմել ի վերայ քաղաքին:

Եւ իբրեւ մեկնեցան ի ցամաքն իբր երկու ասպարիզաւք՝ անդ էր տեսանել զգաւրութիւն ահին Տեառն. զի ակնարկեաց Տէր յերկնից սաստիկ հողմոյ բռնութեամբ, եւ յարեաւ հողմն, մրրիկ մեծ, եւ դղրդեցաւ ծովն ի ներքուստ անդնդոց ի վեր, եւ բարձրացեալ դիզանային ալիքն նորա իբրեւ զկատարս բարձրաբերձ լերանց, եւ հողմն փոթորկեալ ի վերայ նոցա ճայթեր իբրեւ զամպ եւ գոչեր, եւ խոխոջին յանդնդոց լինէին: Եւ անկան աշտարակքն, կործանեցան մեքենայքն, քակտեցան նաւքն, եւ ընկղմեցան բազմութիւն զաւրացն ի խորս ծովուն. եւ մնացեալքն ի վերայ տախտակացն ցնդեցան ի վերայ պլեաց ծովուն, եւ տարաբերեալ այսր եւ անդր յելեւէջս պլեացն կործանեցան. զի եբաց ծովն զբերան իւր, եւ եկուլ զնոսս. եւ ոչ մնաց ի նոցանէ եւ ոչ մի: Եւ ապրեցոյց Աստուած յաւուր յայնմիկ բարձրացեալ բազկաւ զքաղաքն ի ձեռն աղաւթից աստուածասէր թագաւորին Կոստանդիանոսի, եւ ոչ դադարեաց հողմոյն բռնութիւնն եւ ծովուն խռովութիւնն մինչեւ ցվեց աւուրս:

Եւ եղև իբրեւ տեսին Իսմայելացիքն զձեռն ահի Տեառն՝ բեկաւ սիրտ նոցա. եւ ելեալ ի զիշերի ի Քաղկեդոնէ՝ գնացին ի տեղի իւրեանց: Եւ միւս զաւրն, որ նստեր ի կողմանս Կապուտկացոց՝ արար պատերազմ ընդ զաւրացն Յունաց. զոր եհար Յոյնն, եւ գնաց փախստական ի կողմանս Արուաստանի, հարեալ աւար զՉորրորդ Հայս:

Եւ եղև յետ անցանելոյ աշնանային ժամանակին, ի մերձենալ ձմերայնոյ՝ եկն զաւրն Իսմայելի եւ նստաւ ի Դուին. եւ խորհէր երթալ հարկանել զՎիրս սրով սուսերի: Խաւսէր ընդ նմա ի ձեռն պատգամի սպառնալեալք, զի կամ եկեսցեն ի ծառայութիւն նոցա, եւ կամ ի բաց թողցեն զերկիրն եւ գնացեն: Իսկ նոքա չառին յանձն առնել այնպէս, այլ պատրաստեցան ընդդէմ նոցա ի պատերազմ: Եւ գնաց Իսմայելացին ի վերայ նոցա պատերազմաւ՝ երթալ սատակել զնոսս իսպառ:

Այնմ ինչ եղև նոցա ի ճանապարհ ելանել՝ անկաւ ի վերայ նոցա ցուրտ եւ ձիւն ձմերայնոյ. վասն որոյ չոգան փութանակի եւ գնացին ի կողմանս Ասորեստանի, եւ ի Հայս անիրաւութիւն ինչ ոչ գործեցին:

Իսկ իշխանքն Հայոց /546ա/ որ ի Յունաց եւ որ ի Տաճկաց կողմանէ, Համագասպ եւ Մուշեղ, եւ այլն ամենայն եկեալ ի մի վայր միաբանեցան, եւ արարին ընդ միմեանս հաշտութիւն, զի մի եղիցի ի մէջ նոցա սուր եւ արինհեղութիւն, եւ անցուցին խաղաղութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն, զի եւ զշինականսն ապրեցուցանեն: Քանզի Ռշտունեաց տէրն անկաւ յախտս հիւանդութեան, եւ չոգաւ անկաւ յԱղթամար կղզի: Եւ ոչ գոյր նմա լինել կարողութիւն ելանել արտաքս կամ խորհել ինչ: Եւ բաժանեցին զերկիրն ըստ թուոյ իւրաքանչիւր հեծելոց, եւ կարգեցին հարկապահանջս ոսկւոյ եւ արծաթոյ:

Եւ աստ էր տեսանել զաղէտս տարակուսի, զաւրէն հիւանդաց, յորժամ տագնապեցից ցան, եւ հատանիցի ի խաւսից՝ այնպիսի ինչ եղեն. զի ոչ գոյր մարդկան տեղի փախստի եւ թագստեան, եւ ոչ խնայել ի ներքուստ, այլ որպէս ոք զի անկցի ի ծով՝ եւ ելս ոչ կարիցէ գտանել:

Իսկ իբրեւ զայն ետես Ռշտունեաց տէրն՝ խնդրեաց յիւր զաւրս յԻսմայելացոցն, զի հարցէ զՀայն եւ հալածական արասցէ, եւ զՎիրս սատակեցցէ ի սուր սուսերի:

ԾԱ

Յայսմ ամի ապստամբեցան Մարք ի ծառայութենէն Իսմայելի եւ սպանին զիշխանն հարկապահանջին արքային Իսմայելի, ապաւէն եւ թիկունս իւրեանց արարին զամուրս աշխարհին Մարաց, զանտառս խորաձորս, զվիհս, զվիմուսս, եւ զխորաձորս դժնդակս՝ որ զգետովն Գազայ եւ զլերամբն Մարաց, զժիր եւ զքաջ ազգացն զաւրութիւնս, որ բնակեալ էին ի նոսա, Գելն եւ Դելումն:

Քանզի ոչ կարացին համբերել դառն եւ դժնդակ ծառայութեանն եւ հարկին ծանրութեանն որ ի վերայ նոցա, զի անդրէն ի նոցանէ միոյ միոյ ամի առնուին ՅԿԵ պայուասիկ դրամ. եւ որ ոչն կարէր տալ՝ առնուին ընդ միոյ միոյ դրամի մարդ մի, եւ ի բաց բարձին զհեծելութիւն եւ զիշխանութիւն աշխարհին: Վասն այնորիկ տուեալ նոցա զանձինս իւրեանց ի կշիռս՝ լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս. զմի յերկուցն գտանել, լ կա՛մ մեռանել՝ եւ կամ ազատել ի չար ծառայութենէն: Եւ սկսան զմնացեալ մարդիկն զաւրս ժողովել, եւ գունդս գունդս կազմել, եւ թերեւս կարասցեն զերծանել ի ժանեաց վիշապին եւ դառնաշունչ գազանէն:

Արդ՝ իբրեւ ետես բազմութիւն զաւրացն Իսմայելի, եթէ ոչ յաջողի նոցա գործն ի կողմանէ ամուր լերանցն Մարաց. քանզի ոչ իսկ նուաճեցան ի ծառայութիւն նոցա (Կեթրուս եւ Սկիւթեայ), որ են Գեղք, Դելումք, հանդերձ ամենայն ամրաբնակ բազմութեամբն: Եւ բազումք ծախեցան՝ յամուրս եւ ի խորաձորս գահավեժ լինելով, եւ բազումք խոցոտեալ նետիւք ի խարձան դժկոտս ի քաջ եւ արի պատերազմողացն՝ ոստուցեալ ի բաց ի կողմանցն յայնցանէ, դէմ եղին /546բ/ երթալ ի կողմանս հիւսիսոյ, յազգն՝ որ ըստ Կասբիական դրացն: Չոզան հասին ի կապանս Ճորայ: Եւ անցեալ ընդ ներքս ընդ կապանն՝ աւերեցին զամենայն կողմանս աշխարհին որ առ լեռնոտամբն. եւ ելեալ ընդդէմ նոցա զաւրս սակաւս, որում Հոնաց դուռն կոչեն, հարին զնոսա, զի էին կողմնապահք տեղւոյն:

Եկն այլ զար ի կողմանցն Թետալաց, եւ բաղիւեցին զմիմեանս զարութեամբ սաստիկ, եւ ի պարտութիւն մատնեցաւ զարն Իսմայելի առաջի զարացն Թետալաց: Եւ հարին զնոսա եւ սատակեցին սրով սուտերի: Եւ ապրեալք փախստական ոչ կարացին ճողոպրել ընդ կապանն, զի եկն այլ զար նոցա ի թիկանց. եւ նոցա դէմս ի լեառն արարեալ ի դժուարս մեծի լերինն Կաւկասու, ելին ընդ կողածս լերինն հազիւ հազ, սակաւք ճողոպրեալք մագապործ, մերկ եւ բոկ, հետեւակ եւ վիրաւոր, չոզան անցին ի կողմանս Տիգրոնի, յերկիր բնակութեան իւրեանց:

ԾԲ

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնեից տէրն ապստամբեալ ի Յունաց կողմանէն՝ հնազանդեցաւ ի ծառայութիւն Իսմայելի. եւ ի նմին ամի զարն Իսմայելի որ ի Հայաստան աշխարհի՝ կալան ի ծագաց ի ծագս զերկիրն ամենայն: Եւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն եւ ամենայն իշխանքն աշխարհին միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, եւ ամենայն իրաւք փութային զկամս նոցա կատարել, զի երկիրդ անհնարին մահու կայր ի վերայ նոցա:

Յամին յայնմիկ ի ձեռն նախանձու եղբար իւրոյ մատնեցաւ երանելի այրն աստուածաւեր Արտաւազդն Դիմաքսեան եւ տուաւ ի ձեռն անողորմ դահճի Հաբիրն անուանեալ զարավարի, որ նստէր յԱրուճն Աշնակի: Եւ սպան զնա սատակմամբ չարաչար մահուամբ:

Եւ էին աւուրք ցրտաշունչ ձմերայնոյն, եւ նեղէր զնոսա Յոյնն. եւ նոքա ցրտոյն ոչ կարէին ելանել եւ տալ պատերազմ ընդ նոսա, այլ ելին յանկարծակի եւ գնացին անցին զգետովն, եւ չոզան ամրացան ի Զարեհաւանի: Իսկ Յոյնն իբրեւ ետես զայն՝ ոչ ինչ փոյթ արար վասն նոցա, այլ աւարեաց զբերդն Դընայ, եւ գնաց ի Նախճաւան, եւ մարտեաւ ընդ բերդին, զի աւարեսցէ զնա եւս: Եւ էր զարավար զարուն Յունաց Մարիանոս ոմն, զոր ասէին այր հաւատարիմ:

Արդ՝ ի հասանել ժամանակի գարնայնոյն՝ կազմեցաւ պատրաստեցաւ ի պատերազմ ըմդ զարուն Իսմայելի: Եւ Մարիանոս յամառեալ՝ զիւրն խորհէր կատարել զգործ: Եւ արշաւեաց Տաճիկն ի վերայ Յունին, որ մարտ եղեալ կռուէին ընդ բերդին Նախճաւանի. եհար զնոսա եւ սատակեաց ի սուր սուտերի, եւ զմնացեալսն փախստական արարեալ: Եւ գնաց Մարիանոս /547ա/ փախստական, եւ չոզաւ անկաւ ի Վիրս: Իսկ զարն Իսմայելի դարձաւ ի նոցանէ եւ պաշարեաց զԿարնոյ քաղաք, եւ մարտ եղեալ կռուեցաւ ընդ նոսա. իսկ նոքա ոչ կարացին զդէմ ունել նոցա պատերազմաւ, բացին զդուրս քաղաքին, եւ հնազանդեցան ի ծառայութիւն: Եւ նոցա մտեալ ի քաղաքն ժողովեցին ոսկի եւ արծաթ եւ զամենայն բազմութիւն ընչից քաղաքին. եւ կողոպտեաց զամենայն երկիրն Հայոց, զԱդուանս, զՄիւնիս, եւ մերկացոյց զամենայն եկեղեցիս: Եւ կալաւ պատանդ զգլխաւոր իշխանս աշխարհին եւ զկանայս եւ զուստերս եւ զդստերս բազմաց:

Եւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն համազգեալքն իւրովք գնաց ընդ նոսա. եւ տարեալ իջուցին զնոսա յԱսորեստան: Անդ մեռաւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն, եւ մարմին նորա բերաւ ի գաւառ իւր, եւ թաղեցաւ ի գերեզմանի հարց իւրոց:

Եւ ունէր զիշխանութիւն Հայոց աշխարհիս Համագասպ Մամիկոնէից տէրն, որդի Դաւթի, այր առաքինի յամենայն դէմս: Բայց ընդանեալուն եւ ընթերցասէր եւ ուսումնասէր, եւ ոչ ըստ հայրենի ազգին վարժ եւ կիրթ հրահանգաւք զինուորական վարժից, ո՛չ մտեալ ի ճակատ եւ ոչ տեսեալ գդէմս թշնամեաց: Եւ արդ՝ սկսաւ նախանձել ի բնութիւն հայրենի տանն քաջութեանն, ջերմեռանդ փութով կատարել եւ զգործ քաջութեան ըստ նախնեացն վարժից լիապէս կատարել, ի վերուստ խնդրելով զառաջնորդութիւն եւ զյաջողութիւն անձին քաջութեանն կատարել:

Իսկ կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս գնաց ընդ թագաւորին, որպէս վերագոյն ասացի, եւ չուեաց ընդ նմա ի Կոստանդնուպալիս: Եւ ընկալաւ գնա անդ պատուով. եւ ետուն նմա ինչս եւ արձակեցին անդրէն ի տեղի իւր, եւ եկն դադարեաց ի Տայս մինչեւ մեռաւ Ռշտունեաց տէրն, դադարեաց ասպատակ Տաճկին. եւ ապա յետ վեցերորդի ամի հալածանացն դարձաւ անդրէն ի տեղիս իւր. եւ հաստատեցաւ յաթոռ կաթուղիկոսութեան. փութայր կատարել զշինուած եկեղեցւոյն, զոր շինեաց ի վերայ պողոտային Վաղարշապատ քաղաքի:

Ի նմին ամի ի բաց կացին Հայք ի ծառայութենէ Իսմայելացւոցն, եւ հնազանդեցան անդրէն ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց: Եւ արար արքայ Կոստանդին զՄամիկոնէից տէր զՀամագասպ՝ կիրապաղատ, եւ ետ նմա գահոյս արծաթիս եւ զիշխանութիւնն աշխարհին Հայոց, եւ պատիւս այլոց իշխանացն, եւ գանձս զաւրացն:

Յայնժամ ետես արքայն Իսմայելի, եթէ ի բաց կացին Հայք ի ծառայութենէ նոցա, զամենայն զպատանդսն, զոր տարեալ էին յերկրէն, ոգիս իբրեւ ՌՉԶԵ, սատակեցին զամենեսեան ի սուր սուսերի. եւ մնացորդքն սակաւք, թուով իբրեւ ԻԲ, որք ոչ դիպեցան ի տեղւոյն, այն միայն ապրեցան:

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէր, վասն զի էին նորա չորս որդիք ի պատանդի առ Իսմայելացւոցն, վասն այնորիկ ոչ կարաց ի բաց կալ ի ծառայութենէ նոցա: Եւ էր Համագասպայ եղբայր մի ի պատանդի: Բայց զայն՝ եւ այլ եւս յիշխանացն հանդերձ կանամբք իւրեանց խնդրէին առ ինքեանս յԱսորիս: Վասն այնորիկ լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս՝ ի բաց կացին ի ծառայութենէ նոցա, եւ հապճեպ երթելովով հնազանդեցան ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց, հանդերձ միաբանութեամբ իշխանացն եւ զաւրացն Ադուանից եւ իշխանացն /548ա/ աշխարհին Միւնեաց հանդերձ աշխարհաւն իւրեանց. որք լծեալ էին յառաջագոյն յաշխարհագիրն Ատրպատականի, մինչեւ բարձաւ թագաւորութիւնն Պարսից եւ տիրեաց Իսմայելացին, նոքա անդրէն նուաճեալ միաբանեցան ընդ Հայոց: Եւ ձերբակալ արարեալ զՄուշեղ եւ զայլ եւս յիշխանացն որ էին ընդ նմա: Արդ՝ զայլ իշխանսն, զորս ձերբակալ արարեալ էին՝ հրամայեաց թագաւորն թողուլ ի բաց, բայց զՄուշեղ առ ինքն խնդրեաց:

Արդ՝ առաքեաց Աստուած խռովութիւն ի մէջ բանակացն որդւոցն Իսմայելի, եւ պատառեցաւ միաբանութիւն նոցա, եւ խառնեցան ընդ միմեանս, եւ բաժանեցան ի չորս մասունս: Մասն մի այն՝ որ ի Հնդկաց կողմանէն. մասն մի այն՝ որ ունին զԱսորեստանն եւ զկողմանս հիւսիսոյ. մասն մի այն՝ որ յԵգիպտոս եւ ի կողմանս Թետալացւոց. մասն մի ի կողմանս Տաճկաց եւ յԱսկարան կոչեցեալ տեղւոջ: Եւ սկսան կռուել ընդ իրեարս, եւ անհուն կոտորածով զմիմեանս սատակէին: Արդ՝

միաբանեալ այն որ յԵգիպտոս եւ որ ի կողմանս Տաճկաց՝ սպանին զթագաւորն իւրեանց, եւ աւար հարին զբազմութիւն գանձուցն, եւ այլ թագաւոր նստուցին: Եւ ինքեանք գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Իսկ այն իշխանն որ ի կողմանս Ասորեստանի էր, Մաւիաս անուն իշխան նոցա, որ էր երկրորդ թագաւորին իւրեանց, իբրեւ ետես զեղեալսն՝ միաբանեալ զգաւրս իւր, գնաց եւ նա յանապատն եւ սպան զայն եւս արքայ, զոր նոքայն նստուցեալ էին, եւ ետ մարտ ընդ գաւրացն որ ի Տաճկաց կողմանէ, եւ եհար զնոսա կոտորմամբ մեծաւ: Եւ դարձաւ անդրէն յաղթութեամբ յԱսորեստան: Իսկ այն գաւրն որ յԵգիպտոս, միաբանեալ ընդ թագաւորին Յունաց, եւ արար հաշտութիւն, եւ միաւորեցաւ: Եւ բազմութիւն գաւրաց իբրեւ հնգետասան հազարաց հաւատացին ի Քրիստոս եւ մկրտեցան: Եւ սաստկացաւ արիւն կոտորածին անհուն բազմութեանց ի մէջ բանակացն Իսմայելի. եւ գործ պատերազմին տագնապէր զնոսա՝ զմիմեանս սատակելով: Եւ ոչ կարէին դադարել փոքր մի ի սրոյն եւ ի գերութենէն եւ ի սաստիկ պատերազմացն՝ որ ի ծովու եւ ի ցամաքի, մինչեւ գաւրացաւ Մաւիաս եւ յաղթեաց ամենեցուն: Եւ հնազանդեցուցեալ ընդ ինքեամբ՝ եւ թագաւորէ ի վերայ կալուածոց որդւոցն Իսմայելի, եւ առնէ խաղաղութիւն ընդ ամենեսին:

Արդ՝ թեպէտ եւ վայրապար գրուցեալ տողեցից զբանս ի կարգի պատմութեանս ըստ անհանճար խորհրդոյ մտացս իմոց, եւ ոչ ըստ արժանաւոր շնորհի գիտութեան. այլ սակայն անդր հայեցեալ ի կարգս ուսումնասիրացն, եւ հաստատեցից մարգարէական բարբառովն, որ ըստ հրամանի Տեառն խաւսեցեալ: Չի թէ եւ յառաջինս կանխաւ կատարեալ՝ այլ սակայն եւ ի վերջինսս մինչեւ յաւիտեան կատարեսցի ըստ բանին Տեառն որ ասէ. «Երկինք եւ երկիր անցցեն՝ եւ բանք իմ մի անցցեն»*: «Չի հուր բորբոքեսցի, ասէ, ի բարկութենէ իմմէ**», այրեսցէ եւ իջցէ մինչեւ ի դժոխս ներքինս»: Եւ զի զնոցանէն ասէ՝ յայտ է, զի ասէ, եթէ «Վառեսցին հրով, բորբոքեսցին հիմունք լերանց նոցա», այսինքն զմեծամեծ իշխանացն զբռնութիւնսն: Եւ թէ՛ «Կուտեցից չարիս ամենայն ի վերայ նոցա, եւ նետիւք իմովք սպառեցից զնոսա»: Չի որպէս նետք թռուցեալք ի գրկաց առն կորովոյ ի լայնալիճ աղեղանէ ի նպատակ՝ այսպէս եւ սոքա ի Մին անապատէ որ ի վերայ ամենայն երկրի կատարեալ սովով եւ սրով եւ ահիւ մեծաւ: Եւ զի ի կողմանս անապատին բորբոքեցաւ հուր՝ այսպէս յայտնապէս ցուցանէ այնու զի ասէ. «Լարս առանց բժշկութեան արձակեսցես ի վերայ նոցա, զգազանս անապատի, որք այսր եւ անդր քարշեսցեն զնոսա ընդ երկիր»: Չորմէ գոչէ մարգարէն Դանիէլ, եթէ «Գազանն չորրորդ ահեղ եւ զարմանալի, եւ հզաւր յոյժ. ժանիք նորա երկաթիք, եւ մագիլք նորա պղնձիք. ուտէր եւ մանրէր, եւ զմնացեալսն առ ոտն կոտորէր»*** եւ զայլն: Եւ ապա յելս բանիցն ասէ. «Մերձ է ար կորստեան նոցա****, հասեալ է պատրաստութեամբ Տէր ի վերայ նոցա»: Որ եւ այս եւս կատարեսցի ի ժամանակի իւրում: